

بنام خدا
استان قزوین

هنرستانهای خطی و چاپی

کتابخانه خطی و چاپی

در هند

ترتیب و
تکمیل

کتابخانه حسین فاضلی

مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران دهلی نو

با همکاری آجن اسٹاڈن فارسی ہند

مشخصات کتاب

نام کتاب : فهرست نسخه های خطی و چاپی دیوان حافظ در هند
بکوشش : دکتر شریف حسین قاسمی
ناشر : مرکز تحقیقات فارسی راینی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی
ایران ، دهلی نو ، با همکاری انجمن استادان فارسی هند
چاپ : ایس - اے - پرترس ، ۱۷۲۰/۵ جامع مسجد کیلاش نگر ،
دهلی - ۱۱۰۰۳۱
شماره ردیف : ۱۰

تاریخ نشر : ۴ دی ماه ۱۳۶۷ هـ ش مطابق با ۱۵ جمادی الاول ۱۴۰۹ ق.م
برابر با ۲۵ دسامبر ۱۹۸۸ میلادی (به مناسبت آغاز سمینار
بزرگداشت حافظ در هند)

بها : ۱۰۰ روپیه

© : حق چاپ برای راینی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ،
دهلی نو ، محفوظ است .

تقدیم

به دوستداران زبان و ادبیات فارسی

چگونه سر ز خجالت بر آورم بر دوست
که خدمتی بسزا بر نیامد از دستم

فهرست مندرجات

پیشگفتار

- ۱- نسخه های خطی دیباچه دیوان حافظ ۲-۳
- ۲- نسخه های خطی دیوان حافظ (با ذکر تاریخ) ۵-۷۷
- ۳- نسخه های خطی انتخاب ما از شعر حافظ (با ذکر تاریخ) ۸۱-۸۶
- ۴- نسخه های خطی دیوان حافظ (بدون ذکر تاریخ) ۸۹-۱۶۳
- ۵- نسخه های خطی انتخاب ما از شعر حافظ (بدون ذکر تاریخ) ۱۶۷-۱۷۰
- ۶- نسخه های خطی شرح های دیوان حافظ ۱۷۳-۱۹۰
- ۷- نسخه های خطی فرهنگ های دیوان حافظ ۱۹۳-۱۹۷
- ۸- نسخه خطی مخمّسات غزلهای حافظ ۲۰۱
- ۹- چاپ های دیوان ومنتخبات حافظ در مند (با ذکر تاریخ) ۲۰۵-۲۱۰
- ۱۰- چاپهای دیوان و منتخبات حافظ (با ذکر تاریخ میلادی) ۲۱۳-۲۱۸
- ۱۱- چاپ های دیوان و منتخبات حافظ (بدون ذکر تاریخ) ۲۲۱
- ۱۲- فهرست نام کاتبان ۲۲۳
- ۱۳- فهرست اماکن ۲۲۶
- ۱۴- عکسهای صفحه‌هایی از بعضی نسخه های خطی

A Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Salar Jung Museum and Library. Muhammad Ashraf, Hyderabad, India, 1967 (Vol.IV), 1969 (Vol. V) سالار :

ذخیره سلیمان ، کتابخانه مولانا آزاد ، دانشگاه اسلامی علیگره ، علیگره : سلیمان :

A Catalogue of Persian and Arabic Manuscripts of Sault Public Library, Abid Raza Bedar.Rampur, 1966 صولت :

کتابخانه میر ضامن علی ، عزا خانہ شاہ گنج ، آگرہ ضامن علی :
کتابخانه شخصی عبدالحق ، پونا عبد الحق :

ذخیره عبد السلام ، کتابخانه مولانا آزاد ، دانشگاه اسلامی علیگره ، علیگره : عبد السلام :

کتابخانه شخصی آقای سید حسین کاظمی ، ناوہ پورہ ، سرینگر ، کشمیر کاظمی :

A Concise Descriptive Catalogue of the Persian کرزون :

Manuscripts in the Curzon Collection, Asiatic Society of Bengal, Waldimir Ivanow, Calcutta, 1926

فہرست نسخہ های خطی کتابخانه تحقیق و اشاعت کشمیر، گورکھپور = چاپ استاد نذیر احمد : دیوان خواجہ شمس الدین محمد حافظ شیرازی ، براساس نسخہ مورخ ۸۲۴ ہجری ، باہتمام دکتر نذیر احمد ، تہران ۱۹۷۱ م

برابر ۱۱ فوریه ۱۹۸۶ م

کتابخانه مجیبہ بدریہ ، پہلواری شریف ، بہار مجیبہ :

Government Oriental Manuscript Library,
Madras

مدراس :

موزه قلعه سرخ : موزه قلعه سرخ (باستان شناسی) ، دهلی

موزه ملّی : کتابخانه موزه ملّی هند (بخش نسخه های خطی) ، دهلی نو

موسسه کاما : فهرست نسخه های خطی فارسی ، بهمنی ، کتابخانه موسسه

کاما ، گنجینه مانکجی ، تالیف : دکتر سید مهدی غروی ،

مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان ، خرداد ماه ۱۳۶۵

خ/۵۱۴۰۶/۱۹۸۶م

مولانا آزاد، دانشگاه : ذخیره دانشگاه ، کتابخانه مولانا آزاد ، دانشگاه اسلامی

علیگره ، علیگره

میسور : کتابخانه موسسه مطالعات علوم شرقی ، میسور

ندوه : فهرست نسخه های خطی فارسی کتابخانه ندوه العلماء ،

لکهنؤ ، چاپ مرکز تحقیقات فارسی راینی فرهنگی

سفارت جمهوری اسلامی ایران دهلی نو ، فروردین

۵۱۳۶۵ برابر اول آوریل ۱۹۸۶ م

علامات اختصاری

- An alphabetical Index of Persian, Arabic and Urdu Manuscripts in the State Archives of Uttar Pradesh, Published by State Archives of Uttar Pradesh, Allahabad : آرشیو، یو۔ پی :
- کتابخانہ آصفیہ، حیدر آباد : آصفیہ :
- ذخیرہ احسن، کتابخانہ مولانا آزاد، دانشگاه اسلامی علیگرہ، علیگرہ : احسن :
- Ahmadabad Vidyapeth, Ahmadabad, Gujarat : احمد آباد :
- کتابخانہ شخصی پرفسور محمد ولی الحق انصاری، لکھنؤ، اتر پردیش : انصاری :
- A Concise Descriptive Catalogue of The Persian Manuscripts in the Collection of the Asiatic Society of Bengal, First Supplement, W. Ivanow. Calcutta : ایوانف، ذیل ۱ :
- A Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Collection of the Asiatic Society of Bengal, Second Supplement, W. Ivanow, Calcutta, 1928 : ایوانف، ذیل ۲ :
- کتابخانہ بارات اتھاس، سنشودک مندل، پونا : بارات اتھاس :
- A Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library Patna, 1977, Volumes : III and XXXII : بانسکی پور :
- بندارکر اورینٹل رسرچ انسٹی ٹیوٹ، پونا : بندارکر :
- کتابخانہ عمومی پتیالہ، پتیالہ، پنجاب : پتیالہ :
- کتابخانہ تاگور، دانشگاه لکھنؤ، اتر پردیش : تاگور :
- کتابخانہ موسسہ مطالعات اسلامی ہند، تعلق آباد، دہلی نو : تعلق آباد :
- کتابخانہ انسٹی ٹیوٹ تحقیقات عربی و فارسی راجستھان، تونک : تونک :
- تونک

کتابخانه دکتر ذاکر حسین ، جامعه مآیة اسلامیة ، جامعه
انگر ، دهلی نو - جامعه :

دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی ، باهتمام
محمد قزوینی و دکتر فاسم غنی ، کتابفروشی زوار ،
تهران ، چاپ چهارم ، ۱۳۶۲

چاپ مسعود فرزاد : دیوان حافظ ، به تصحیح مسعود فرزاد ، به کوشش علی
حضوری انتشارات همگام ، چاپ اول ، تیرماه ۱۳۶۲

ذخیره حبیب گنج : کتابخانه مولانا آزاد ، دانشگاه اسلامی
علیگره ، علیگره

فهرست نسخه های خطی کتابخانه مولانا آزاد (حمیدیه)
بہوپال ، چاپ مرکز تحقیقات فارسی ، رایزنی فرهنگی
سفارت جمهوری اسلامی ایران ، دهلی نو ، بہمن ۱۳۶۴ م
ش برابر ۱۱ فوریه ۱۹۸۶ م

دانشکده دکن : کتابخانه دانشکده دکن ، پونا

دانشگاه دهلی : کتابخانه دانشگاه دهلی ، دهلی

دانشگاه عثمانیہ : کتابخانه دانشگاه عثمانیہ ، حیدرآباد

راجا محمود آباد : فهرست نسخه های خطی کتابخانه راجہ محمود آباد ، لکھنؤ ،
چاپ مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری
اسلامی ایران ، دهلی نو ، ۱۳۶۶ ش جمادی الثانی ۱۴۰۸ ق

کتابخانه عمومی رضا ، رامپور رضا :

کتابخانه شخصی مسعود حسن رضوی ، لکھنؤ رضوی :

پیشگفتار

لسان الغیب خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی (متوفی : ۷۹۱ هـ) شاعری است که صیت شعر او در دوران زندگیش به اکثر نقاط دنیا حتمی به هند هم طنین انداز شد . پادشاهان بنگال و دکن او را دعوت کردند که به هند بیاید . وی نتوانست در پاسخ به این دعوت به این کشور برسد و در جواب سلطان بنگال غزلی را باین مطلع سرود :

ساقی حدیث سرو و گل و لاله می‌رود

وین بحث با ثلاثه غساله می‌رود

از همان روزگار که زبان و ادبیات فارسی جامعه هند را تسخیر کرده بود ، تا امروز که رواج زبان فارسی و علاقمندی به این زبان شیرین در هند بعادت و جوه مختلفی ، که جای ذکر آن نیست ، کاهش یافته ، سخن شناسان آهسته آهسته سخنش را دست بدست می‌برند و یقین داریم تا روزی که ذوقی در نهاد دوستداران زبان و ادبیات فارسی در هند وجود دارد ، قبول عام حافظ در هند برقرار خواهد ماند .

فهرست نسخه‌های خطی و چاپی دیوان و شروح و فرهنگ‌های دیوان حافظ که بدست دانشمندان و سخن شناسان و دوستداران حافظ تقدیم میگردد ، تاریخچه همین علاقه و دلبستگی و شیفتگی هندیها به این شاعر شیرین بیان میباشد .

این فهرست به ثبوت میرساند که طبقات مختلف جامعه هند اعم از پادشاهان ، امرا و وزرا ، شعرا و عرفا ، دانشمندان و مصوّران ، کاتبان و

بالاخره کتاتفروشان به دیوان حافظ همیشه توجه مبذول می داشته اند و در آن تعداد زیادی نسخه های خطی و چاپی دیوان حافظ و شرح و فرهنگنامه های آن در کتابخانه های ملی و شخصی در سراسر هند نگهداری میشود و ما دوستاناران حافظ افتخار داریم که نسخه خطی دیوان حافظ که در سال ۸۱۸ ه استنساخ گردید تا کنون بعنوان یکی از قدیمی ترین نسخ خطی دیوان حافظ در هند وجود دارد و همچنین ۴۷ غزل حافظ که در سال ۸۱۳ ه در مجموعه ای همراه با اشعار شعرای مختلف انتخاب شده ، در هند نگهداری میشود . علاوه بر این دیوان حافظ اولین مرتبه در سال ۱۲۰۲-۱۲۰۶ ه در کلکته چاپ سنگی خورد و سپس تا کنون صدها بار دیوان شعر این شاعر نامی برای عاشقان و دوستاناران وی به قطع های مختلف در هند بچاپ رسیده است .

در مورد نسخه های خطی دیوان حافظ که سهمی از آن از نظر خوانندگان گرامی میگردد و مربوط به کتابخانه های مختلف هند میباشد ، لازم به تذکر است که راقم سطور تنها توانسته است نسخ موجود در کتابخانه های دهلی را زیارت کند و در مورد نسخ کتابخانه های دیگر هند از فهرست نسخه های خطی کتابخانه های مربوطه و فیش های موجود در مرکز تحقیقات فارسی هند استفاده کند .

بدیهی است که فهرست سازی کاریست بس دشوار و اگر فهرست نسخ براساس اطلاعات دیگران تهیه گردد ، کار مشکل تر و تا حدی خطرناک میشود . بهر صورت راهی دیگر بجز این نبود که بر اطلاعاتی که دوستان مختلف درباره نسخه های خطی دیوان حافظ از کتابخانه های متعدد هند بسلیقه خود شان به مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران فرستاده اند ، تکیه کنیم . بنابراین آنچه می بایست

برای معرفی کامل نسخ خطی دیوان حافظ داده شود، مقدور نشد که در فهرست درج گردد.

باید اقرار کرد که این فهرست کامل نیست. بگمان غالب به یقین نسخ خطی دیوان حافظ در کتابخانه های دیگر در هند وجود دارد که موفق نشده ایم اطلاعات حتی عادی هم درباره آنها بگیریم و شامل این فهرست کنیم. متأسفانه تمام نسخ خطی دیوان حافظ در کتابخانه عمومی رضا، رامپور، در این فهرست معرفی نشده است، زیرا که فهرستی از آنها در دست نبود و جای نسخ بسیار نفیس دیوان حافظ که در این کتابخانه معروف و غنی وجود دارد، در فهرست ما خالی است.

غالباً بهترین قسمت این فهرست معرفی نسخ خطی دیوان حافظ در کتابخانه موزه سالار جنگ و آصفیه، حیدرآباد، است که توسط حافظ شناس معروف و دانشمند بزرگ هندی استاد نذیر احمد فراهم شده است و من وظیفه خود میدانم که در اینجا از ایشان تشکر نمایم.

جناب آقای سید محمد حسن شاهنگیان، رایزن محترم فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در هند از وقتی که وارد این کشور شده اند، در ترویج و پیشرفت زبان و ادبیات فارسی همواره کوشا هستند. جناب آقای دکتر مهدی خواجه پیری، سرپرست مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، در هند که این کشور باستانی و تاریخی را بنحو بهتری میشناسند، از همکاری و راهنمایی در زمینه گسترش فرهنگ فارسی دریغ نمی کنند. این فهرست ثمره تصمیم تشویق آمیز این دو نفر محترم حامی گسترش حوزه فرهنگ فارسی در هند میباشد. باید از ایشان با دلی آکنده از بهجت و سرور تشکر نمایم و در اوضاع موجود

در هند برای حفظ و ترویج زبان و ادبیات و فرهنگ فارسی باید اظهار
حقیقت کنم که :

به عنایت نظری کن که من دلشده را
نرود بی مدد لطف تو کاری از پیش

شریف حسین قاسمی

بخش فارسی

دانشگاه دہلی

۲۰ دسامبر ۱۹۸۸ م

نسخه های خطی دیباچه دیوان حافظ

(۱)

سالار، ردیف ۱۵۰۰

دیباچه دیوان حافظ
از: گل اندام

نستعلیق عادی، ۱۸ ذی قعدة ۱۰۸۱هـ، اوراق: ۸ - ۱۴، اندازه:
 $۱۷/۳ \times ۱۲/۷$

توضیحات: این مجلد مشتمل است بر بخشهایی که درباره آن تحت فرهنگ
دیوان حافظ بشماره: ۱۵۰۰ تذکر داده می شود.

آغاز: حمد بیحد و ثنای بیحد و سپاس بی قیاس مرحضرت خداوندی را.

(۲)

کرزون، ردیف: ۲۳۰

نستعلیق، از ورق ۱۲ تا ۱۵، اندازه: $۹/۵ \times ۳/۵$

توضیحات: شامل مجموعه ایست.

آغاز: حمد بی حد و ثنای بیحد و سپاس بی قیاس خداوندی را که جمع
دیوان حافظان ارزاق به پروانه سلطان ارادت و مشیت اوست.

انجام : لطف کامل و عفو کافل در گذراندن آنه علی ذلك تقدیر و
 بالاجابة جدير و الحمد لله حق حمده و الصلوة و السلام علی
 خیر خلقه محمد و آله و صحبه و عترته اجمعین و سلم تسلیما .

(۳)

موزة ملی، ردیف : C ۵۵۷۳/۱۹۳۵

نستعلیق ، اندازه : ۱۵/۱ X ۲۷/۴

توضیحات : این مجلد دارای چند اثر دیگر همراه با مقدمه منسوب به
 گل اندام است .

نسخه های خطی دیوان حافظ (با ذکر تاریخ)

دیوان حافظ

آصفیه ، ردیف : ۵۰۸ (اخلاق)

نستعلیق بخته ، قدیم وریز ، ۸۱۸ هـ ، اوراق : ۲۰۶ ، س ۱۵-۱۶

اندازه : ۱۶/۲ × ۹/۲

توضیحات : این مجلد مشتمل بر سه اثر مختلف زیر است :

۱. کلیله و دمنه (۱-۴۱۳)

۲. منطق الطیر (حاشیه : ۱-۲۷۲)

۳. دیوان حافظ (حاشیه : ۲۷۳-۴۶۲)

نسخه مذکور یکی از بهترین نسخ این کتابخانه است زیرا که یکی

از قدیمترین نسخ حافظ مورخ ۸۱۸ هـ است . در آخر کلیله و

دمنه تاریخ کتابت بدینطور آمده :

« و فرغ من کتابته يوم الثلاثاء ثاني عشر شهر ربيع الاول سنة

ثمان عشر و ثمانمائة ، و الحمد لولى الحمد »

در خاتمه دیوان در حاشیه همان صفحه این تحریر رقم پذیر است :

تمام شد دیوان مولانا شمس الدین محمد حافظ الشیرازی بحمدالله

و حسن توفیقه .

چون خط متن و حاشیه یکی است و حاشیه نیز در همان زمان نوشته شده

بنابراین ۸۱۸ را باید تاریخ اتمام دیوان حافظ هم قرار داد .

این نسخه در کتابخانه شخصی سلطان دانیال پسر اکیب پادشاه بوده است ،

و در روی نسخه سنوات ۱۰۱۴ ، ۱۰۲۱ ، ۱۰۴۴ و غیره دیده می شود .

دانیال در ۱۰۱۳ هـ وفات یافته : پس می توان حدس زد که این نسخه پس

از وفات شهزاده در ۱۰۱۳ از کتابخانه اش بیرون آورده شد و بدستهای

دیگر افتاد .

عکس همان اوراق نسخه در ۱۹۴۶م از حیدرآباد بدون مقدمه چاپ شد که شامل دیوان حافظ بوده، اما در روی نسخه تاریخ ۹۱۸ هـ بجای ۸۱۸ اشتباماً درج شده. با وصف آنکه نسخه چاپ شده بود اما پخش نشده. پرفسور نذیر احمد این نسخه را در مجله علوم اسلامی، دانشگاه علیگر، ۱۹۶۰م معرفی نموده اند که بعداً در کتاب: تاریخی و ادبی مطالعه ص ۶۳ - ۷۳ شامل شده.

رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دهلوی نو، این نسخه را چاپ میکند.

دیوان حافظ در این مجلد مشتمل است بر:

۱. غزلیات: تعداد ۳۵۷ (حاشیه: ۲۷۳ - ۴۵۵)

۲. مقطعات: ۱۲

۳. رباعیات: ۲۰

آغاز: الایا ایما السانی ادرکاسا و ناولها

انجام: گفتم سخت، گفت که حافظ گفنا

شادی همه لطیفه گویان صلوات

(۲)

تعلق آباد، ردیف ۱۹۷

نستعلیق، ۸۲۶ هـ، (؟) ص ۴۷۸، اندازه: ۲۰/۵ × ۱۴

توضیحات: مشتمل بر غزلیات و رباعیات است و از ص ۱ که در قطعه ای

گنجانده شده ۸۲۶ برمی آید ولی این تاریخ درست بنظر نمی آید

و این قطعه تاریخ در آخر چند نسخه دیگر هم نقل گردید است

و نمسی دانیم که اولین مرتبه این قطعه متعلق به کدام یک از

نسخه ها بوده که بعدها دیگران از آن نقل کرده اند.

آغاز : الایا ایها السّافی ادرکاسا و ناولها .

انجام : می نوش که عمر جاودانی اینست

چون حاصلت از روی جوانی اینست

هنگام گل و سبزه بیاران سرمست

خوش باش دمی که زندگانی اینست

سپس قطعه ناریخ تکمیل کتابت دیوان آمده که بدینقرار است :

ختم شد دیوان شعر حافظ شیرین کلام

بر سر طاؤس قدسی آشیان فخرالانام

هیژدهم ماه ربیع الاول اندر چاشنگاه

بدسه شنبه روز هجرت (صاد و ذال و واو لام)

بعد از این قصیده‌ای است با این مطلع :

ای گلبن باغ وفا آن سرو نشان صفا

خورشید بر ۰۰ یعنی علی مرتضی

و تنها ده بیت این قصیده نقل شده است . آخرین شعرش اینست :

دستت بحکم لم یزل خالی ز نقصان و ضلل

طبعش منزّه از زوال و جان مبرا ز ریا

(۳)

دانشگاه عثمانیه ، ردیف : ۱۰۲۶ (ذخیره اکبر حیدری)

تستعلیق پخته ، فتح محمد ولد ملا صاحب ، ۵۹۱۱ ، اوراق : ۱۵۳ .

توضیحات : مندرجات این نسخه از نسخه قزوینی متفاوتست، مثلاً در ردیف
الف این سه غزل ندارد :

دوش از مسجد سوی میخانه آمد پیر ما
ساقیا بسر خیز و در ده جام را
صلاح کار کجا و من خراب کجا
و بجای آنها دو غزل بقرار زیر است .
تا جمالت آشنا را زد بوصل خود صلا
ما برفیتم و تو دانی دل غم پرور ما
غزل از ورق ۱-۱۴۲ ب

غزل آخر : مگر تا حلقه اقبال ناممکن بجنابانی

منشوی : الا ای آموی وحشی

ساقی نامه ۱۴۸ الف

مقطعات : ای معرا اصلی عالی گوهر ۱۴۸

قطعه آخر : آمد حروف سال وفاتش امید جود

رباعیات : با مردم نیک بد نمی باید بود

آخر : مردی ز کشته در خیر پرس

آغاز : الایا ایها الساقی ادركا ما و ناولها

انجام : رباعی ؛ اگر تشنه فیض رحمتی ای حافظ

سر چشمه آن ز ساقی کوثر پرس

(۴)

(تذکره ساقیان) (تذکره ساقیان) (تذکره ساقیان) سالار ، ردیف : ۱۴۶۵

تعلیق خفی ، رجب المرجب ، ثلاث عشر و تسعمائة الهجرية

النویة (۵۹۱۳) ، اوراق : ۱۹۰ ، اندازه : ۶/۵ X ۱۰/۴

توضیحات : عنوانات و جداول طلایی است و اوراق نسخه مرتب نیست .
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاساً و ناولها
 انجام : باین رباعی پایان میرسد که در اکثر نسخه مانند قزوینی و
 گورکھپور یافته میشود و در بیشتر نسخه این رباعی ، آخرین
 رباعی نیست :

کو صبر و چه دل کانچه داش می خوانند
 يك قطرة حونست و هزار اندیشه .

(۵)

میسور ، ردیف : U VI
 نستعلیق ، احمد آباد ، ۹۲۹ هـ ، ص ۲۳۸ ، اندازه : ۲۳ X ۱۵ .
 توضیحات : دیوان کامل است .

(۶)

سالار ، ردیف : ۱۴۶۶
 نستعلیق زیبا ، پیر حسین الکاتب ، ربیع الاول ۹۳۵ هـ ، اوراق
 ۲۳۱ ، اندازه : ۴/۶ X ۷/۷ .
 توضیحات : عناوین و جداول طلایی دارد . نسخه مصور است و اوراق
 ۲ - ۳ مذهب و منقش . دو تصویر هم شامل نسخه است .
 علاوه بر این نسخه هدا از لحاظ کتابت و تاریخ کتابت
 دارای اهمیت فوق العاده ای میباشد .

ابتدا : بیایا ایها الساقی ادركاساً و ناولها
انجام : ای آنکه ۱ بتقریر و بیان دم زنی از عشق
ما با تو نمداریم سخن خیر و سلامت

نمٹای ۲ من از عمر و جوانی وصال نست و آنکه زندگانی
ترقیمه : تم الديو ان بعون عواطف الملك العنان من كلام حضرت اكمل
الزمان و افضل الدوران قدوة العرفاء المحققين و قلة الشعراء
المدققين و افصح الفصحاء المتكلمين شمس الملة و الحقيقة
والدين محمد الحافظ الشيرازی قدس سره علی يدالعبد المذنب
پیر حسین الڪاتب ۳ ستر عیوبه

۱. این بیت در قزوینی ص ۶۲ ، نسخه گورکھپور چایی ص ۵۰ شامل غزلی
بمطلع زیر می باشد :

یارب سببی ساز که یارم سلامت باز آید و برهاندم از بند ملامت

۲. این بیت در دیوان چایی (نسخه گورکھپور) ذیل مفردات ص ۵۶۰ موجود
است .

۳. پیر حسین الڪاتب شیرازی بود، و اقلاً دو نسخه درخط او در موزة سالار
جنگ وجود دارد . یکی خمسة نظامی مصور که همین کاتب در ماه ربیع
الاول ۹۴۸ هجری نوشته بود (شماره ۲۱۴ نظم فارسی/۱۱۸۱) و دیگری
دیوان حسن مصور که همین پیر حسین الڪاتب در ماه شوال ۹۴۳ ه استنساخ
نموده بود (شماره ۳۲۵ م - شماره ۲۰۹/۱۴۲۶) واضح است که کاتب
دیوان حافظ را قبل از هردو نسخه متذکره فوق کتابت نموده بود، ۸ سال
پیشتر از دیوان حسن و سیزده سال پیش از خمسة نظامی . رك فهرست
نسخه های خطی فارسی موزة سالار جنگ ج ۴ ص ۵۵ - ۵۷ ، ۱۸۵ -
۱۸۶ . ذکر پیر حسین کاتب در مقدمه کتاب گلستان هنر ص نوزده آمده
است .

فی شهر جمادی الاول ۹۳۵ خمس و ثلاثین و تسعمایه الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد المصطفی الامین و اله الطیبین و عترته الطاهرین اجمعین .

(۷)

مرکز تحقیقات . ردیف : ۱

نستعلیق ریز ، ۹۴۲ هـ ، ص ۲۳۵ ، اندازه : ۱۸×۹/۵

توضیحات : يك صفحه اول ندارد ، بازم صفحه اول نسخه مذهب و طلابی است . دیوان با قصابد شروع میشود و این صفحه هم مذهب طلابی است . صفحه ای که از آنجا غزلیات شروع میشود باز مذهب طلابی است و صفحات دیگر مجدول طلابی است .
آغاز : مقدمه گل اندام :

... در کان طبع اعل سخن بیکران نهاد و جواهر منظوم و صلوات بی نهایت و زواهر منشور ..

سه قصیده :

جوزا سحر نهاد حمائل برابرم

یعنی غلام شامم و سوگند میخورم

سدس :

ای حریم بارگامت کعبه عز و علا

نورچشم مصطفی یعنی علی موسی رضا

باز قصیده ایست با این مطلع :

خیرمقدم مرحبا ای طایر میمون قدم

شادمان کردی مرا نازم ترا سرتا قدم

غزلیات:

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

قطعات:

دل منه بر دنیا و اسباب او زانکه از وی کس وفا داری ندید
بعد از قطعات چند عزل باز نقل گردیده. سپس دو مرتبه قطعات آورده
شده. مخمس هم دارد.

در عشق تو ای صنم چنانم که هستی خویش در گمانم

مشوی:

الا ای آموی وحشی کجائی

انجام: در آخر نسخه رباعیات نقل گردیده که آخرین آن بدینقرار
است:

امروز که روز فرقت احبابست

نی وقت نشاط و عیش با اصحابست

هشیار ازان نیم که می نیست مرا

می هست ولی حریف می نایابست

(این رباعی در چاپهای قزوینی و گورکپور نیامده است).

(۸)

حبیب گنج، ردیف: ۴۷/۱۶

تستعلیق، اصل الدین، ۹۴۸ هـ، ص ۱۷۴، اندازه: ۱۵/۵ X ۹

توضیحات: دو صفحه اول مذهب است و صفحات دیگر مجدول طلائی
است. روی ورق ۵۰ ب نقاشی شاخ نبات هم دارد.

آغاز: الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام: آن گوش که حلقه کرد در گوش جمال

آوبره در ز نظم حافظ باشد

(این رباعی در چاپهای قزوینی و پرفسور نقیر احمد آمده است)

ذخیره دانشگاه ، شماره : ۱۸۴ ف ۱

نستعلیق ، علی میر ، ۹۵۰ هـ ، ص ۳۲۴ ، س ۱۸ ، اندازه :

۱۳/۵ X ۲۳

توضیحات : کرم خورده است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : اینت نرسد که گوئیم دوست مدار

آری اگرم دوست نمداری رسدت

(این رباعی در چاپهای فزونی و استاد نذیر احمد شامل نیست)

موزه ملی ، ردیف : ۶۷۰۴۶

نستعلیق زیبا و ریز ، ۹۵۷ هـ ، ورق ۲۱۵ ، اندازه : ۲۵ X ۱۶/۵

توضیحات : نسخه بسیار زیبا ، مطلا و مذهب است و مجدول طلائی است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم که لب ، گفت لبم آب حیات

گفتم دهن ، گفت زهی حب نبات

گفتم سخن تو ، گفت حافظ گفتنا

شادی همه لطیفه گوینان صلوات

تم الكتاب بعون الملك الوهاب والحمد لله رب العالمين والصلوة

على محمد وآله اجمعين ، ۷۰۵۹

استاد امیر حسن عابدی این نسخه را در یکی از مقالات خود
معرفی نموده است و در آنجا اظهار نموده که ۷۰۵۹ باید ۹۵۷
خوانده شود. رك : مجلة خرد و كوشش، شیراز، آذر، ۱۳۵۱

(۱۱)

بانگی پور، ردیف ۱۵۲

تعلیق، میرك، ۹۷۱، ص ۱۵۳، اندازه: ۵/۵ X ۹/۲۵

توضیحات: نسخه زیبایی است، جداول طلائی دارد و دو صفحه لوح
مذهب دارد.

آغاز: غزل:

الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

تنها يك مشوی:

یا ساقی آن می که حال آورد کرامت فزاید کمال آورد

تنها يك قصیده:

جوza سحر نهاد حمایل برابرم یعنی غلام شام و سوگند میخورم

قطعات:

شمة از داستان عشق شور انگیز ماست

آن شکایتها که از فرهاد و شیرین کرده اند

رباعیات که تعداد آنها بیست و هفت میباشد:

من حاصل عمر خود ندانم جز غم در عشق تو باد خود ندارم جز غم

يك همدم دمساز ندارم نفسی يك مونس غمخوار ندارم جز غم

(این رباعی با اختلاف بعضی لغات در هر دو چاپهای قزوینی و

استاد نذیر احمد آمده است)

(۱۲)

سالار ، ردیف : ۱۴۶۷

نستعلیق روشن ، شوال ۹۷۵ هـ ، ورق ۱۵۰ ، اندازه : ۵/۵ X ۸/۴
نوضیحات : عناوین و جداول طلائی و رنگی دارد . نسخه مصور است و
هفت عکس در اوراق ۲۹۰۴ ب ، ۵۰ ، ۶۶ ، ۸۶ ، ۱۰۳ ، ۱۳۳ دارد .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : مئی ده که از وی شوم نیک نام رساند مرا تا بدارالسلام
(ابن بیت ظاهراً از ساقی نامه است ولی در نسخه قزوینی و نسخه
شخصی استاد نذیر احمد نیامده است)

(۱۳)

آصفیه ، ردیف : ۳۷۴

نستعلیق زیبا ، پیرمحمد ۹۹۴ هـ ، اوراق : ۱۸۰ ، س ۱۲ ،
نوضیحات : نسخه مطلا است . سراوح ، عناوین و جدولها هم طلائی است .
مشمول است بر غزلیات ، قطعات ، مثنویات و رباعیات .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : به رباعی زیربتمام میرسد که در چند نسخه دیگر هم همین رباعی
در آخر نسخه آمده است :

گفتم سخن تو ، گفتم حافظ گفتم شادی همه لطیفه گوین صلوات

در آخر ترقیمه بدینقرار است :

کتابه الفقیر پیر محمد الکاتب ۹۹۴ هـ .

(۱۴)

موزه قلعه سرخ ، دہلی ، ردیف : ۴

تعلیق ، عنايت الله شيرازي ، ۵۹۸۵ ، اندازه : ۲۱ X ۱۴

توضیحات : روی صفحه اول سه مهر ثبت است و مهر رای کنورسین ،

۵۱۱۸۶ (۱۷۷۲ م) کہ وابسته بندربار شاه عالم ثانی بودہ ، در

آخرین صفحه دیدہ میشود و ترقیمہ ای بدینقرار دارد :

بتاریخ نوزدهم ماہ شعبان المعظم سنہ جلوس .

آغاز : الایا ایہا الساقی ادراکاسا و ناولہا

انجام : گفتم سخن تو گفتم حافظ گفنا

شادی ہمہ لطیفہ گویان صلوات

(۱۵)

ندوہ ، ردیف : ۹۷

تعلیق ، شاه محمد ، ۱۰۰۶ھ ، ص ۳۷۶ ، س ۱۴ ، اندازه :

۲۲/۵ X ۱۲/۵

توضیحات : صفحه اول و آخر کتاب مطلا است . در آغاز سه مهر بام

سید محمد اسحاق ، ۱۳۰۶ھ ثبت است .

(۱۶)

جامعہ ، ردیف : C ۲۸۵

تعلیق ، محمد حبیب الرحمن ، ۱۰۱۱ھ ، ص ۴۷۸ .

اندازه : ۲۶ X ۱۴/۵

توضیحات : کرم خورده است

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : که مریت از غزلهایش چراغست

که گردد خانه جان زو منور

الهی روضه اش پر نور ببادا

بدان وجهی که تو داری نکو تر

(۱۷)

ایوانف ، ردیف : ۵۸۷

نستعلیق ، ۵۱۰۱۳ ، ورق ۲۰۴ ، اندازه : ۹/۵ X ۵

توضیحات : دارای مقدمه منسوب به گل اندام است .

آغاز : ابتدای مقدمه :

حمد بیحد و ثنای بیحد و سپاس بیقیاس ...

ابتدای قصیده ای در مدح شاه شجاع :

شد عرصه زمین چو بساط ارم جوان

از بر تو سعادت شاه جهان ستان

ابتدای غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

(۱۸)

موزه ملی ، ردیف ، ۶۰/۹۱۰۹

تستعلیق ، محمد امین ولد محمد افضل سودهری ، بیست و یکم

جمادی اول ، ۱۰۱۶ هـ ، اوراق : ۱۸۶ ، اندازه : ۱۹ X ۱۴

توضیحات : شامل غزلیات ، قصاید ، مثنوی ، قطعات و رباعیات است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و فاولها

(۱۹)

موزه ملی ، ردیف : ۵۵۰ ۷۳/۱۹۲۵

تستعلیق ریز و زیبا ، نوزدهم جمادی الاول ، ۱۰۱۶ هـ ، اوراق :

۱۷۸ ، اندازه : ۲۱/۵ X ۱۲/۵

توضیحات : سرورق مذهب و محشی طلائی و صفحات دیگر مجدول قرمز

است . نسخه شامل غزلیات ، ترکیب بند ، قطعات و رباعیات است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

آخرین رباعی بدینقرار است که در نسخه های چاپی دیوان

حافظ نیامده است :

گلگفت اگر دست تهنی داشتمی بگریختمی اگر رمی داشتمی

در بی گنهی مرا چنین می سوزند ای وای بمن گر گنهی داشتمی

نسخه به قطعه پنج بیتی پایان می رسد که در چاپ قزوینی

با تفاوت جزئی وجود دارد و چاپ اسناد نذیر احمد دارای

انجام :

آن نیست و آخرین بیت آن بقرار زیر است :
 چوروزگار جز این يك كرشمه بیش نداشت
 بعمر مهاستی از روزگار بایستی

(۲۰)

سالار ، ردیف : ۱۴۸۰

نستعلیق روشن ، محمد مومن بن کمال ، محرم ۱۰۱۶ هـ ،

اوراق : ۲۲۲ ، س ۱۴ .

توضیحات : عنوان منقش و جداول طلاسی ، این نسخه مصورشاملشش
 عکس مکتب شیراز است . دو ورق آغاز دارای دو عکس است
 و سپس مقدمه آمده . ترتیب اشعار این نسخه اهمیتی دارد زیرا
 که در بالا و پائین اشعار خود حافظ و در میان این دو بخش
 گاهی يك و گاهی دو رباعی از گویندگان دیگر رونویسی شده
 معلوم نیست که چرا کاتب در دیوان حافظ اشعار شعرای دیگر
 را داخل کرده است و هیچ توضیحی درین باره داده نشده .

ابتدای مقدمه گل اندام :

آغاز :

حمد بی حد و ثنای بی عد.....

پس از دیباچه غزل زیر :

ای در رخ تو پیدا انوار پادشاهی

دیدم بخواب دوش که ماهی بر آمده (ورق ۳۷ الف)

الایا ایها الساقی ادركاساً و ناولها (۳۷ ب)

ورق ۴۴ مصور است .

غزلیات تا ردیف ۵ : ورق ۴۵ تا ورق ۲۰۶

مثنویات : ۲۰۶ - ۲۰۹

مقطعات : ۲۰۹ - ۲۱۵

رباعیات : ۲۱۶ - ۲۲۰

رباعی اول : دل بوفای وصالم در داد

رباعی آخر : نه دولت دنیا بستم می ارزد

یک فرد : ورق ۲۲۰ ب

یک قطعه : ورق ۲۲۱ الف

باز دو فرد : ورق ۲۲۱ الف

بعضی رباعیات که در میان دو بخش بالا و پائین در سطر غیر
مستقیم آمده :

- نا کرده گناه در جهان کیست بگو الخ (ورق ۱۲ الف)
 بر سینه غم پذیر رحمت کن الخ (۱۲ ب)
 هر دل که درو مهر و محبت بسرشت الخ (۲۹ الف)
 آن مردنیم که از عدمم بیم آید الخ (۳۴ ب)
 این قصر که بر چرخ همی زد پهلو الخ (۴۰ الف)
 هر توبه که کردیم شکستیم همه الخ (۸۵ ب)
 هنگام صبوح ای صتم فرخ پی الخ (۸۹ ب)
 از هر چه خورد مرد شراب اولی تر الخ (۱۲۷ ب)
 چندین غم مال و حسرت دنیا چیست الخ (۱۶۱ ب)
 ای دل تو ز هیچ خلق یاری مطلب الخ (۱۸۹ الف)
 گیرم که همه ملک تو چین خواهد بود

- آفاق ترا زیر نگین خواهد بود
خوش باش که عاقبت نصیب من و تو
(۱۹۵ ب) ده گز کفن و سه گز زمین خواهد بود
(۱۹۹ ب) می خور که عمر جاودانی اینست الخ
(۲۰۴ الف) آنانکه اساس کار بر زرق نهند الخ
(۰) ابرق مرا شکستی ربی الخ
(۲۱۰ الف) ماه رمضان چنانکه امسال آمد الخ
(۰) من بده عاصیم رضای تو که جاست الخ
(۲۱۰ ب) چندین غم بیهوده مخور شاد بزی الخ
(۰) من در رمضان روزی اگر می خوردم الخ
اندر همه کوه خاوران سنگی نیست
کش بامن در روزگار جنگی نیست
در هیچ زمین و هیچ فرسنگی نیست
(۱۱۲ الف) کز دست غمت نشسته دل تنگی نیست
(۲۱۱ الف) خوش باش که عالم گذران خواهد بود الخ
(۲۱۳ الف) با مردم پاک ، اهل ، عاقل آمیز الخ
يك يك هنرم بين و گنه ده ده بخش الخ

ترجمه در این نسخه بدینقرار است :

تمت الكتاب بعون الملك الوهاب على يد العبد الفقير الحقير...

محمد مومن بن کمال بتاریخ محرم الحرام سنه ۱۰۱۶ بلخ

غریق رحمت یزدان کسی باد که کاتب را به الحمیدی کند یاد

سالار ، ردیف : ۱۴۸۱

تستعلیق زیبا ، رجب ، ۱۰۲۱ هـ ، اوراق ۲۲۱ ، مس ۱۵ ، اندازه :
۵/۷×۹

نوضیحات : نسخه مزین است بمهر وزیر علی خان بهادر ۱۲۰۸ هـ . وزیر علی پسر خوانده آصف الدوله بود و در ۱۲۱۲ هـ جانشین وی گردید ، اما بزودی از تخت برکنار کردند و به بنارس فرستادند . وزیر علی در آنجا آقای چیری ، مامور سیاسی را در روز چهاردهم ژانویه سال ۱۷۹۹ م بقتل رسانده به جیور فرار کرد . او را بزودی دستگیر کردند و بزندان فرستادند . وی در زندان در سال ۱۲۳۲ / ۱۸۱۷ سن ۳۶ سالگی فوت کرد . علاوه بر مهر وزیر علی ، امضای رچمند تپیکری (بخط فارسی) نیز روی نسخه ثبت است . در نتیجه می توان گفت که نسخه هذا دارای اهمیت تاریخی است . بعلاوه باید خاطر نشان ساخت که کسی نام کاتب را محو کرده فقط کلمه میر را باقی گذاشته است و در جای خالی « علی » نوشته . حالانکه این تستعلیق نسخه مورد نظر با خطش بسیار تفاوت دارد و جعل کننده تاریخ رحلت میر علی الکاتب را در نظر نداشت . میر بقول صاحب گلستان هنر (چاپ تهران ، ص ۸۳) در ۹۴۴ هـ و بقول صاحب مرآةالعالم (چاپ لاهور ، ۱۹۷۹ م) ۲۵۰ ، ص ۴۷۷) در سال ۹۲۴ فوت کرد و این نسخه در ۱۰۲۱ هـ رو نویسی شده است . این نسخه شامل غزلیات (۱-۱۸۶) ، قطعات (۱۸۶-۱۹۶) ، مثنوی (۱۹۷) ترکیب بند

(۲۰۲ ب) ، ترجیع بند (۲۰۳ ب) ، مخمس (۲۰۵) ، باز مشوی

(۲۰۶) ، قصاید (۲۰۷) ، رباعیات (۲۱۲) است .

در صفحه آخر دو رباعی زیر آمده که از نسخه قزوینی و چاپ
گورکھپور خار جست ولی در نسخه شخصی استاد نذیر احمد
نقل گردیده است :

انجام :

آن به که ز جام باده دل شاد کنیم

وز آمده و گذشته کم یاد کنیم

ابن عاریتی روان زندانی را

یاك لحظه ز بند غم آزاد کنیم

گل را دیدم نشسته بر تخت شهی

گفتا بشنو ز من اگر مرد رمی

من طفلم و بی گنه مرا می سوزند

ای وای ترا که پیری و پرگنهی

(۲۲)

سالار ، ردیف : ۲۲۸۲

نستعلیق روشن ، محمد فاضل هارون عباسی ، ۱۴ جمادی الآخر ،

۱۰۲۳ هـ ، فیروزپور ، اوراق ۱-۲۳۹ ، مس ۱۵ ، اندازه : ۵/۱۸۸/۴

توصیحات : مهر ، محمد فتح ۵۱۲۲۸ ، روی نسخه ثبت است . قسمتی از

مجموعه دواوین است .

مقدمه گل اندام و سپس غزلیات :

الایا ایها الساقی ادركامیاً و ناولها

بانکی پور ، ردیف : ۱۵۳

نستعلیق ، محمد حسن ، اوایل ماه جمادی الاول ، ۱۰۲۳ ،

حیدرآباد ، اندازه : ۲۱ X ۱۲

نوضیحات : مهر سلطان محمد قطب شاه دارد و کاغذش آبی رنگ و دارای

جداول طلاایی است . از یاد داشتی که بر روی نسخه است ،

معلوم میگردد که این نسخه متعلق به کتابخانه سلطان محمد قطب

شاه (گولکنده) که در سال ۱۰۲۰ / ۱۶۱۱ جانشین محمد قلی شاه

شد ، بوده است .

آغاز : مقدمه گل اندام ، قصاید :

پس از حمد خداوندی که بی شبهت و بی همتا

ثنا و نعت پیغمبر کنم از جان و دل انشا

غزلها :

الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

مثنوی :

الای آهوی وحشی کجائی

سه مثنوی دیگر بنام ساقی نامه :

سرفتنه دارد دگر روزگار

مغنی نامه :

یا ساقی از باده پرکن بطی

ترجیع بند :

ای داده بیاد دوستداری

مخمس :

در عشق تو ای صنم چنانم

مقطعات :

تونیک و بد خویش از خود پیرس چرا دیگری بایدت محتسب

رباعیات بترتیب الف بایی :

ای دوست که برده دل از دست مرا

(۲۴)

صولت ، ردیف : ۸۳

نستعلیق ، میرزا احمد قزوینی ، ۱۰۲۹ هـ ، ص ۱۸۹ ، اندازه :

۱۴ × ۵ / ۲۴

توضیحات : با خط ایرانی است و دارای جداول طلاایی است .

(۲۵)

بانگی پور ، ردیف : ۱۵۴

نستعلیق ، محمد حسین انجو ، ۲۶ مجرم ، ۱۰۳۴ هـ ، احمدآباد ،

ص ۲۱۴ ، اندازه : ۲۵ / ۱ × ۶۰۵

توضیحات : سر لوحه و جداول طلاایی دارد .

آغاز .
غزلها :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

دو مثنوی :

الا ای آهوی وحشی کجائی

مقطعات :

زمانه گر گهر ياك داشتنی در اصل
بعضی قطعاتی که تاریخ وفات افراد معاصر حافظ را دارا میباشد،
هم نقل گردیده است .

انجام : چهل و دو رباعی :

امشب ز غمت میان خون خواهم خفت
و ز بستر عافیت برون خواهم خفت

(۲۶)

ملا فیروز ، ردیف : ۳۰

نستعلیق ، ۵۱۰۳۵ ، اندازه : ۱۳/۵ X ۸

توضیحات : در فهرست چاپی نسخه های خطی کتابخانه ملا فیروز ، اطلاعاتی
درباره نسخه های دیوان حافظ زیاد داده نشده است .

(۲۷)

میسور ، ردیف : U 61

نستعلیق خوب و زیبا ، حافظ جعفر ابن مقصود علی ، ۵۱۰۴۵ ،

ص ۱۶۱ ، اندازه : ۲۰ X ۱۲

توضیحات : دیوان کامل است

(۲۸)

آرشیو ، اترپردیش ، ردیف ۱۱۲۶۵

نستعلیق ، محمد حسین ، ۱۰۴۵ هـ

توضیحات : در آرشیو، اترپردیش چهار نسخه دیگر دیوان حافظ مضبوط اند
 بشماره های ۱۷۸۳ ، ۱۱۲۶/ ، ۱۷۵۵ و ۱۰۶۴۷ ولی فهرستی که
 از نسخه های خطی آرشیو چاپ شده ، حتی اطلاعات لازمی
 درباره آنها را نداده است .

(۲۹)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۰۹

نستعلیق ، ۱۰۴۷ هـ ، اوراق : ۴۰۲ ، س ۱۳ ، اندازه : ۱۵/۵ X ۹

انجام : یاری نخواستیم داند همه کس

و اندر شب و روز یار من باشد و بس (۴)

(۳۰)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۰۸

نستعلیق ، ۱۰۵۲ هـ ، اوراق : ۴۸۲ ، س ۱۳ ، اندازه : ۱۳/۵ X ۷/۵

توضیحات : نسخه مطلقا است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلیها

آصفیه ، ردیف : ۳۸۳

تستعلیق ریز ، ۵۱۰۵۵ ، گجرات ، اوراق : ۱۶۱ ، ص ۱۴ ،
توضیحات : اسم کاتب محو شده و تنها ، الحقیق این ، خوانده میشود . نسخه
سر اوح طلائی وجداول و عناوین طلائی دارد . باید خاطر
نشان ساخت که اشعار نسخه مذکور از نسخه قزوینی بیشتر است .
مثلا در ردیف الف ، نسخه قزوینی ۱۱ غزل و این نسخه ۱۳
غزل دارد . گویا دو غزل که بقول آقای قزوینی الحاقی است ،
درین نسخه موجود است .

آغاز : ۱ . غزلیات :

الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
آخرین غزل :

من ارچه حافظ شهرم جوی نمی ارزد
مگر تو از کرم خویش یار من باشی (ص ۲۹۷)
۲ . مشویات ، الف ، الای آهوی وحشی (۲۹۷)
ب ، ساقی نامه

مقطعات : بر تو خوانم ز دفتر اخلاق (۳۰۴)

رباعیات : مردی ز کسنده در خیبر پرس

رباعی آخر : هم خاطر تو با من غمناک افتد

کز مهر ضیا برخس و خاشاک افتد

چون خاک رمت شوم مزن برمن بانگ

حیفست که آواز تو بر خاک افتد (ص ۳۷۰)

خاتمه : حیفت که آواز تو بر خاک افند .
 ترفیحه : قاریا بر من مکن قهر و عتاب
 گر خطائی رفته باشد در کتاب
 آن خطائی رفته را نصحیح کن
 از کرم والله اعلم بالصواب
 سنه ۱۰۵۵ در بلده گجرات تحریر یافت کتبه الفقیر الحقیر
 ابن ۰۰ رقم .

(۳۲)

سالار ، ردیف : ۱۴۸۳

نستعلیق خوب ، پاینده محمد استرعجی کابلی ، ربیع الآخر ،
 ۵۱۰۶۷ ، اوراق : ۲۱۰ ، اندازه : ۹۵ X ۴۶

توضیحات : جداول طلائی دارد و کاتب این نسخه همان است که نسخه
 دیوان حافظ در سالار جنگ شماره ۱۴۷۵ را استنساخ کرده
 است . ولی مندرجات آن نسخه در مقابل این نسخه کمتر است .
 این نسخه شامل همه آثار منسوب به حافظ است .

آغاز : دیباچه : حمد بیحد و ستایش بسی عدد الخ (۱- ۱۰ ب)
 قصاید : ۵ (۱۱ الف)
 غزلیات : الا یا ایها الساقی ادر الخ (۱۱ ب)
 قطعات : (۱۷۸ ب)
 مثنویات مع ساقی نامه و معنی نامه و غیره (۱۸۳ الف)
 ترجیع بند : (۱۹۰ ب)

محمس : (۱۹۲ ب)
 قطعات (دوباره) (۱۹۵ - ۲۰۳)
 رباعیات : (۲۳ - ۲۷ الف)
 انجام : نسخه دیگری به شماره ۱۴۷۷ هم باین رباعی ختم می شود :

هر روز برغم من شود یار کسی
 یارب تو بفریاد من بیکس رس

ترقیمه : بشوفیق الهی و بزرگان دین باتمام رسید دیوان حضرت لسان
 الغیب علیه الرحمه در مدرسه حضرت خواجه عبدالحق رحمه الله
 علیه بتاریخ ۰۰ شهر ربیع الآخر ۱۰۶۷ بخط فقیر حقیر سراپا تقصیر
 پاینده محمد استرعجی الکابلی (۲۱۰ ب) امید چنانست بنظر هر
 عزیزی که دراید بفاتحه یاد فرماید و عند الله اجر عظیم یابد و
 اگر خطایی رفته باشد اصلاح فرماید .....

(۳۳)

سالار ، ردیف : ۱۴۸۴

نستعلیق ، فرخ بیگ بانخی ، صفر ، ۱۰۷۲ ، اوراق ۲۰۹ ، س ۱۷ ،
 اندازه : ۴/۸۸ x ۷/۷

توضیحات : مهر و حیدر یار خان ، روی نسخه ثبت است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : به این بیت پیا یان میرسد که در چاپ های قزوینی و گورکهور
 نیامده است :

چون دور بما رسد نباشم بر جای

بر یاد من آن دور دگر نوش کنید

سالار ، ردیف : ۱۴۸۵

نستعلیق ، محرم ، ۵۱۰۷۳ ، اوراق ۲۱۴ ، س ۱۳ ، اندازه :

۱۲ X ۱۹

توضیحات : عناوین و جداول طلایی است .

آغاز : غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (تا ۲۰۶ الف)

مشوی :

۷ شعر (۲۰۷ الف)

رباعیات : ۲۰۷ تا آخر نسخه

انجام : باین رباعی پایان می رسد که در چاپ قزوینی اولین رباعی میباشد :

خواب ارچه خوش آمد همه را در عهدت

حقّا که بچشم در نیامد ما را

سالار ، ردیف : ۱۴۸۶

نستعلیق ، نیاز محمد بن یوسف نسفی ، بلخ ، ۵۱۰۷۸ ، اوراق ۱۷۲ ،

س ۱۵ ، اندازه : ۱۵ X ۱۸

توضیحات : عناوین و جداول طلایی دارد . مشتمل است بر غزلیات ، قطعات

و مشوی . در اول يك صفحه افتاده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام :

سکندر صفت روم تا چین تراست

گر او داشت آینه آیین تراست (۱۷۲ الف)

این بیت مثنوی است که بدین طور شروع میشود و در اکثر
نسخ قرن یازدهم یافته می شود ، اما در هیچ يك از نسخ قرن
نهم دیده نمی شود :

سرفتنه دارد دگر روزگار من و مستی و فتنه چشم یار

این مثنوی در مدح شاه منصور نوشته شده :

خدیبو زمین شاه منصور باد غبار غم از خاطرش دور باد

ترقیمه :

تمام شد این نسخه متبرکه حضرت خواجه حافظ شیرازی قدس
الله سره العزیز در بلخ در مدرسه خان جنّت نشان نذر محمد
خان در سنه هزار و هفتاد و هشت فی شهر رجب المرجب نیاز
محمد بن یوسف نسفی .

(۳۶)

تونك ، ردیف : ۴۶۸۹

نستعلیق ، عبد الرسول بن ملا عبد الرحیم بن ملا عبد الله بن ملا

شیری مشهور به ملا اجل ، ۱۱ محرم الحرام ۱۰۷۸ هـ ، ص ۳۵۴ ،

اندازه : ۲۵ X ۱۶

توضیحات : نسخه بسیار زیباست . صفحه اول لوحی مطلقا و مذهب دارد و

صفحه های دیگر مجدول طلاسی است . این نسخه چنانکه در

ترقیمه آمده برای " سیادت و رفعت پناه میر سید احمد ، استنساخ

گردیده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : تا چند زگره پای در گل باشی پیوسته گرفتار غم دل باشی
می جو زخدا مراد تا که روزی آید بسرت یار و تو غافل باشی
(این رباعی در چاپهای قزوینی و گورکهور شامل نیست)

(۳۷)

سمیدیه ، ردیف : ۴۴

نستعلیق ، ابراهیم قریشی ، ۶ ذی الحجه ، ۱۰۹۳ هـ مطابق ۲۶ سال
جلوس (عالمگیری) ، مجله بیگم پوره ، اورنگ آباد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۳۸)

تاگور ، ردیف : ۴۵۱۰۸

نستعلیق ، سلیم الدین ، ۱۴ صفر ، ۱۰۹۸ هـ ، ص ۴۹۸ ، اندازه : ۱۷ X ۲۶

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گستاخی ما ز حد برون رفت ولی العنة لله که عنایت با قیست
(این رباعی در چاپهای قزوینی و گورکهور نیست ولی در بعضی
چاپهای دیگر دیوان حافظ وجود دارد)

(۳۹)

دانشکده پونا ، ردیف : ۴۳۸۶

نستعلیق ، ۱۰۹۹ هـ ، ص ۳۰۰

توضیحات : دیوان کامل است .

حمیدیه ، ردیف : ۱۰۶

نستعلیق ، میرزا عبدالواحد ، ۱۱۱۴ هـ ، س ۱۵

توضیحات : باسر اوجه منقش و جداول است .

سالار ، ردیف : ۱۴۹۱

نستعلیق زیبا ، جمال‌الدین محمد ، ۲۲ ذی‌قعدة ، چهل و نهم

جلوس عالمگیری (۱۱۱۷ هـ) در دوره فرمانداری شاهزاده

عظیم‌الدین بن معظم ، اوراق ۱۶۶ ، س ۱۹ ، اندازه : ۲۲ X ۱۵

توضیحات : نسخه شامل دیباچه ، غزلیات ، ترجیع بند ، مخمّسات ، قطعات و

معنی نامه است -

آغاز : بعد از دیباچه گل اندام :

الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناواها

انجام : خلیل عادل پیوسته بر خوان وز آنجا فهم کن سال و فاتش

(این قطعه در هر دو چاپ قزوینی و گورکهور رو نویس شده است)

ترقیمه : کاتبه و مالک : جمال‌الدین محمد بن الحسین الاولیاء کمال جمال

بدر الدین غیاث متوطن موضع داود نگر عرف لوابهر سرکار

حاجی پور صوبه بهار در مقام مهووه برگنه بسارا در همراهی

درپ نراین رای قانونگوی .

سالار، ردیف - ۱۴۹۲

نستعلیق عادی، خواجه اکرم، ۱۸ ربیع الآخر، ۱۱۱۸ هـ، اوراق:

۱۱۳، اندازه: ۱۴ × ۱۸/۵

توضیحات: جداول طلائی دارد.

آغاز: الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام: سال خرم، فال نیکو، حال سالم، مال پر

اصل ثابت، نسل باقی، تخت عالی، بخت رام

(مصرع اول در فزونی بدینقرار است: سال خرم، فال نیکو،

مال وافر، حال خوش)

راجا محمود آباد، ردیف: ۱۶۹

نستعلیق، خداداد خان، ۱۱۱۸ هـ، ص ۵۸۶، س ۱۱،

اندازه: ۱۱ × ۱۷

توضیحات: مطلا و دارای مقدمه ۱۴ صفحه‌ای است. در آغاز نسخه

چهار مهر ثبت است:

۱. سید محمد خان بهادر، ۱۲۵۴ هـ

۲. میر محمد علی خان

۳. میر سید علی خان

۴. مہری مدور مطلا و منظوم

انجام: من عهد همی کنتم قضا میگوید

بیرون ز کفایت تو کار دگر است

(این رباعی در چاپ قزوینی وجود دارد ولی نسخه گورکهور
شامل آن نیست)

(۴۴)

ناگور ، ردیف : ۴۵۱۲۳

نستعلیق ، ملا جیون عرف صدیقی ، سال ۳ جلوس شاه عالم

پادشاه ، (۱۱۲۲ هـ) ص ۴۷۱ ، اندازه : ۱۷ X ۱۱

توضیحات : در آغاز ، کتاب دیگری بزبان عربی شامل این مجلد است .

(۴۵)

حبیب گنج ، ردیف : ۴۷/۱۵

نستعلیق ، عبدالمجید بن عبداللطیف ترکمان دهلوی ، ۱۱۲۲ هـ ،

ص ۱۸۷ ، اندازه : ۱۹ X ۱۱/۵

توضیحات : مجدول رنگی است و از لحاظ ترتیب شعر و محتوای نسخه های

دیگر در ذخیره حبیب گنج فرق دارد .

(۴۶)

دانشگاه عثمانیه ، ردیف ؟

نستعلیق خام ، ۱۱۲۶ هـ ، در عهد فرخ سیر ، اوراق : ۱۷۷

توضیحات : مقدمه ندارد و غزلهای ردیف ۵ - ی افتاده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باد صبا چو بگذری ... تازه بتازه نو بنو

(در چاپ قزوینی شامل نیست)

مجیہ ، ردیف : ۶۳

تعلیق ، خیر اللہ عرف محمد خورم جیو ، ۱ شہر ربیع الاول بوقت
نماز جمعہ ۱۱۲۷ ہجری ، (۱۱۲۳ فصلی) ص ۳۲۸ ، اندازہ :

۱۲ × ۲۳

توضیحات : ترقیمہ ای دارد بدینقرار :

چہارم شہر ربیع الاول بوقت نماز جمعہ جلوس اورنگ نشین ...
محمد فرخ سیر غازی خلد اللہ ملکہ وجل قدرہ کہ در این اثنا
از خطوط مشکین سطور مولوی ناسخ خیر اللہ عرف محمد خورم
جیو بجهت خاطر داشت بر خوردار قطب شعار کریم اللہ والد
شیخ فقیر محمد عرف شیخ تہو ابن شیخ رستم در مقام جنت
آستان قصہ سالک بنکرہ عملہ پر گنہ ملک ... حاجی پور
مصاف صوبہ بہار رقم یافت مطابق ۱۱۲۷ ہجری ۱۱۲۳ فصلی

آغاز : الا یا ایہا الساقی ادرکاسا و اولہا

انجام : در پایان رباعیات آمدہ کہ بیت آخری اش اینست :

اما نہ بدنسان کہ ملاش گیرد

میگو سخنی و درمیانش میگوی

کشمیر ، ردیف : ۱۹۳۲

تعلیق ، امان اللہ ابن ملا عبد الرحمن ، رمضان ۱۱۲۷ ہ ، اوراق :

۲۱۸ اندازہ : ۲۲ × ۱۲

توضیحات : شامل غزلیات ، قطعات ، مشویات و ساقی نامه است
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (ورق : الف)
 انجام : مزاران درود و مزاران سلام
 بعد از رباعیات کاتب شعر زیر نوشته است :
 هر که خواند دعا طمع دارم زآنکه من بدۀ گنه کارم

(۴۹)

ایوانف ، ردیف : ۵۸۸
 نستعلیق . قام بیگ ، ۱۱۳۱ هـ ، ورق ۱۴۹ ، اندازه : ۱۳ × ۲۳ ،
 توضیحات : یاد دشتی در توضیح و تشریح بعضی لغات و اصطلاحات حافظ
 در آخر شامل نسخه است . غزلیات ، قطعات ، مشوی و
 رباعیات دارد .
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۵۰)

حبیب گنج ، ردیف : ۱۰۹
 نستعلیق ، حفظ الله ، ۱۱۳۶ هـ ، ص ۱۵ × ۳۱۲ ، اندازه : ۱۴ × ۱۸/۵
 توضیحات : صفحه اول مذهب است دارای مقدمه ، قصاید ، مشویات ،
 ساقیات ، ترجیعات ، مقدمه ، بشر ، غزلیات ، مقطعات و رباعیات
 میباشد . پانزده صفحه آخر با خط دیگرست و منقبت حضرت علی
 و رباعیات باین خط دیگر رو نویسی شده است .
 آغاز : بعد از مقدمه با مشوی زیر شروع میشود :
 الا ای آهوی و حشی کجائی مرا با نست بسیار آشنائی

انجام :
 باین رباعی پایان میرسد که در چاپ قزوینی وجود دارد ولی
 نسخه گورکهور شامل آن نیست :
 ای سایه سنبلیت سخن پرورده باقوت لبث در عدن پرورده
 در آخر نسخه این قطعه تاریخ وفات حافظ نقل گردیده است :
 بهفصد و نود و یک ز هجرت نبوی
 جهان عز و شرف در جوار رحمت رفت
 یگانه ثانی سعدی محمد حافظ
 ازین سراچه فانی بسدار جنت رفت

(۵۲)

توزیک ، ردیف : ۳۵۲۰
 نستعلیق ، هدایت الله ، در ۱۶ سال جلوس محمد شاه پادشاه
 غازی ، (۱۱۴۸ هـ) ، ص ۳۷۸ . اندازه : $۱۳/۵ \times ۲۲/۵$
 توضیحات : صفحه اول دارای لوح طلائی و منقش و جداول طلائی است .
 چنانکه در ترقیمه آمده این نسخه بخواهش دبوی سنگه جیو
 نوشته شده بود .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : امشب ز غمت میان خون خواهم خفت

و ز بستر عافیت برون خواهم خفت

باور نگنی خیال خود را بفرست

تا در نگردد که بسی تو چون خواهم خفت

(این رباعی در بیشتر نسخه های چاپی حافظ آمده است)

(۵۲)

احسن ، ردیف : ۸۹۱۰۵۵۱۱/۱

نستعلیق ، ۲۷ جلوس محمد شاه (۵۱۱۵۷/۱۷۴۴م) ، ص ۲۳۰ ،

اندازه : ۲۰ × ۱۵

توضیحات : نسخه تمیز است و دارای جداول سیاه و شنگرفی است و در آخر نسخه رباعیات و قطعات از ورق ۱۹۵ تا ۲۳۰ رو نویسی شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکاها

(۵۳)

مجیبیه ، ردیف : ۶۲

نستعلیق ، غلام کبیر قریشی ولد شیخ کریم الدین ابن شیخ

عبدالمقتدر ، شاه آباد ، ۳ جلوس احمد شاه بادشاه غازی

(۱۱۶۴هـ) ، ص ۳۷۸ ، اندازه : ۲۳ × ۱۴/۵

توضیحات : از آغاز ناقص است .

آغاز : فغان کین لولیان شوخ شیرین کار شهر آشوب

چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان بغما را

انجام : آن ترک پری چهره که قصه جان داشت

مانند پری چهره از من پنهان داشت

گفتم دهن تنگ توای جان هیچ است
گفتا که ازین هیچ طمع نتوان داشت
(این رباعی در چاپهای قزوینی و استاد اندیر احمد نیست)

(۵۴)

احمد آباد ، ردیف : ۱۹۸

نستعلیق ، ۱۷۵۰ م (۱۱۶۴ هـ) ، ص ۱۲۰ ، اندازه : ۶/۱۳ X ۲۴

توضیحات : نسخه از اوّل و آخر ناقص است و غزلیاتی با ردیف های
نون ، واو ، ه ، ی در این نسخه آمده است .

(۵۵)

مجیبه ، ردیف : ۵۹

نستعلیق ، رجب علی ، یست و ششم رجب ، ۱۱۶۷ هـ ، ص ۴۱۰ ،

اندازه : ۱۶ X ۲۳

توضیحات : ناقص الاول است .

آغاز : دور دار از خاک و خون دامن چو بر ما بگفندی

کاندرین ره کشته بسیاراند قربان شما

(این شعری از غزل دوازدهم در چاپ قزوینی است)

(۵۶)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۴

نستعلیق ، سید رستم علی بخاری ، جمادی الآخر ۱۱۷۳ هـ ،اوراق ۱۷۶ ، مس ۱۵ . اندازه : $۲۲ \times ۱۳/۸$

توضیحات : مهرهایی بقرار زیر روی نسخه ثبت است :

محمد علی ۱۲۳۴

مستقیم الدوله ۱۲۴۶

همت النساء بیگم

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم سخن تو گفتم حافظ گفتم

شادی همه لطیفه گویان صلوات

(۵۷)

احمد آباد ، ردیف : ۳

نستعلیق ، ۵۱۱۷۶ ، (۱۷۶۰ م) ص ۱۸۰ ، اندازه : ۲۱×۱۴

توضیحات : روی نسخه مهر بولا ناتم (ورق : ۱) ثبت است و این نسخه

داری غزلیات تا ردیف فون است .

(۵۸)

ملا فیروز ، ردیف : ۳۱

نستعلیق ، شیخ عبد الرزاق ، ۱۱۸۱ هـ ، اندازه : $۲۴ \times ۱۳/۵$

(۶۱)

موزه ملی ، ردیف : ۷۳/۱۹۲۴ . ۵۵

نستعلیق ریز و زیبا ، میر محمد اعظم ، ششم جمادی الثانی ، روز
پنجشنبه ۱۱۸۴ هـ ، ملتان ، اوراق : ۲۱۴ ، اندازه : $۱۲/۶ \times ۲۱/۳$
توضیحات : این مجلد در آخر شامل فرهنگ بعضی لغات و اصطلاحات دیوان
حافظ است و نویسنده آن فرهنگ میر محمد اعظم میباشد که
هم کاتب این مجلد است . این نسخه دیوان حافظ بنا بر این
هم قابل توجه است که در اولین صفحه آن نوشته شده :
دیوان خواجه حافظ مع مقدمه و فرهنگ که مره لفظ بنظر
صحت چند مرتبه در آمده و از چند شروع تحقیق معانی دقیق
و ضمائر بنوک قلم آمده ،
مهر میر محمد اعظم هم چند جا روی نسخه ثبت است . علاوه
بر این در آغاز مقدمه دارد منسوب به گل اندام و سرورق این
نسخه رنگی است .

آغاز :

مقدمه :
حمد بیحد و ثنای بیحد خداوندی را که جمع دیوان حافظان از راق
به پروانه ... (کل هفت صفحه)

غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (تا ورق ۲۶۰)

مخمس :

در عشق توای صنم بجانم (در بعضی نسخه ها چنانم)

پند : ...

دل منه بر دنیا و اسباب او (در قزوینی شامل قطعات است ،
ص ۳۶۶)

مثنوی :

الا ای آهوی وحشی کجائی (ورق : ۲۶۲)

ساقی نامه :

بیا ساقی از من بیر پیش شاه (ورق ۲۶۶)

(در چاپ قزوینی و استاد نذیر احمد نیامده است)

قطعات تاریخ وفات خواجه جلال الدین توران شاه ، خواجه
قوام الدین ، فرزند خواجه ، قاضی بها الدین ، ابو اسحاق ، برادر
نجم الدین ، مجدالدین ، قوام الدین ، سلطان شجاع ، سپس
قطعه بندها و ترجیع بندها و ۵۶ رباعی آمده است . آخرین رباعی
بدینقرار است که در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد نیامد است :
ای باد اجل چو من سرافکننده شوم

از بیخ درخت عمر برکنده شوم

زنهار گلم جز بصراحی مکنید

تا بو که ز باده پر شود زند شوم

بعد از رباعیات منظومه ایست بعنوان « مثنوی خاتمه » که با
این بیت شروع :

چرا با بخت خود چندین ستیزم

چرا از طالع خود می گریزم

و به این بیت بانجام میرسد :

ز هجرانت بسی دارم شکایت

نمی گنجد در اینجا این حکایت

بعد از « مثنوی خاتمه » ، قطعه تاریخ وفات خواجه حافظ

انجام :

رو نویس شده که بدینقرار است :
چراغ اهل ینش خواجه حافظ
که شمس بود از نور تجلی
چو در خاک مصلی گشت مدفون
بجو تاریخش از « خاک مصلی » ،

ترقیمه ای دارد بقرار زیر :
« کاتب میر محمد اعظم بتاریخ ششم جمادی الثانی ۱۱۸۴ هجری
در شهر دار الامان ملتان روز پنجشنبه ،
بعد از ترقیمه کاتب در آخر نسخه قبل از آغاز فرهنگ دیوان
حافظ ، قصاید خواجه حافظ نقل کرده است .

(۶۰)

مجیبیه ، ردیف : ۶۴
تعلیق ، سید غلام شرف ولد سید دوست محمد بن سید محمد رفیع ،
ذی قعدة ، ۱۱۸۳ فصلی (۱۱۸۷ هـ) ص ۲۳۶ ، اندازه .
۲۲×۱۴/۵

توضیحات : در آخر جدول فال حافظ آمده است .
آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکامنا و ناولها
انجام : به این مخمس پایان میرسد که در چاپهای قزوینی و استاد
نذیر احمد نیامده است :
سهل است ز خویشتن مرانم
بعد ازین قطعه تاریخ وفات خواجه حافظ نقل شده که
بدینقرار است .

بسال با و صناد و ذال ابجد   ز روز هجرت میمون احمد
 بسوی جنّت اعلی روان شد   فرید عهد شمس الدین محمد
 در چاپ قزوینی : مقدمه ص قی ، این قطعه دارای سه بیت
 است و بیت سوم بدینقرار است :
 بخاک پاک او چون برگزیده   نگه کردم صفا و نور مرقد

(۶۱)

بانکی پور ، ردیف : ۱۸۳۶

نستعلیق ، غلام مهدی واد محمد اصلاح انصاری کا کوی و میر محمد
 ناصر ، ۱۱۸۷ هـ ، ص ۳۰۰ ، اندازه : ۹ × ۱۴

توضیحات : غلام مهدی ، کاتب ابن دیوان ، میگوید که میر محمد ناصر
 بعد از کتابت قسمت اول این نسخه ، در گذشت و سپس وی
 بدرخواست برادر خود غلام حیدر این نسخه را بتکمیل رساند .
 این نسخه از اول ناقص است و مشتمل است بر غزلیات ،
 مثنوی وحشی نامه ، مغنی نامه ، قصاید ، ترجیعات ، مقطعات ،
 مسدسات ، مثنوی دیگر و در آخر چند رباعی .

آغاز : ای فرروغ ماه حسن از روی رخشان شما (غزل ۱۲ در چاپ قزوینی)
 مثنوی که بعنوان وحشی نامه نقل گردیده است :
 الا ای آهوی وحشی کجائی
 ساقی نامه :

بیا ساقی از من بیر پیش شاه
 مغنی نامه :

مغنی نوایی بگلپانگ رود

قصاید :

ای در رخ تو پیدا انوار پادشاهی

ترجیع بندها :

ای داده بیاد دوستداری

مقطعات :

فساد چرخ نبینیم و نشنویم همی

بعد از مقطعات مسدسات و یک مشوی و چند تا رباعی نقل شده .

برگیر شراب طرب انگیز و بیا

انجام :

پنهان ز رقیب سفله بستیز و بیا

(این رباعی در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد وجود ندارد)

در آخر نسخه دو قطعه مختلف تاریخ وفات حافظ نقل گردیده

است .

(۶۲)

آصفیه ، ردیف : ۳۳۴

تستعلیق ، گل محمد وزیر آبادی ، غرّه ربیع الاول ، ۱۱۸۹ هـ .

توضیحات : مطالا و مذهب و با جدولهای طلایی است و برای چودهری

پیر محمد استنساخ شده بوده .

آغاز : الا با اینها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : کاخ حافظ بسر کسنگره بربودی

(۶۳)

ملا فیروز ، ردیف : ۳۲

تستعلیق ، ۱۱۹۷ هـ ، اندازه : ۲۰ × ۱۴

(۶۴)

حمیدیه ، ردیف : ۱۰۴

نستعلیق ، ۱۲۰۵ هـ ،

توضیحات : تعداد ابیات در این نسخه خطی غیر از رباعیات، ۵۹۸۰ می باشد .

(۶۵)

تاگور ، ردیف : ۴۶۹۱۱

نستعلیق ، هیرالعل پندت ، شاه جهان آباد ، ۱۲۰۵ هـ ، ص ۶۴۸ ،

اندازه : ۱۰×۱۵

توضیحات : مذهب و مطلا است .

(۶۶)

تغلق آباد ، ردیف : ۱۵۸

نستعلیق عادی ، ص ۳۲۰ ، اندازه : ۱۲×۱۹

توضیحات : بنابر این که خط‌های مختلف دارد ، ممکن است کاتب‌های

مختلف این را کتابت کرده باشند .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : کم گوی بجز مصلحت خویش مگوی

چیزی که پیرسند تو ازان بیش مگوی

گوش تو دو دادند و زبان تو یکی

یعنی که دو بشنوی یکی بیش مگوی

(این رباعی در چاپ‌های قزوینی و استاد نذیر احمد نیامده است)

(۶۷)

ندوه ، ردیف : ۵

نستعلیق شکسته ، ۱۲۰۸ هـ ، ص ۰۳۸۴ ، س ۰۱۷ ، اندازه : ۲۴×۱۵

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و فاولها

(۶۸)

احمد آباد ، ردیف : ۱۰۰

نستعلیق شکسته ، ۱۲۰۸ هـ ، ص ۰۱۹۷ ، اندازه : ۲۰/۲×۱۴/۷

(۶۹)

تاگور ، ردیف : ۸۹۱۰۵۵۱/۱۲

نستعلیق ، ۲۳ ربیع الثانی ، ۱۲۱۱ هـ ، ص ۲۲۸ ، اندازه :

۱۸×۱۴

آغاز : خطبه دیوان حافظ ... که با اشاره شاهزاده عالمیان فریدون

حسین میرزا واقع شده ...

(۷۰)

صوات ، ردیف : ۸۷

نستعلیق ، ۱۲۱۲ هـ ، ص ۱۰۱ ، اندازه : ۲۴×۱۵

توضیحات : در حواشی هم یادداشت‌هایی نوشته شده .

(۷۱)

مجیبیه ، ردیف : ۷۵

نستعلیق ، چهاردهم شعبان ، ۱۲۱۸ هـ ، عهد شاه عالم پادشاه ،
ص ۳۸۹ ، اندازه : ۲۷×۱۷

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : تاریخ این حکایت گر از تو باز پرسند

سر جمله اش فرو خوان از میوه بهشتی

(این قطعه در چاپ قزوینی شامل است)

(۷۲)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۷

نستعلیق روشن ، محمد عبدالله ، ۲۵ شوال ۱۲۲۱ هـ ، اوراق ۸۵ ،
س ۱۹ (چهار ستون) ، اندازه : ۱۹×۲۳

توضیحات : کاتب این نسخه را برای مرشد خود سعدالدین وقتی در بحر

چین در کشتی بود ، رونویس کرده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : به این رباعی بیابان میرسد که در چاپهای قزوینی و گورکهور نیامده

است :

در دیده کشم ولی ز خار مژه ام

ترسم که شود پای جمالت مجروح

(۷۳)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۵

نسبتعلیق ، محمد مهدی ، ۱۲۲۱ هـ ، اوراق : ۴۸۲ ، اندازه :

 $۱۵/۵ \times ۹/۵$

الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

آغاز :

کسانی که بر ما به غیب اندرند

انجام :

بیایند و بر خاک ما بگذرند

(۷۴)

بانکی پور ، ردیف : ۱۵۸

شفیع‌ای ریز ، حسن خادم سید زین‌الدین علی خان بهادر

فیروز جنگ ، نواب ناظم بنگال (در سال ۱۸۱۰م زمام حکومت

را بدست گرفت) : ۱۲۳۰ هـ ، اوراق ۱۷۲ ، اندازه : $۱۸/۵ \times ۲۸$

توضیحات : جداول طلائی و رنگی دارد و اولین شخصت و شش ورق با

گل و بوت‌های طلائی مذهب است .

غزلیات :

آغاز :

الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

مقطعات :

چو درون درین خاکدان دنی ز بهر دو نان از چه مضطرب

رباعیات :

چون غنچه گل قرابه پرداز شود

نـرگس بهوای می قدح ساز شود

(این رباعی در هر دو چاپ قزوینی و استاد نذیر احمد شامل است)

(۷۵)

تونک ، ردیف : ۴۹۴۲

نستعلیق زیبا و ریز ، ۳ شهر ذوالحجه ، ۱۲۳۶ هـ ، ص ۳۶۴ ،

انداز : $۱۶ \times ۸/۵$

توضیحات : روی صفحه اول شبیه امیر کبیر چسپیده است . صفحه اول دیوان مطلا است و صفحات دیگر مجدول است . نسخه کامل است ولی دو صفحه آخر کرم خوردگی زیاد دارد .

آغاز : الایا الیها الساقی ادرکاسا و ناواها

انجام : دم درکش و جام عشق را پر می کن

(۷۶)

موزه ملی ، ردیف : ۵۷۰۱۳/۲

نستعلیق ، محمد منور ، نهم ذی حجه ، روز عرفه عیدالضحی ،۱۲۳۷ هـ ، اوراق ۲۱۲ ، اندازه : ۱۴×۲۱

توضیحات : يك ورق اول ندارد و مشتمل است بر غزلیات ، مشویات ،

ساقی نامه (۲) ، در شکایت فلك ، در عشق الهی ، مخمس ،

ترجیع بند ، قطعات و رباعیات تر قیمة ای دارد بقرار زیر :

« تمت الکتاب بعون الملك الوهاب بدستخط فقیر احقر محمد

منور بفرمایش لاله صاحب مهربان مقبول حق و محبوب خداوند

لاله رتن چند طال عمره ، دام اقباله ، بتاریخ نهم ذی حجه

روز عرفه عیدالضحی بوقت دوپهر اتمام یافت ، ۱۲۳۷ هجری ،

آغاز : مرا در منزل جانان چه امن و عیش چون مردم

انجام : رباعی که در چاپهای قزینی و استاد نذیر احمد نیامده است :
حافظ ورق سخن گذاری طی کن
وین خامه تزویر و ریایی پی کن
خاموش نشین که وقت خموشی تست
دم درکش و جام عشق را پر می کن
بعد از این قطعه تاریخ وفات حافظ نقل گردیده که بقرار زیر
است :

هفصد و نود و یک ز هجرت نبوی
جهان عز و شرف در جوار رحمت شد
یگانه سعدی ثانی محمد حافظ
ازین سراچه فانی بدارجنت شد

(۷۷)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۶/۱

نستعلیق ، عبدالصمد ، ۱۲۳۷ هـ ، اوراق : ۴۴۶ ، اندازه : ۱۳/۵ ×
۲۲/۵

توضیحات : تمام صفحات با نقوش طلایی و بسیار زیبا نوشته شده در حاشیه
این نسخه ، دیوان هلالی و دیوان محتشم رونویسی شده است .
چون نیست نقش هستی در هیچ حال ثابت

انجام : حافظ مکن شکایت تا می خوریم حالی
(این غزلیست که در چاپهای قزینی و استاد نذیر احمد نیامده است)

(۷۸)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۸

نستعلیق ، کیول رام ، ۱۹۰۰ ربيع الآخر ، ۱۲۳۹ هـ ، اوراق

۲۵۵ ، س ۱۵ ، اندازه : $۲۹/۵ \times ۱۸$.

توضیحات : جداول رنگی دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین بیت پایان میرسد که در چاپهای قزوینی ، گورکمپور و

نسخه شخصی استاد نذیر احمد دیده نشده :

زنهار مکن عیب زندانی را

سرریست درین پرده که مستان دانند

(۷۹)

تاگور ، ردیف : ۴۷۰۷۶

تستعلیق ، بهاری لعل ولد رام بخش ، ۱۶ رجب ۱۲۴۱ هـ ،

ص ۴۰۰ ، اندازه : ۲۵×۱۵ .

(۸۰)

مجیبیه ، ردیف : ۶۰

تستعلیق ، شیخ قطب الدین فاروقی ، دوشنبه ، هشتم

جمادی الاولی ، ۱۲۴۱ هـ ، عظیم آباد ، مقبره میر اشرف مرحوم ،

ص ۵۴۰ ، اندازه : $۲۴/۵ \times ۱۶$.

توضیحات : در ترقیمه آمده که این نسخه برای پادشاه قدوة السالکین ،

زبدة العارفين جناب حضرت شاه . . . نعمت الله صاحب دام الله ،

رو نویسی شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : به مخمسی یدنقیرار پبابان میرسد
 سهل است ز خویشتن مرانم
 (این مخمس در چاپهای قزوینی ، استاد نذیر احمد و مسعود
 فرزاد نیامده است و گمان میرود که بعداً افزوده شده)

(۸۱)

تونك ، ردیف : ۳۳۲۷
 نستعلیق ، محمد حسین اکبرآبادی ، ۷ ذی قعدة ، ۱۲۴۲ هـ
 مطابق به ۳ ژوئن ۱۸۲۷ م ، ص ۳۵۸ ، اندازه : ۲۲×۱۶
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۸۲)

تونك ، ردیف : ۳۳۰۱
 نستعلیق ، ۲۴ رمضان ، ۱۲۴۴ هـ ، ص ۲۵۶ ، اندازه : ۲۲×۱۶
 توضیحات : ترقیمه در آخر بدینگونه آمده : تمت تمام شد ، کارمن نظام شد ،
 کتاب دیوان خواجه حافظ شیرازی قدس الله سره ، بتاریخ
 بیست و چهارم رمضان ۱۲۴۴ هـ .
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 انجام : در سنباش آویختم از روی نیاز

گفتم من سودا زده را چاره بساز
 گفتا که لبم بگیر و زلفم بگذار

در عیش خوش آویز نه در عمر دراز
 (این رباعی در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد شامل است)

(۸۳)

موزه ملی ، ردیف : ۵۵۰۸۳/۱۹۳۰

نستعلیق ، رمضان ۱۲۶۰ . ۱ اکتبر ۱۸۴۴ م ، اوراق : ۸۵ ، اندازه :

۱۹/۴ × ۱۲/۳

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

آغاز :

باین رباعی پایان میرسد که در چاپهای قزوینی و پرنسور نذیر احمد

انجام :

شامل است ولی با اختلاف بعضی لغات :

ایام شبابست شراب اولی تر

هر غمزده مست و خراب اولی تر

عالم همه سربر خرابست و خراب

در جای خراب که خراب اولی تر

(۸۴)

مدراس ، ردیف : D ۸۵۵ PMS

نستعلیق ، ۱۸۴۵ م ، (۱۲۶۱ هـ) ص ۴۳۴ ، اندازه : ۱۶۰۵ × ۲۴

توضیحات : در آغاز نسخه فالنامه ای نقل شده است .

مقدمه از گل اندام :

حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس خداوندی را که . . .

بعد از این قصاید است که اولین بیت نخستین قصیده

بدینقرار است :

مقدری که ز آثار صنع کرد اظهار

سپهر و مهر و مه و سال و ماه و لیل و نهار

سپس غزلیات آمده است :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : چراغ اهل معنی خواجه حافظ که شمعی بود از نور تجلی
چو در خاک مصلی یافت منزل بجزو تاریخش از خاک مصلی

(۸۵)

صولت ، ردیف : ۸۵

نستعلیق ، بشن سهای ، ۵۱۲۶۳ ، ص ۱۸۲ ، اندازه : ۲۵/۵ × ۱۵
توضیحات : یک صفحه از اول ندارد و نسخه برای لالائند لال رونویسی
شده بود .

(۸۶)

کشمیر ، ردیف : ۲۲۲۴

نستعلیق ، سورج رام پادشاه ، ۱۹۰۵ بکرمی (۱۲۶۶/۱۸۴۹ م) .
اوراق : ۲۲۹ ، اندازه : ۱۷ × ۱۰/۵

توضیحات : شامل قصاید ، غزلیات ، منقبت ، ترجیعات ، مخمس ، مشوی ،
ساقی نامه ، مقطعات ، قطعات تاریخ وفات و در آخر رباعیات
است و مقدمه ای بشر دارد که از آغاز ناقص است .

قصاید : آغاز :

آن گلبن باغ وفا آن سرو بستان شما (ورق : ۵ ب)

غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۸۷)

عبدالحق ، ردیف : ۶۵۸

نستعلیق ، سعید خان ، ۱۸۵۲ م (۱۲۶۹ هـ) ، ص ۲۰۰

توضیحات : دیوان کامل است .

(۸۸)

دانشگاه عثمانیه ، ردیف : ۱۵۲۵

نستعلیق خام ، شعبان ۱۲۷۲ هـ ، اوراق : ۳۴۳

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : دم در کش و جام عشق را پر می کن

(۸۹)

کشعیر ، ردیف : ۲۲۵۳

نستعلیق ، ۱۹۱۳ بکرمی (۱۲۷۳/۱۸۵۶ م) ، اوراق : ۲۱۰ ،

اندازه : ۱۴×۲۵

توضیحات : این نسخه که مشتمل بر غزلیات ، مثنوی ، ساقی نامه ، قطعات و

رباعیات میباشد از آن پانصدت کرشن جوتشی ، یکی از کارمندان

دربار پونج ، جامو ، بوده است . نسخه از اول ناقص است .

آغاز : ای ز نور طلعت خورشید اوج مصطفی

انجام : گویند کسانیکه ز می پرهیزند

ز انسان که بمیرند چنان بر خیزند

ما با می و معشوق ازینیم مدام
 تا بو که ز خاک ما چنان انگیزند
 (این رباعی در هر دو چاپ قزوینی و استاد نذیر احمد شامل نیست)

(۹۰)

جامعه ، ردیف : ۴۵۶ C

نستعلیق ، وردی خان ابن شیرخان ، سلون ، ۱۲۷۷ هـ ، اندازه :

$28/5 \times 18/5$

توضیحات : کرم خورده و بوسیده است . روی حاشیه هم شعر نوشته شده .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : ای شرم زده غنچه مستور از تو

حیران و خجل نرگس مخمور از تو

گل با تو برابری کجا تواند کردن

کونور ز مه دارد و مه نور از تو

(این رباعی در چاپ قزوینی با اختلاف جزئی لغات وجود

دارد ولی خارج از چاپ استاد نذیر احمد است)

(۹۱)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ۶ ف

نستعلیق ، ۱۰ شهر شوال المکرم ، ۱۲۸۷ هـ ، ص ۵۴۶ ، س ۱۱ ، ۱۲

اندازه : $14/5 \times 19/2$

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : خاموش نشین که وقت خاموشی تست
دم در کش و جام باده را پر می کن
سپس قطعه ایست که در تاریخ وفات حافظ سروده شده .

(۹۲)

تونک ، ردیف : ۲۹۴۵

نستعلیق ، ۱۸۷۴ م (۱۲۹۱ هـ) ، ص ۱۸۴ ، اندازه : ۲۶×۱۵

توضیحات : ناقص الاول است .

آغاز : با مقطع از سی و هفتمین غزل در چاپ قزوینی :

حسد چه می بری ای سست نظم بر حافظ شروع میشود :

قبول خاطر و لطف سخن خدا داد است

انجام : اساس نازگویان منهدم کن تو پیوسته بآن مقهور داری

(۹۳)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۹

نستعلیق خوب ، محمد ابراهیم ، ۱۱ رمضان ، ۱۳۲۸ هـ ، اوراق

۴۳۸ ، س ۱۵ ، اندازه : ۱۹/۵×۲۴/۵

توضیحات : این نسخه برای مرزا رزاق علی بیگ رو نویسی شده است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : خاموش نشین که وقت خاموشی تست

دم در کش و جام باده را پر می کن

بانگی پور ، ردیف : ۱۵۱

نستعلیق ، غالباً قرن نهم هجری ، ص ۴۰۲ ، اندازه : $۲۱ \times ۹/۸$
 توضیحات : این نسخه دیوان حافظ که در کتابخانه سلطان حسین بایقرا بوده ، دارای اهمیت زیادی است زیرا که در کتابخانه‌های پادشاهان مختلف تیموری هندی هم نگهداری شده و دارای دست‌نوشته‌های این دودمان است . بعضی از نوشته‌های این پادشاهان بر روی حاشیه‌ها نشان میدهد که از این نسخه تفاول میگرفته‌اند و فالهایی که از دیوان حافظ گرفته شده ، همگی درست در آمده‌اند . برای توضیح این مطلب بادداشتهای پادشاهان تیموری که در حاشیه صفحات مختلف نوشته شده ، در اینجا نقل میشود :

ورق ۲۴ ب

(قرأت کامل) برای نور چشمی شاه خرم کشادیم ، امید که از تفرقه امان آید .

این یادداشتی است از جهانگیر پادشاه (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷ هـ) که با پسرش شام خرم (شاهجهان بعدی) برای پانزده ماه و یازده روز با جهانگیر ملاقات نکرده و پادشاه از این وضع ناراحت شده بود و چون از دیوان حافظ تفاول گرفت ، غزلی با این مطلع :

ساقیا آمدن عید مبارک بادت

وان مواعید که کردی مرواد از بادت

بدست آمد که دارای این بیت هم است :

چشم بد دور کز آن تفرقه خوش باز آورد

طالع نامور و دولت مادر زادت

و چون شاه خرم خدمت جهانگیر رسید ، بقول خود

پادشاه مذکور :

بعد از تقدیم آداب کورنش و زمین بوس بالای جهر و که طلبیدم

و از غایت محبت و شوق بی اختیار از جای خود برخاسته

در آغوش عاطفت گرفتم ، چندانکه او در آداب و قروتنی

مبالغه نمود من در عنایت و شفقت افزودم و نزدیک حکم نشستن

فرمودم (ن ک : توزک جهانگیری و مآثر جهانگیری)

ورق : ۲۸ الف

« این غزل خاصه این بیت تفارل همایون شد چند بار ، »

همایون در این نوشته خود به این شعر حافظ :

عزیز مصر برغم برادران غیور

ز قعر چاه برآمد باوج ماه رسید

اشاره میکند که شامل غزلی از حافظ با این مطلع میباشد :

بیا که رایت منصور پادشاه رسید

نوید فتح و بشارت بهر و ماه رسید

همایون غالباً این فال را وقتی گرفته بود که بعد از شکست

بدست شیر شاه سوری در ۱۴۴۳/۹۴۷ و اقامت کوتاهی در

ایران ، به هند برگشت و برادرانش از او مخالفت کردند

ولی بالاخره وی موفق شد بر همه مخالفان خود غالب آید و

تخت سلطنت هند را دو مرتبه بگیرد .

ورق : ۶۷ ب

از فال مصحف که ربك برآمد از دیوان حافظ این شاه بیت آمد
و چندین بار ایسات مناسب آمد. که اگر شرح آنها شود
کتابی شود انشاءالله تعالی. چون فتح ولایت شرقی و مبارزان
آن دیار بامر کردگار شود، نذر خوبی بخواجه لسان الغیب
فرستاده شود و جمع آن تفالات نیز رقم کرده شود بعه
و توفیقه، شب دو شنبه هجدهم ذی الحججه سنه ۹۶۲ در شهر دین
پناه تحریر یافت والسلام.

در این یادداشت، اشاره به این شاه بیت است :
نظر بر قرعه توفیق و یمن دولت شاهست

بده کام دل حافظ که فال بختیاران زد
و همایون در آن زمان که فال گرفته بود، سعی میکرد
دومرتبه به هند تسلط پیدا کند ولی این یادداشت را در دهلی
در روز ۱۸ ذی الحججه سال ۹۶۲ هـ، بعد از سه و نیم ماه
ورود فاتحانه به دهلی نوشت.

ورق : ۶۷ ب

(قرأت کامل)

در اجمیر بر سر را نا رفته بودم - در شکار تعویذ الماس
تراشیده از سر من افتاد، شگون این را خوب ندانسته تفاول
بدیوان خواجه نمودم، این غزل بر آمد و روز دیگر تعویذ
پیدا شد.

حرره نورالدین جهانگیر ابن اکبر بادشاه غازی فی ماه محرم
سنه ۱۰۲۴.

این یاد داشت برای غزلی نوشته شده که با این مطلع آغاز
 میشود و دارای ده بیت است :

ستاره بدرخشید و ماه مجلس شد

دل رمیده ما را رفیق و هونس شد

ورق : ۷۳ الف

(قرأت کامل) فرزند خرم را بر سر رانا تعین نموده خود در
 اجمیر نزول اجلال داشتیم ، چون کار پرو تنگ شد ، اختیار
 بندگی نمود ، هنوز خبر دیدن او نرسیده بود که تفاول به
 لسان الغیب حافظ نمودم ، این غزل بر آمد و بعد از دو روز
 خبر رسید که رانا خرم را ملازمت کرد ، در محرم سنه ۱۰۲۴ ،
 حربه نورالدین جهانگیر .

در این یادداشت ، جهانگیر به این غزل حافظ اشاره میکنند
 که در ضمن تفاول بنظرش آمد :

کنونکه در چمن آمد گل از عدم بوجود

بنفشه در قدم او نهاد سر بسجود

بنوش جام صبوحی بناله دف و چنک

بیوس غیب ساقی بنغمه نی و عود

ورق : ۸۱ الف

(قرأت کامل) بجهت کس خان عالم که حافظ حسن نام
 داشت کشاده بودیم ، خان عالم را پیش دارای ایران
 بیاچی گری فرستاده بودیم .

این یادداشتی از جهانگیر پادشاه میباشد که منتظر مراجعت
 حافظ حسن ، از ایران بوده ، چون جهانگیر با حافظ حسن

علاقه و روابط صمیمی داشت و برای مراجعت وی از ایران
نگران بوده ، از دیوان حافظ تقاول گرفته این شعر یافته بود :
حافظ از بهر تو آمد سوی اقلیم وجود
قدمی نه بود اعش که روان خواهد شد

ورق ١١١ الف

(قرأت کامل) بجهت خلاصی فتح الله پسر حکیم ابوالفتح برآمد ،
گناه او را بخشیدیم ، ١٠١٨ ع
حکیم فتح الله پسر حکیم مسیح الدین عبدالفتح ابن مولانا
عبدالرزاق گیلانی حامی خسرو برادر جهانگیر بود . علاوه بر این
اتهام بسته شده بود که فتح الله همراه یا اشخاصی چند میخواست
جهانگیر را قتل کند بهر صورت فتح الله را دستگیر کردند و
دیگران را کشتند و جهانگیر بنا بر این دو شعر حافظ ، گناهش
را بخشید و او را رها ساخت چنانکه در یاد داشت فوق الذکر
اشاره به آن شده :

آنکه پامال جفا کرد چو خاک راهم

خاک میوسم و عذر قدمش میخوام

من نه آنم که بجور از تو برنجم حاشا

چا کر معتقد و بنده دولت خواهم

ورق : ١١٥ الف

(قرأت کامل) وقتی که از آنها باس بقصد ملازمت حضرت والد
بزرگوار خواهش نمودند آگره بودم در اثنای راه بخاطر رسید که
تقاول بدیوان حافظ باید نمود . این غزل بر آمد و هم سعادت
خدمت و رضاجوئی و حاضر بودن در واقعه نا گزیر دست داد
و هم دولت موروثی روزی گشت که بعینه مضمون این غزل

بود در جمیع الثانی کشته شده شد ، راقعه نورالدین جهانگیر ابن اکبر بادشاه غازی .

در روز های آخر زندگی اکبر ، پسرش جهانگیر شراب زیاد میخورد . چون اکبر در این باره شنید . ناراحت شد و از آگره عازم اله آباد گردید تا جهانگیر را از آنجا به آگره بیاورد و خودش مراقب او شود ولی بنا بر فاجعه کشتی نتوانست به اله آباد برسد و به آگره برگشت .

همچنین بعضی از امرا بخواستند که اکبر یکی از پسران دیگر خود بنام خسرو را جانشین خود نماید ولی اکبر رضایت نداد و این وضع را دیده ، چون جهانگیر از اله آباد به آگره رسید ، اکبر به او لطف کرد ، خطاهایش را بخشید و اعلام نمود که جهانگیر جانشین او خواهد بود . جهانگیر در راه از اله آباد به آگره چون تفاول گرفته بود ، این شعرهای حافظ بدستش آمد و درست ثابت شد و یادداشت فوق الذکر مربوط به همین ابیات حافظ است :

چرا نه در پی عزم دیار خود باشم

چرا نه خاک کف پای یار خود باشم

غم غریبی و محنت چو بر نمی تابم

بشهر خود روم و شهر یار خود باشم

ورق : ۱۲۱ الف

(قرأت کامل) بجهت کشته شدن عثمان از حافظ تفاول نمودم

این بیت بر آمد و چند روز بعد از آن خبر قتل آن مقهور

رسید ، حرره نورالدین جهانگیر بن اکبر بادشاه .

این یادداشت درباره شکست عثمان افغان در بنگال است که
 اکبر هم نتوانسته بود حکومت او را منهزم بسازد و جهانگیر
 در هفتمین سال حکومت خود او را از بین برد و عثمان دوران
 جنگ با عساکر شاهی به پیشانی تیر خورد و جهانگیر در این
 مورد از این شعر حافظ تفاؤل گرفته بود :
 خورده ام تیر نظر باده بده تا سر مست
 عقد در بند کمر ترکش جوزا فکنم

ورق : ۱۷۸ الف

روز سه شنبه دولت ۱۳ محرم انتخاب برین بیت که : تا جهان
 باشد به نیکی در جهانت کام باد، صور (ت) یافت والسلام در
 موضع (منگیر)

این یادداشتی از جهانگیر است که غالباً دوران اقامت خود
 در مونگیر واقع در استان بهار کنونی دوران حمله به بنگال
 در سال ۹۴۴-۹۴۵/۱۵۳۷-۱۵۳۸ روی این دیوان نوشته بود
 و شعری که در این یادداشت اشاره به آن شده، بدینقرار است :
 تا جهان باشد به نیکی در جهانت باد کام

وین دعا برانس و جانست از دل و جان ملتزم

غزلها :

آغاز :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلا

قصاید :

شد عرصه زمین چو بساط ارم جوان

ترکیب بندها :

ساقی اگرک توای ماهی

مخمسات :

در عشق توای صنم چنانم

قطعات :

دل منه بر دنیی و اسباب او

مشویها :

سر فتنه دارد دگر روزگار

در آخر نسخه ۷۲ رباعی نقل گردیده که به خط مختلف می باشند و همچنین ورق ۲۵ ب و ۱۳۷ الف دارای نقاشی های زیبای سبک ایرانی است .

روی آخرین صفحه مهرهای امضاهای مختلف ثبت است که بدینقراراند :

۱. سلطان حسین بای قرا ۶ شعبان سنه ۱۸ تحویل سهیل شد .
۲. کمترین خانه زادان عرض دید سنه ۸ جلوس والا میمنت خان ، ۱۱۲
۳. هفدهم ماه جمادی الثانی سنه ۱۴ عرض دیده تحویل محمد باقر شد .
۴. ۱۷ جمادی الثانی سنه ۱۴ تحویل محمد باقر شد .
۵. ۴ ربیع الآخر سنه ۸ تحویل محافظ خان شد .
۶. ۱۷ ذی القعدة سنه ۲۶ عرض دیده شد، العبد عبدالله چلبی .
۷. ۱۶ محرم سنه ۱۴ عرض دیده تحویل سهیل شد .

(۹۵)

ایوانف ، ردیف : ۱۹۸

نستعلیق ، غالباً قرن یازدهم هجری ، ورق ۱۴۱ : اندازه :

۱۹ × ۱۱/۵

توضیحات : نسخه کامل نیست ، بعضی صفحات از میان نسخه فاقد الاثر

هستند ، با جداول است .

آغاز : ابتدای مقدمه گل اندام :

حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس خداوندی را . . . .

ابتدای غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

قطعات ، ترجیعات و قصاید و مثنوی :

دل منه بردنیسی و اسباب او

زانکه از وی کس وفاداری ندید

انجام : نسخه با رباعیات پیاپان میرسد :

مردی ز کهننده در خیبر پرس

اسرار کرم ز خواجه قنبر پرس

(این رباعیست که در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد شامل است) .

(۹۶)

صوات ، ردیف : ۸۴

نستعلیق ، غالباً قرن یازدهم هجری ، ص ۱۷۰ ، اندازه :

۱۰ × ۱۶/۵

(۹۷)

تونک ، ردیف : ۲۷۲۱

نستعلیق ، غالباً آخر قرن یازدهم و آغاز قرن دوازدهم هجری ،

ص ۳۰۰ ، اندازه : ۱۳ × ۲۴

توضیحات : تمام صفحات دارای جداول طلائی است

در اول مقدمه دوازده صفحه ای دارد که از اول ناقص است .

آغاز مقدمه :

درکان طبع لعل سخن بیکران نهاد ، وجواهر منظوم ...

پایان مقدمه :

آمین بحق محمد وآله انه علی ذالک قدیر

غزلیات :

آغاز :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

بہفصد و نود و یک ز هجرت نبوی

انجام :

جهان عزیز و شرف در جوار رحمت شد

یگانه سعدی ثانی محمد حافظ

ازین سراچه فانی بدار جنت شد

(۹۸)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۵

نستعلیق خفی ، پاینده محمد ، کابل ، قرن یازدهم هجری ،

اوراق ۲۱۳ ، س ۱۴ ، اندازه : ۲۱ × ۱۳

توضیحات : نسخه مجدول طلائی است . نسخه دارای دو قطعه هم است

یکی با ماده تاریخ ، خاک مصلی ، و دیگری دارای سال ۷۹۱ ه .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 انجام : با این رباعی پایان میرسد که در چاپ فزونی (ص ۳۷۷) آمده است و از چاپ استاد نذیر احمد خارج است :
 دلها همه در چاه زرخدان انداخت
 و انگه سر چاه را بغیر بگرفت

(۹۹)

حنیب گنج ، ردیف : ۴۷/۱۳۹
 نستعلیق ، قوام بن محمد شیرازی ، قرن یازدهم هجری ،
 ص ۱۶۹ ، اندازه : ۲۱/۵ × ۱۶/۵
 توضیحات : این نسخه بجای بسم الله الرحمن الرحیم با « فالله خیر حافظا » شروع میشود .

(۱۰۰)

کرزون ، ردیف : ۲۲۹
 نستعلیق . غالباً قرن یازدهم هجری ، ورق ۱۴۱ ، اندازه :
 ۱۳ × ۱۹
 توضیحات : نسخه مجدول و مشتمل است بر غزلیات ، قطعات ، ترجیعات ،
 قصاید ، مثنویها و در آخر رباعیات .
 آغاز : ابتدای مقدمه گل اندام :
 حمد بیحد و ثنای بیحد و سپاس بیقیاس خداوندی را ....
 غزلیات :
 الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

قطعات ، ترجیع بند ، قصاید و مثنویها :
 دل منه بر دنیوی و اسباب از
 زانکه از وی کس وفاداری ندید
 رباعیات :

مردی ز کهنه در خیبر پرس
 اسرار کرم ز خواجه قنبر پرس

(۱۰۱)

بانگی پور ، ردیف : ۱۵۶

نستعلیق ، غالباً قرن شانزدهم میلادی ، (قرن یازدهم هجری)

ص ۲۴۵ ، اندازه : ۱۷×۹

غزلیات : الا یا ایها الساقی ادركاسا و ناواها

آغاز :

قصاید :

جوذا سهر نهاد حمایل برابرم

مثنوی :

الا ای آهوی وحشی کجائی

چند تا عزل :

ای داده بیاد دوستداری

(۱۰۲)

بانگی پور ، ردیف : ۱۵۷

نستعلیق ، قرن هیفدهم میلادی (قرن یازدهم هجری) ، ص ۳۱۴

اندازه : ۱۳×۲۱/۵

توضیحات : نسخه مهم دیوان حافظ است زیرا که دارای بیشتر کلام حافظ و منسوب به او میباشد .

آغاز : مقدمه از گل اندام و سپس قصیده ای در مدح حضرت علی :
آن کابن باغ وفا آن سرو بستان صفا

خورشید برج ارتضی یعنی علی مرتضی

سپس مستثنی است در مدح امام شاه خراسان :

دوش بودم که صبا بوی گلستان گیرد

بعد از آن قصیده ای در مدح شاه شجاع :

شد عرصه زمین چو بهشت برین جوان

و قصیده ای دیگر که باین مصرع شروع میشود :

پس از حمد خداوندی که بی شبهست و بی همتا

(۱۰۳)

تونك ، ردیف : ۲۸۸۷

نستعلیق، غالباً قرن دوازدهم هجری، ص ۲۹۲، اندازه : ۱۴ × ۲۴

توضیحات : در آخر بعد از رباعیات سه تا فرد نقل شده .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : اینکه بر ما گذری دامن کشان

حافظ الحمد همی خواهد بخوان

(۱۰۴)

تونك ، ردیف : ۳۱۸۲

نستعلیق ، غالباً قرن دوازدهم هجری، ص ۱۲۸، اندازه : ۹ × ۱۰

توضیحات : بشکل یاض و جنک ترتیب داده شده و عنوانهایی هم دارد
مثل من کلام المعشوق ، من کلام الهجران ، من کلام واسوخت .
دارای رباعیات هم میباشد .

آغاز : با این شعری از دویت و پنجمین غزل در چاپ قزوینی
شروع میشود :

بر سر تربت ما چون گذری همّت خواه

که زیارنگه زندان جهان خواهد بود

انجام : ندارم در جهان غیر از تویاری

(۱۰۵)

صوالت ، ردیف : ۸۶

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، ص ۹۱ ، اندازه : $۲۵/۵ \times ۱۵$

توضیحات : کرم خورده است .

(۱۰۶)

تونك ، ردیف : ۲۹۷۷

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، ص ۲۴۹ ، اندازه : $۲۰ \times ۱۲/۵$

توضیحات : چند ورق اول با خط مختلف نوشته شده که غیر مجدول است

ولی صفحات بعدی مجدول است و نسخه از اول ناقص است .

آغاز : چو شوقم دید در ساغر می افزود

بگفته ساقی فرخنده می را

و مقطوع این غزل که در بیشتر دیوانهای چاپی نیامده ، بدینقرار است :

چو بیخود گشت حافظ کی شمارد
 بیک جو ملک کاؤس و کی را
 انجام : ہزدم ماہ ربیع الاول اندر چاشتگاہ
 بد سه شنبه روز هجرت صاد و ذال و واو لام

(۱۰۷)

تونک ، ردیف : ۳۱۴۱

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، ص ۳۹۶ ، اندازہ : ۲۲×۱۲

توضیحات : مجدول است .

آغاز : الا یا ایہا الساقی ادر کاسا و ناواہا

انجام : به این قطعہ :

بر مثنوی و مبالغت بنواز ای مطرب

وصف آن ماہ کہ در حسن ندارد ثانی

(۱۰۸)

ایوانف ، ذیل ۲ ، ردیف : ۹۸۱

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، اوراق : ۲۸۰ ، اندازہ :

۱۳/۵×۲۴

توضیحات : روی صفحہ اول مهر سال ۱۸۱۵/۱۲۳۰ ثبت است و شرح

مفصل ایات بر حاشیہ نوشته شدہ است .

آغاز : الا یا ایہا الساقی ادرکاسا و ناواہا

(۱۰۹)

ایوانف ، ذیل ۲ ، ردیف : ۹۸۲

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، اوراق ۲۳۸ ، اندازه :

۹×۱۵/۵

توضیحات : با مقدمه گل اندام شروع میشود . صفحات دارای جداول است

و نقاشیهای گل و بونه هم دارد و مشتمل است بر قصاید ،

ترجیعات و غزلیات .

(۱۱۰)

ایوانف ، ردیف : ۵۹۰

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، اندازه : ۳۳×۱۸/۵

توضیحات : نسخه دارای غزلیات ، ترجیعات ، قطعات و رباعیات است و با

مقدمه گل اندام شروع میشود .

بعد از مقدمه :

آغاز :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

قصاید :

ما هی چو تو آسمان ندارد

مخمسات :

در هجر تو ای صنم چنانم

مقطعات :

ز خواب مستی دوشین چو چشم بکشودم

شصت و سه رباعی و نسخه با این اولین بیت رباعی پایان میرسد :

تا حکم قضای آسمانی باشد کار تو همیشه کامرانی باشد

بعد از آن قصایدی در مدح حضرت علی آمده :
 الف آن اولیای دین پرور قاضی شرع و مفتی منبر
 قطعه ای هم آمده که حاکی تعداد ابیات دیوان حافظ است :
 کردیم شمار بیت بیتش شد هشت هزار بشنو ازمن
 قطعاتی در تاریخ وفات اشخاصی و سپس غزایات نقل گردیده است :
 الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 ساقی نامه و مقطعات دیگر هم در پایان دیوان آمده و چند تا
 تضمین بر بعضی غزلهای حافظ به شکل مخمس نقل گردیده که
 بدینقرار شروع میشود :

اگر خواهی که بگشاید ترا قفل در دایها
 کلید خود بکن پیوسته خاموش بمحفلها
 منادی میزند هر صبح در بستان عنادلها

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلمها
 در آخر این نسخه دیوان حافظ ۱۳۱ رباعی کتابت شده که
 بیشتر از رباعیاتی منسوب به حافظ است که در نسخه های دیگر
 نقل گردیده است .

انجام :

نسخه های خطی
انتخاب ها از شعر حافظ
(با ذکر تاریخ)

(۱)

منتخب غزلیات   سالار ، ردیف : ۲۲۸۹
 نستعلیق قدیم ، محترم ، ۸۱۳ هـ ، اوراق : ۲۰ - ۳۰ ، کل
 اوراق : ۱۷۱ ، اندازہ : $۱۵/۲ \times ۱۹/۸$
 توضیحات : تعداد کل غزلیات حافظ در حافظ این مجموعہ ۴۷ میباشد . این
 نسخہ خطی کہ در ۸۱۳ هـ رو نویس شدہ ، یکی از قدیمترین مجموعہ ہائی
 است کہ شامل غزلیات حافظ میباشد . غزلہا در این مجموعہ ترتیب
 ہجائی ندارد . متن انتقادی این غزلیات با عکس آنها کہ توسط
 پرفسور نذیر احمد ، استاد دانشگاہ اسلامی علیگرہ ، آمادہ گردیدہ ،
 از طرف مرکز تحقیقات فارسی راینی فرہنگی جمہوری اسلامی
 ایران ، دہلی نو ، بمناسبت سمینار بین المللی حافظ در ہند
 بچاپ رسیدہ است .

آغاز : سالہا دل طلب جام جم از ما می کرد
 آنچه خود داشت زیگانہ تمنا می کرد
 انجام : غزل سرائی ناهید صرفہ نبرد
 دران مقام کہ حافظ برآورد آواز

(۲)

انتخاب اشعار   سالار ، ردیف : ۲۳۰۹
 نستعلیق ، ۹۹۸ هـ ، جونپور ، اوراق ۴۳۶ ، س ۱۹ - ۲۰ ،
 اندازہ : $۲۶/۲ \times ۱۶/۲$
 توضیحات : این مجلد ، مجموعہ لطایف ، نام دارد و مؤلف آن مولانا

مظفر قصه خوان است . در این مجموعه شعرهای حافظ شیرازی
تحت شماره ۱۰ انتخاب شده است .

(۳)

غزلیات حافظ سالار ، ردیف : ۲۳۲۹
نستعلیق ، سلطان محمد نور الکاتب ، بخارا ، قرن دهم هجری ،
اوراق : ۲ - ۱۰ ب ، (کل اوراق : ۴۷) ، اندازه : $۲۷/۵ \times ۱۳$
توضیحات : جنگ اشعاری است که دارای سه عکس مکتب بخارا است .
بقول صاحب گلستان هنر (چاپ تهران ، ص ۸۶) مولانا
سلطان محمد بن مولانا نورالله که به سلطان محمد نور بن جمهور
شهرت دارد ، شاگرد خوب مولانا سلطان علی (م : ۹۲۶ هـ)
است و کاتب مقرر هرات بود و خطی را بسیار نازک و پاکیزه
می نوشت . صاحب مرآة العالم (ج ۲ ، ص ۹۷) او را وابسته
مجلسیان میر علی شیر نوائی (م : ۹۰۲ هـ) نوشته و او را در
خط نستعلیق خفی سر آمد روزگار تلقی کرده است .

(۴)

ساقی نامه حافظ سالار ، ردیف : ۲۲۹۸
نستعلیق ، شعبان ، ۱۰۵۰ هـ ، بلخ ، اوراق : ۴۱-۴۴ ، س ۱۷ ،
اندازه : $۱۹/۸ \times ۱۱/۶$
توضیحات : این ساقی نامه حافظ شامل مجموعه ایست که دارای مهر محمد
رحیم بن محمد ترسون است .

(۵)

انتخاب غزلیات سالار ، ردیف ، ۲۳۳۴

توسلیق ، عبدالبقا الموسوی ، ۱۰۹۲ هـ ، اوراق ، ۲۷ ، اندازه :

۱۴/۷ × ۱۹۰۸

توضیحات : عبدالبقا الموسوی این مجموعه را برای پسر خود مرزا محمد امین ترتیب داده که دارای بیست و یک غزل حافظ است .

(۶)

غزلی از حافظ سالار ، ردیف : ۲۳۴۳

توسلیق ، میر اسماعیل ، ۲۵ ذی الحجّه ، ۳۸ سال جلوس

عالمگیری ، ۱۱۰۶ هـ ، شاهجهان آباد ، ورق ۳۴ ب (کل

اورق : ۱۳۸) اندازه : ۱۴/۶ × ۱۹/۶

توضیحات : در این جنگ تنها یک غزل از حافظ انتخاب شده است .

(۷)

انتخاب غزلیات سالار ، ردیف ۲۳۹۳

خط عادی ، ۱۲۷۵ هـ ، اوراق : ۱۸۸ ، اندازه : ۱۴/۶ × ۱۷/۶

توضیحات : این مجموعه دارای انتخابی از غزلیات حافظ است و نسخه

دارای مهر ، محمد قاسم ، میباشد . در این بیاض غزلیات

انتخابی خسرو ، مخفی ، سعدی ، شمس تبریزی و شعرای دیگر

آورده شده . علاوه بر این انتخابی از سکندر نامه نظامی ،

تحفة النصاب و دیوان ابن یمن هم شامل این مجلد است .

(۸)

انتخاب اشعار حافظ سالار ، ردیف : ۲۳۳۳

نسخ ، قرن دهم هجری ، اوراق : ۱۷ - ۲۸ ب (کل اوراق :
۱۹۵) ، اندازه : $۱۲/۶ \times ۱۵/۸$

توضیحات : این بیاض شامل دوازده تصویر از مصوّران ایرانی است

(۹)

انتخاب اشعار سالار ، ردیف : ۲۳۲۴

شفیعا ، قرن یازدهم هجری ، اوراق : ۳ + ۵۰ ، اندازه :
 $۱۴/۸ \times ۱۶/۴$ توضیحات : این مجموعه اشعار شعرای مشهور است که معزالدین محمد آنرا
گرد آورده است و شامل شعرهایی از حافظ هم میباشد .

(۱۰)

انتخاب غزلیات حافظ سالار ، ردیف : ۲۳۱۱

نستعلیق ، قرن یازدهم هجری ، اوراق : ۱۶۰ ، اندازه $۱۴/۱ \times ۱۷$

توضیحات : این مجلد موسوم به بوستان خیال است و مهر های

۱. خاك ره اهل وفا اعظم

۲. منیر الملک ، ۱۲۰۶

روی نسخه ثبت است .

(۱۱)

انتخاب اشعار حافظ   سالار ، ردیف : ۲۳۳۱
 نستعلیق ، قرن یازدهم هجری ، اوراق : ۲۳ + ۳ ، اندازه :
 $۱۷/۶ \times ۱۰/۴$
 توضیحات : این جنگ اشعار با جداول رنگی و طلایی است .

(۱۲)

انتخاب اشعار حافظ   سالار ، ردیف : ۲۳۴۶
 نستعلیق ، قرن دوازدهم هجری ، اوراق : ۱۶۷ ، اندازه : $۹/۸ \times ۲۱/۲$
 توضیحات : این مجموعه ایست که شامل تنها بعضی اشعار مذهبی حافظ است .

(۱۳)

انتخاب اشعار   سالار ، ردیف : ۲۳۵۹
 شفیعا ، قرن دوازدهم هجری ، اوراق : ۱۱۵ ، اندازه : $۱۷/۶ \times ۹/۶$
 توضیحات : مهر تیپو سلطان بر روی این نسخه ثبت است :
 و انی اتیکم بسطان مبین ،

(۱۴)

انتخاب اشعار حافظ   سالار ، ردیف : ۲۳۶۰
 نستعلیق ، قرن دوازدهم هجری ، اوراق : ۶۱ ، اندازه :
 $۲۴/۴ \times ۱۴/۲$

(۱۵)

انتخاب اشعار حافظ   سالار ، ردیف : ۲۳۶۱
 نستعلیق ، قرن دوازدهم هجری ، اوراق : ۳۴۵ ، اندازه :
 ۱۷/۷ X ۹/۱
 توضیحات : نسخه دارای مهری بنام : حیدر یار خان ، است .

(۱۶)

انتخاب اشعار حافظ   سالار ، ردیف : ۲۳۸۸
 نستعلیق ، قرن سیزدهم هجری ، اوراق : ۶۳ ، اندازه : ۱۳/۴ X ۲۶/۸
 توضیحات : در این مجموعه انتخابی از شعرهای شعرای مختلف شامل
 است .

نسخه های خطی دیوان حافظ
(بدون ذکر تاریخ)

(۱)

بانسکی پور ، ردیف : ۱۸۴۳

نستعلیق ، ص ۵۵۰ - ۵۶۴ ، اندازه : ۲۰/۵ × ۱۷

توضیحات : در این مجلد دواوین خسرو دهلوی ، حسن سجزی دهلوی ، حافظ و اوحدی رو نویسی شده است . دیوان حافظ با مقدمه گل اندام شروع میشود و بعد از مقدمه ، غزلیات ، مثنویات ، ساقی نامه ، مغنی نامه ، مقطعات و رباعیات آمده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : بر گیر شراب طرب انگیز و بیا

پنهان ز رقیب سفله بستیز و بیا

مثنو سخن خصم که بنشین و مرو

بشنو و ز من ای نگار برخیز و بیا

(این رباعی در نسخه چاپی قزوینی آمده است ولی در چاپ

استاد نذیر احمد دیده نشد)

(۲)

بانسکی پور ، ردیف : ۱۸۳۹

نستعلیق ، ص ۱۱۳ ، اندازه : ۱۲ × ۱۸

توضیحات : این مجلد دارای دواوین حافظ و انوریست . دیوان حافظ از آخر ناقص است و به ردیف ، ن ، پایان می رسد و در حاشیه نوشته شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : دست رنج تو همان به که شود صرف بکام
 دانی آخر که به ناکام چه خواهد بودن
 (این شعر از سیصد و نود و یکمین غزل چاپ قزوینی است
 که شامل چاپ استاد نذیر احمد نیست)

(۳)

بانکی پور ، ردیف : ۱۵۵

نستعلیق ، شیراز ، ص ۳۰۶ ، اندازه : ۱۹ × ۱۱/۵

قوضیحات : جداول طلائی دارد .

آغاز : مقدمه گل اندام . قصاید :

شد عرصه زمین چو بساط ارم جوان

غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

باز قصاید آمده :

دارای جهان نصرت دین خسرو کامل

مقطعات :

ساقیا پیمانہ پرکن زانکه صاحب مجلس است

مثنوی :

الا ای آهوی وحشی کجائی

دو مرتبه غزلیات :

دیدم بخواب خوش که چو ماهی برآمدی

هفتاد رباعی :

گفتی که ترا شوم مدار اندیشه

در آخر این نسخه جدولی برای گرفتن فال از دیوان حافظ آمده

که در اینجا برای استفاده خوانندگان گرامی نقل میگردد :

ترکیب فالنامه حضرت خواجه حافظ : نیست در دل داشته فاتحه
 بنام حضرت خواجه حافظ و شاخ نبات خوانده بعمل آرد .
 فال نیک یا بد معلوم خواهد شد . در خانه‌ای از خانه‌ها انگشت
 نهد و آن را گذاشته شمار نماید ، نهمین خانه را حرف نویسد
 باین طور تمام نقش هر گاه تمام شود از سر نقش همان طور
 حروف نهم نویسد مگر بالای این حرف را تا که انگشت نهاده
 بود همه ها جمع کند مصرع سر غزل بر می آید :

م	م	ک	ط	ر	ک	ی	ب	خ	ا	ر	ر	ا	و	ف
ا	ز	ی	ا	ح	ا	ل	ی	ت	ز	ن	ز	ز	ب	ز
ع	ب	م	ب	ی	ت	م	ا	ی	ا	ن	غ	ا	ا	ا
د	ط	ن	ک	م	م	ن	ی	ا	د	ا	م	ر	ا	ت
ن	د	ز	ه	ی	ن	م	ی	د	و	ا	د	ا	ر	ز
د	د	د	ک	ز	ز	ی	ف	ل	د	و	ا	ل	ت	م
م	ر	غ	ک	ج	ر	خ	م	ی	د	خ	ر	ن	و	م
ن	ن	ن	خ	ر	پ	ب	د	د	ک	و	ا	ا	ی	ت
د	خ	ف	ا	ی	ن	ن	و	ب	ا	ر	ت	ن	ل	ه
ش	ف	س	م	د	ا	ک	ن	ب	ک	ه	ر	و	ن	غ
س	ت	ش	ر	خ	ی	ش	ا	م	پ	ک	ا	ب	ن	خ
ا	ز	ت	ر	ا	د	خ	د	ا	و	ی	س	د	م	ی
ت	ه	ن	ر	ا	ر	ی	م	ط	خ	پ	ه	م	د	ا
ب	ه	ل	د	ی	ر	ب	پ	ا	م	ن	ب	ی	ا	و
ک	ب	ی	ن	د	ی	ش	م	م	ف	ر	د	ش	ز	م

موزه ملی ، ردیف : ۸۷۰۱۲۲

نسخ ، ورق ۱۶۲ ، اندازه : ۲۵×۱۴

توضیحات : نسخه بظاهر قدیمی و آبدیده و از جاهایی پاره است . مشتمل است بر غزلیات ، قصاید ، وحشی نامه ، ساقی نامه ، معنی نامه ، ترجیعات ، ترکیب بند ، مخمس ، مقطعات و قطعات تاریخ وفات شاه شجاع ، خواجه جلال الدین طوران شاه ، خواجه مجدد الدین اسماعیل ، شیخ بهاء الدین ، خواجه قوام الدین ، خواجه نجم الدین ، فرزند خواجه ، سلطان امیر شیخ ابو اسحق و غیره . در این نسخه حتی اختلاف نسخ هم بر حاشیه داده شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

ساقی نامه : بحمد الله ای خسرو جم نگین شجاعی بمیدان دینا و دین

معنی نامه : معنی کجائی بزن بر بطی یا ساقی از باده پر کن بطی

ترجیع بند : ای داده بیاد دوستداری این بود وفا و عهد و یاری

ترکیب بند : ساقی اگر ت هوای ما هی جز باده میار پیش ما شی

مخمس : در عشق تو ای صنم چنانم کز هستی خویش در گمانم

مقطعات : ز خواب مستی دو سال چو دیده بکشودم

انجام : باین رباعی پایان میرسد :

با شاهد سنگ و شوخ و با بربط و نی

کنجی و فراغتی و یک شیشه می

چون گرم شود ز باده ما را (رگ و) پی
 منت نبرم بیک جو از حاتم طی
 در آخر نسخه این قطعه تاریخ تکمیل رونویسی نسخه آمده که
 از آن ۸۲۶ بدست می آید :

ختم شد دیوان حافظ شیرین کلام
 بر سرطاوش قدسی آشیان فخر انام

هژدهم ماه ربیع الآخر اندر چاشتگاه
 بد سه شنبه روز هجرت صاد و ذال و اوولام

ص ذ ول = ۸۲۶

باید یاد آور شد که این قطعه تاریخ در آخر بعضی نسخه های
 خطی دیوان نقل شده است . نمی دانیم که اولین مرتبه این
 قطعه روی کدام نسخه نوشته شده بود .

(۵)

موزه ملی ، ردیف . ۸۸۰۸۸۰

نستعلیق ، اوراق ۵۰ - ۲۲۶ ، اندازه : ۲۲ × ۱۲

توضیحات : نسخه ناقص الطرفین است و صحافی هم نشده . از ورق ۵۰ شروع
 میشود و مشتمل است بر غزلیات ، قطعات ، مخمس و قصاید .

آغاز : بدام زلف تو دل مبتلای خویشتن است

بکیش بعمزه که اینش سزای خویشتن است .

(پنجا همین غزل در چاپ قزوینی)

انجام : باین قطعه پایان میرسد که بتفاوت بعضی اغات شامل چاپ قزوینی است :

اعظم قوام دولت و دین آنکه بر درش
از بهر خا کبوس نمودی فلک سجود

با آن سخا و جود چو در زیر فلک رفت
در نصف ماه ذی القعدة از عرصه وجود

(۶)

موزه ملی، ردیف : ۵۷۰۸۲/۹

نستعلیق ، اوراق ۲۶۵ ، اندازه : ۲۲ × ۱۲

توضیحات : در فاصله بین هردو غزل حافظ ، رباعیات خیام رو نویسی شده و بعضی شعر حافظ هم روی حاشیه نوشته شده است .

آغاز : مقدمه منسوب به گل اندام :

جمد بیحد و ثنای بیحد و سپاس بیقیاس خداوندی را که ...

قصاید :

جوزا سحر نهاد حمایل برابرم

یعنی غلام شامم و سوگند میخورم

غزلیات :

الایا ایها الساقی ادركاسا و ناولها

(۷)

موزة ملیّی ، ردیف : ۵۵۰۷۳/۱۹۲۸

تستعلیق ، اوراق : ۱۶۵ ، اندازه : $۲۲/۳ \times ۱۴$

توضیحات : با جداول رنگی و از آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

مشوی :

الا ای آهوی وحشی کجائی

قطعات شامل قطعه تاریخ وفات بهاء الحق والیدین طاب مشوا

است ، قطعه دیگری :

روح القدس آن سروش فرخ از قبّه طارم زبرجد

قطعه دیگری :

بگوش هوش شبی منهبی ندا در داد

ز حضرت احدی لا اله الا الله

بمن شمرد فلک هر چه شادیم میداد

انجام :

کنون که میدادم غم همی نه بنماید

(۸)

موزة ملیّی ، ردیف : ۵۵۰۷۳/۱۹۲۶

تستعلیق ، دل سکه رای ، محرم الحرام روز دو شنبه ، سالندارد ، اوراق : ۱۵۵ ، اندازه : $۲۱/۶ \times ۱۴/۵$

توضیحات : مشتمل است بر غزلیات ، ساقی نامه ، رباعیات و بعضی قطعات تاریخ
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکامنا و ناولها
 انجام : خاموش نشین که وقت خاموشیهاست
 دم در کش و جام عشق را پر می کن

(۹)

موزه ملی ، ردیف : ۵۵۰۷۳/۱۹۳۱

نستعلیق ، اوراق : ۱۶۴ ، اندازه : ۲۰×۱۰
 توضیحات : ناقص الطرفین و شامل تنها غزلیات است .
 آغاز : هر کرا خ-وابگه آخر مشتی خاکست
 گو چه حاجت که بافلاک کشی ایوان را
 انجام : خیال تیغ توبا ما حدیث تشنه و آبست
 اسیر خویش گرفتی بکش چنانکه تودانی

(۱۰)

تونک ، ردیف : ۲۶۳۲

نستعلیق ، ص ۳۵۶ ، اندازه : ۱۷×۱۱
 توضیحات : صفحه اول لوح طلائی و مذهب دارد و تمام صفحات مجدول
 است کاتب در آخر نسخه این شعر نوشته است :

الهی هر آنکس که این خط نوشت
عفو کن گنااهش عطا کن بهشت

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : افسوس که نامه جوانی طی شد

وین باغ نشاط و کامرانی وی شد

آن عمر گرانمایه سعادتها بود

من هیچ نمیدانم کی آمد و کی شد

(۱۱)

تونک ، ردیف : ۲۷۲۲

تعلیق ، ۱۸ ربیع الآخر ، سال ندارد ، ص ۲۸۱ ، اندازه : ۱۶ × ۵/۲۸

توضیحات : صفحه اول لوح شنگرفی دارد و مجدول است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : افسوس که نامه جوانی طی شد

وین باغ نشاط و کامرانی طی شد

این عمر گرانمایه سعادتها بود

من هیچ ندانم کی آمد و کی شد

بعد از این قطعه تاریخ ختم کتابت این نسخه بدینقرار آمده است :

ختم شد دیوان شعر حافظ شیرین کلام

بر سر طاؤس قدسی آستان فخر الا نام

مژده هم ماه ربیع الآخر اندر چاشتگاه

بدسه شنبه روز هجرت صاد و ذال و وار لام

(قبلاً هم اشاره به این حقیقت شده که این قطعه تکمیل کتابت دیوان حافظ در آخر چند تا نسخه دیوان نقل گردیده است)

(۱۲)

تونک ، ردیف : ۲۹۶۳

تستعلیق ، ص ۲۱۶ ، اندازه : ۱۴×۹

توضیحات : صفحه اول لوح طلائی و مذهب دارد و نسخه از آخر هم ناقص است

آغاز : براندی خود مرا از قید هستی چو پیمودی پیاپی جام می را

(این غزلی است که در بیشتر دیوانهای چاپی حافظ شامل نیست)

انجام : (یا را کبأ تبری) عن موثقی و هادی

ان تلق (اهل نجد کلم بحسب حالی)

این شعر در نسخه های قزوینی و استاد نذیر احمد در غزلی با مطلع زیر نیامده است :

یا مبسما یحاکی درجا من اللالی

یارب چه در خور آمد گردت خط هلالی

(۱۳)

تونک ، ردیف : ۳۵۲۱

تستعلیق ، ص ۳۶۰ ، اندازه : ۲۰×۱۱/۵

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : افسوس که نامه جوانی طی شد

این باغ نشاط و کامرانی وی شد

آن عمر گرانمایه سعادت‌ها بود
من هیچ ندانم کی آمد و کی شد

(۱۴)

تونک ، ردیف : ۳۵۲۲

نستعلیق ، ص ۲۹۳ ، اندازه : $۲۷ \times ۱۶/۵$

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : در آخر نسخه دو قطعه تاریخ وفات حافظ نقل گردیده است
که بدینقرار اند :

رفته بود از هجرت پیغمبر خیرالبشر

روضه شمار عالیجناب ای نیک‌نام

باد از فضل خدا پیوسته تا روز جزا

مرغ روحش را وطن در روضه دارالسلام

تاریخ وفات خواجه حافظ :

سال تاریخ وفات خواجه عالیجناب

ق ف ی و این چار حرف آمد حساب

(۱۵)

تونک ، ردیف : ۳۵۲۳

نستعلیق ، ص ۳۳۲ ، اندازه : $۲۴/۵ \times ۱۶$

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : بر یاد من آن دور مرا گوش کنند

(۱۶)

تونک ، ردیف : ۳۵۲۴

تعلیق ، صلاح جعفری ، ص ۲۲۰ ، اندازه : ۱۱ × ۵/۱۷

نوضیحات : دو ورق اول محشّی است . در حاشیه بعضی اصطلاحات و لغات کلام حافظ توضیح شده است . در آخر نسخه دو صفحه در توضیح و شرح بعضی اصطلاحات عرفانی حافظ آمده که بدینقرار شروع میشود :

در بیان اصطلاحات صوفیه که کتاب دیوان حضرت حافظ شیرازی معلو از آنست ، بدانکه میخانه و بتکده و خمخانه و شرابخانه باطن عارف را گویند...

این شرح اصطلاحات به این عبارت پایان میرسد :

« ساقی و می و مطرب ترغیب کنندگان اهل معنی را گویند ، علاوه بر این ، در پایان نسخه ترقیمه ای بدینقرار آمده است : این کتاب محبت قباب پاسبانگی خضر وادی توفیق صاحب جود علی التحقیق ، مرد میدان وفا حضرت شاه محمد رضا سلمه الله العلی ، گدای مسکین محمد صلاح جعفری بقلم آورده . از آنجا که طسی مراحل فرصت عمر قریب به هشتاد بود ، در تحریر حسن ترتیب خط پرداخت و آخر رباعیات این نسخه چند رباعی کرم خورده ورق منقول عنه داشت ، بعات نامفهوم نوشت ، از جای دیگر بدست آید و عمر وفا کند آن نیز

خواهد شد ، و السلام ،
 در آخر نسخه بعضی رباعیات خیام هم نقل گردیده است .
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلمها
 انجام : (نسخه به این رباعی خیام پایان میرسد)
 در کار گه کوزه گران گشتم دوش
 دیدم دو صد کوزه گویا و خموش
 آن کوزه برین کوزه بر آورد خروش
 که کوزه گرو کوزه خر و کوزه فروش

(۱۷)

تونک ، ردیف : ۳۹۱۶

نستعلیق ، ص ۳۵۸ ، اندازه ۲۳×۱۵

توضیحات : از آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : کاش حافظ بسرا پرده لشکر بودی

تا همه وقت زر از کیسه او پر بودی (؟)

(۱۸)

تونک ، ردیف : ۴۰۱۳

نستعلیق ، ص ۳۳۰ ، اندازه : ۲۰ × ۱۱/۵

توضیحات : از آخر ناقص است و بعضی غزلیات با خط مختلفی کتابت شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : شمع را بر کرده تا پروانه را پر سوخته
گنج را فرمود تا گنج ویران ساخته

(۱۹)

تونک ، ردیف ، ۴۳۴۵

نستعلیق ، ص ۲۳۶ ، اندازه : ۱۳ × ۲۰

توضیحات : ناقص الطرفین و دارای جداول است .

آغاز : با غزلی زیر آغاز می شود که در نسخه قزوینی و استاد نذیر احمد
نیامده است :

بنامه وصف تو گفتن نحد امکانست

چرا که وصف تو بیرون ز حد اوصافست

انجام : نه همت را امید سر بلندی   نه درمان دلی نه درد دینی

(۲۰)

تونک ، ردیف ، ۴۳۶۸

نستعلیق شکسته ، محمد ضمیر مخدوم زاده ، ص ۲۰۵ ،

اندازه : ۱۳ × ۲۲

توضیحات : مجدول است و پنج صفحه اول نسخه با خط مختلف کتابت شده . ترقیمه ای بدینقرار دارد :
 تحریر القلم هوا خواه نیازمند شکسته رقم ناپذیر بنده ضعیف . .
 محمد ضمیر مخدوم زاده ساکن قصبه نگینه بجهت خاطر عزیز
 میان شیخ عبد القادر . . . . . بروز چهارشنبه بوقت چاشت
 اندراج یافت .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادركاسا و ناولها

انجام : یاران چو بهم دست در آغوش کنند

وین گردش چرخ را فراموش کنند

چون دور بما رسد نباشیم بر جا

بر یاد من آن دور دگر نوش کنند

(۲۱)

تونك ، ردیف : ۴۶۹۰

تعلیق ، ص ۳۵۶ ، اندازه : ۱۷×۱۱

توضیحات : صفحه اول لوح مطلا و مذهب دارد و تمام صفحات مجدول است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادركاسا و ناولها

انجام : افسوس که نامه جوانی طی شد

وین باغ نشاط و کامرانی وی شد

آن عمر گرانمایه سعادتها بود

من هیچ نمیدانم کی آمد و کی شد

بعد ازین کاتب این شعر را کتابت کرده :

الهی بر آنکس که این خط نوشت

عفو کن گناهش عطا کن بهشت

(۲۲)

تونک ، ردیف : ۴۷۷۱

نستعلیق ، حمیدالدین خان ، ص ، ۲۴۴ ، اندازه : $۱۱ \times ۱۸/۵$

توضیحات : لوح اولین صفحه طلابی و مذهب و تمام صفحات مجدول است.

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : دل بی نوایان مسکین بجوی

پس آنگاه جام جهان بین بجوی

(۲۳)

حمیدیه ، ردیف : ۱۰۱

نستعلیق ، س ۱۸

توضیحات : ناقص الآخر است .

(۲۴)

حمیدیه ، ردیف : ۱۰۲

نستعلیق ، س ۱۵

توضیحات : کرم خوردگی زیاد دارد .

(۲۵)

حمیدیه ، ردیف : ۱۰۳

نستعلیق ، س ۱۵

توضیحات : ناقص الآخر و کرم خورده است .

(۲۶)

حمیدیه ، ردیف : ۱۰۵

تعلیق شکسته ، ص ۱۴

توضیحات : ناقص الآخر است .

(۲۷)

تعلق آباد ، ردیف : ۶۵

تعلیق ، ص ۳۸۲ ، اندازه : ۲۳×۱۳

توضیحات : نسخه دارای غزلیات و قطعات است و روی صفحه اول :
 مالك این نسخه متبرکه محمد بن عبدالنسی النشابوری عفی الله
 عن جرایمهما
 و در آخر صفحه :

این کتاب کاتب (؟) الحروف شیخ محمد باقر این شیخ محمد
 حافظ قوم فاروق وطن خوب اله آباد پرگنه مانك پور موضع ...
 در طرف مغرب سنه هجری ۱۱۷۰

(اینجا مالك نوشته شده بود که بعداً کسی آنرا خط زده
 کاتب الحروف نوشته است)

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

انجام : در سینه دلش ز نارکی بتوان دید

مانند سنگ خاره در آب

تغلق آباد ، ردیف : ۱۸۸۳

نستعلیق ، ص ۵۸۸ ، اندازه : ۱۷×۱۰

توضیحات : ناقص الطرفین است و جداول طلائی و غزایات و قطعات و رباعیات دارد .

آغاز : ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما

آبروی خوبی از چاه ز نخدان شما

انجام : مردی ز کهنده در خیبر پرس

اسرار کرم ز خواجه قنبر پرس

(گرتشنه فیض رحمتی ای حافظ)

سر چشمه آن ز ساقی کوثر پرس

تغلق آباد ، ردیف : ۱۸۹۴

نستعلیق ، ص ۳۱۲ ، اندازه : $۱۲ \times ۱۸/۵$

توضیحات : صفحه اول مطلا و مذهب و صفحه های دیگر دارای جداول

طلائی است غزایا ، قطعات . ترجیع بند و رباعیات دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : از دادن جام باده دلشاد کنیم

و ز آمده و گذشته کم یاد کنیم

زین عاریتی روان زندانی را

یک لحظه ز بند عقل آزاد کنیم

ختم کتاب بعون ملك الوهاب
 این کتاب را پنج هزار و شصت بیت شعرده نوشته
 من نوشتم صرف کردم روزگار
 من نمازم این بعاند یادگار

(۳۰)

صوالت ، ردیف : ۸۸

نستعلیق ، ص ۲۰۹ ، اندازه ۲۷×۱۶

(۳۱)

صوالت ، ردیف : ۸۹

نستعلیق ، ص ۱۵۵ ، اندازه : $۱۷/۵ \times ۱۰$
 توضیحات : يك صفحه از اول و چند تا از آخر ندارد .

(۳۲)

دانشکده دکن ، ردیف : ۵۷

نستعلیق ، ص ۳۰۰

توضیحات : علاوه بر شعر حافظ ، این مجلد شامل بررسی و شرح دیوان
 حافظ است .

(۳۳)

بندارکر ، ردیف : ۹۵

نستعلیق ، ص ۳۰۰ ، اندازه : ۲۰×۱۴

(۳۴)

بندارگر ، ردیف : ۱۱۰

نستعلیق ، ص ۲۰۰ ، اندازه : ۲۳×۱۲

(۳۵)

بندارگر ، ردیف : ۱۳۶

نستعلیق زیبا ، ص ۲۰۰ ، اندازه : ۲۱×۱۲

(۳۶)

تغلق آباد ، ردیف : ۵۴

نستعلیق ، ص ۴۴۸ ، اندازه : ۱۸×۱۱

توضیحات : ناقص الاؤل است . غزلها ، مشنویها و رباعیات دارد و مملو کده

مرزا ابراهیم بیگ منشی متوطن دهلی بوده .

غزل گفتمی و در سفتی بیا و خوش بخوان حافظ : آغاز :

که بر نظم تو افشاند فلك عقد ثریا را

بعد از غزلیات مشنوی آمده که با این بیت شروع میشود .

الا ای آهوی وحشی کجائی مرا بانست چندین آشنائی

بعد از مشنوی ترجیع بند آمده :

ای داده بیاد دو ستداری این بود وفا و عهد یاری

بیا تا خرد را قلم درکشیم نیستی بعالم علم برکشیم

تا خود نگفتمی ز معرفت حاصل کام : انجام :

شیرین نشود کام تو از نقل کلام

حلوا حلوا اگر بگوئی صد سال
از گفتن حلوا نشوی شیرین کام

(۳۷)

تغلق آباد ، ردیف : ۲۱۵۴

- نستعلیق خورد و ریز ، ص ۴۱۲ ، اندازه : $۲۱ \times ۱۱/۵$
توضیحات : غالباً ناقص الآخر است و در آخر رباعیات آمده .
در این نسخه غزلیات ، قطعات و رباعیات نقل گردیده است و
نسخه از این لحاظ مهم و جالب توجه است که :
۱. در بعضی جاها اختلاف نسخ در زیر آورده شده و حتی
اگر مصرع ای اختلاف زیاد لغات دارد ، قرأت دیگر آن
زیر آن مصرع نقل گردیده است .
  ۲. بعضی کلمات و اصطلاحات توضیح شده .
  ۳. با احتیاط کتابت شده و اشتباهات زیادی ندارد .
  ۴. بعضی غزلها بر حواشی نقل شده که نشان میدهد که از
نسخه ای اضافه شد که قبلاً پیش کاتب نبوده .
  ۵. مصرع های عربی حافظ بفارسی ترجمه شده و ترجمه
فارسی زیر هر مصرع عربی آمده است يك غزل کامل
عربی به فارسی ترجمه گردیده است .
  ۶. زیر هر ماده تاریخ از حافظ ، سال آن به اعداد داده شده
است .
- این نسخه از لحاظ ترتیب دیوان حافظ دارای اهمیت
زیادی میباشد .

مجیبه ، ردیف ۶۱

تستعلیق ، ص ۴۰۷ ، اندازه : ۲۳×۱۴

توضیحات : کرم خورده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : ای دوست دل از جفای دشمن درکش

با روی نکو شراب روشن درکش

با اهل وفا گوی گریبان بکشای

وز نا اهلان تمام دامن درکش

(این رباعی در چاپ مسعود فرزاد آمده است و از چاپهای

قزوینی و استاد نذیر احمد خارج است)

مجیبه ، ردیف : ۶۴

تستعلیق ، سید غلام شرف ولد سید دوست محمد بن سعد محمد

رفیع ، بوکر پرگنه سرس ، ص ۲۳۶ ، اندازه : ۲۲/۵×۱۴/۵

توضیحات : چنانکه از ترقیمه بر می آید کایت این نسخه را برای خود

استنساخ نموده بود و در آخر نسخه جدول فالها در دو صفحه

نقل گردیده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : رازی بفلک نمی رسانم سهل است ز خویشتن مرانم

تاریخ وفات خواجه حافظ قدس الله سره العزیز :

بسال با و صاد و ذال ابجد   ز روز هجرت میمون احمد
 بسوی جنت اعلی روان شد   فرید عهد شمس الدین محمد
 آخرین بیت زیر این قطعه تاریخ نقل نشده است :
 بخاک پاک او چون برگزیده نگه کردم صفا و نور مرقد

(۴۰)

مجیبیه ، ردیف : ۶۵

نستعلیق ، ص ۲۱۶ ، اندازه : ۲۱/۵ × ۱۲

توضیحات : ناقص الطرفین است .

آغاز : اگر آن ترک شیرزای بدست آرد دل ما را

بخال هندوش بخشم سمرقند و بخارا را

انجام : سینه مالا مال دردست ای دریغا مرهمی

دل ز تنهایی بجان آمد خدا را همدمی

چشم آسایش که دارد زین سپهر گرم رو

ساقیا جامی بیاور تا ییاسایم دمی

(این ابیات از غزلی است که در چاپ‌های قزوینی و استاد

نذیر احمد آمده است)

(۴۱)

مجیبیه ، ردیف : ۶۶

نستعلیق ، ۰۰۰ علی ، ص ۳۹۴ ، اندازه : ۱۹۰۵ × ۱۲

توضیحات : کاتب این نسخه را در خانه شاه محمد ۰۰۰ القادری رو نویسی کرده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 انجام : الهی روضه اش پر نور بادا
 بدان وجهی که خود دانی نکوتر

(۴۲)

مجیبه ، ردیف : ۶۷

نستعلیق ، ص ۵۸۵ ، اندازه : ۱۵×۱۰

توضیحات : کرم خوردگی دارد .
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 انجام : سماع نغمه داؤد و صوت زبور

(۴۳)

انصاری ، ردیف : ۸

نستعلیق ، ص ۳۵۲ ، اندازه : ۱۳×۹

توضیحات : از آغاز ناقص است و با دوازدهمین غزل در نسخه قزوینی شروع میشود .

آغاز : با صبا همراه بفرست از رخت گلدسته
 بو که بوئی بشنویم از خاک بستان شما
 انجام : جان تو باسرار الهی پرداخت
 نی در طلب نامتناهی پرداخت
 دردا که چنان به نقش مشغول شدی
 کز نقش به نقاش نخواهی پرداخت

(این رباعی در چاپهای قزوینی ، استاد نذیر احمد و مسعود
فرزاد نیامده است)

(۴۴)

کاظمی ، ردیف : ۳

نستعلیق ، ص ۱۵۷ ، اندازه : ۱۶×۱۹

توضیحات : ناقص الطرفین است و با شعری از دهمین غزل در چاپ قزوینی
آغاز میشود .

آغاز : عقل اگر داند که دل در بند زلفش چون خوش است

عاقلان دیوانه گردند از پی زنجیر ما

انجام : (قصیده)

سخن دراز کشیدم ولی امیدم هست

که ذیل عفو بر این ماجرا بیوشانی

همیشه تا به بهاران صبا به صفحه باغ

هزار نقش نگارد بخرط ریحانی

(۴۵)

ضامن علی ، ردیف : ۵/۳۰

نستعلیق ، ص ۳۵۰ ، اندازه $۱۰/۲ \times ۱۸$

توضیحات : در آخر ناقص است .

آغاز : (قصیده)

مقدری که ز آثار صنع کرد اظهار

سپهر و مهر و مه و سال و ماه و لیل و نهار

انجام : در حجر نو من ز شمع افزون کریم
 دایم چو صراحی اشک گلگون کریم
 چون ساغر بادهام که از دل تنگی
 چون ناله چنگ بشنوم خون کریم

(۴۶)

دانشگاه دهلی ، ردیف : ۱۹۸۲۸۷

نستعلیق ، ص ۴۲۰ ، س ۱۷ ، اندازه : ۲۶/۵ × ۱۴

توضیحات : ناقص الآخر است .

آغاز : حمد یحد و ثنای یعد و سپاس بیقیاس مر حضرت خداوندی
 را که جمیع دیوان ...

انجام : این سخن را حقیقتی باید تا معانی بدل فرود آرد

(۴۷)

دانشگاه دهلی ، ردیف : ۲۰۲۱۹۴

شکسته ، عبد الجلیل ، ص ۴۸۴ ، س ۱۳ ، اندازه : ۲۰ × ۱۳

توضیحات : ترقیمه ای بدینقرار آمده است :

عبد الجلیل ولد مرحوی مغفور مخدوم حسین غنی الله تعالی
 اذنبه کرمه

آغاز : با این مقطع غزلی که نهمین در چاپ دیوان استاد قزوینی و
 دکتر قاسم غنی است ، شروع میشود :

حافظ می خور و رندی کن و خوش باش و لیک
دام تزویر مکن چون دگران قرآن را

آخر : بحق صحبت حاجی قوام ما که قدر
ز بهر مصلحت ما بدین رضا ندهد

(۴۸)

پتیاله ، ردیف : ۱۵۳۲

نستعلیق ریز ، ورق ۱۵۰

توضیحات : پیشگفتار گلندام بنثر دارد و دو صفحه اول مطلا و مذهب است .

آغاز : حمد بی حد و ثنای بیعد و سپاس بی قیاس حضرت خداوندی

را که جمیع دیوان حافظان ارزاق به پروانه سلطان ارادت و

مشیت اوست ...

آخر : چراغ اهل معنی خواجه حافظ

که شمعی بود از نور تجلی

چو در خاک مصّلی ساخت منزل

بجو تاریخش از ، خاک مصّلی ، - ۷۹۱

(این قطعه تاریخ در ریاض العارفین رضاقلی هدایت ، تهران ،

۱۳۱۶ ، ص ۲۹۶ نقل شده است) .

باید یاد آور شد که محمد گلندام که معاصر حافظ است ،

۷۹۲ را سال وفات وی نوشته و این سال را در قطعه تاریخ زیر

گنجانیده است و در مقدمه خود به دیوان حافظ آورده است :

بسال با و صداد و ذال ابجد

ز روز هجرت میمون احمد

بسوی جنّت اعلیٰ روان شد
 فرید عهد شمس الدین محمد
 بخاک پاک او چون بر گذشتم
 نگه کردم صفا و نور مرقد

(۴۹)

رضوی ، ردیف : ۱۳۴

نستعلیق ، ص ۱۹۰ ، اندازه : ۲۰ × ۱۲
 توضیحات : ناقص الطرفین است و با قصیده‌ای در مدح شاه شیخ ابواسحاق
 (گشته شده : ۵۷۵۷) شروع میشود .
 آغاز : قصیده :

سپیده دم که صبا بوی بوستان گیرد
 چمن ز لطف هوا نکته بر جنان گیرد
 انجام : با این شعری از آخرین غزل در دیوان حافظ ترتیب پرفسور
 نذیر احمد ، که شماره آن در چاپ قزوینی ۴۷۷ است ،
 بانجام می رسد :

هر آنکه کنج قناعت بگنج دنیا داد
 فروخت یوسف مصری به کمترین ثمنی

(۵۰)

جامعه ، ردیف : الف ۹۷/۱ C

نستعلیق ، ص ۲۴۲ ، اندازه : ۳۰ × ۲۲
 توضیحات : کرم خورده و پاره شده است . در آخر ترجمه آن بزبان
 اردو است .

آغاز : بر خیز یکدم ساقیا بگشا در میخانه را
 يك جرعه بر ما بخش کن آن باده مستانه را

انجام : در آخر فردها داده شده است :

عبد عبد است بس خداست خدا

هم ز غییم چنین ندا آمد

آنچه در فهم و در قلم آید

آن خدا نیست فهم تو باشد

چندانکه بالا میروی ذات خدا برتر بود

بس منتهای عارفان حقا همین باشد همین

(۵۱)

جامعه ، ردیف : ۵۱۸

نستعلیق ، ص ۲۰۲ ، اندازه : ۱۷×۱۰/۵

توضیحات : ناقص الطرفین و منقوش و مطلا است .

آغاز : غبار غم برود حال خوش شود حافظ

تو آب دیده ازین رهگذر دریغ مدار

گر بود عمر بمیخانه رسم بار دگر

بجز از خدمت رندان نکنم کار دگر

انجام : دل... خون بکف آورد ولی دیده نریخت

الله الله که تلف کرد که اندوخته (؟)

آصفیه ، ردیف : ۳۷۵

نستعلیق خوب ، اوراق : ۱۹۲ ،

توضیحات : نسخه مطلا و مذهب است ، سر لوح و عناوین و جداول طلاسی دارد و بهترین نمونه آن دوده می باشد . این نسخه خیلی مهم بنظر می آید زیرا که بر روی اول صفحه مهرهایی زیر ثبت است :

۱. عبد السبحان خانه زاد شاه عالمگیر ، ۱۰۸۳

۲. عبد السبحان خانه زاد شاه عالمگیر ، ۱۰۸۳

۳. ... خان بنده شاهجهان

۴. الله اکبر ، ۲۲ رجب

۵. الله اکبر ۲۸ عرض دیده شد

علاوه بر این نسخه هذا شامل منظوماتی است که در نسخه قزوینی نیست . مثلا در ردیف الف شانزده غزل برعکس نسخه قزوینی که فقط دوازده غزل دارد . ردیف ب شش غزل دارد بر خلاف دو غزل نسخه قزوینی ، همچنین آخرین غزل این نسخه از چاپ نسخه قزوینی خارج است .

آغاز : ۱. دیباچه (ورق اول ندارد) ، ابتدا :

عرایس معانی بادای دلکش ...

و دیباچه شامل قطعه « بسال با وصاد و ذال ابجد » است . در آخر دیباچه غزل : « باغ مراچه حاجت سرو و صنوبر است ، آمده در این دیباچه اسم گل اندام جایی دیده نمی شود .

۲. غزلیات : ابتدا : الا یا ایها الساقی الخ
 خانمه : آخر ترحمی کن بر حال زار حافظ
 تا چند ناامیدی تا چند خاکساری

۳. مشویات : الا ای آهوی مشکین کجائی
 سر فتنه دارد دگر روزگار

خانمه مشوی ساقی نامه : بمستی در پارسائی زنده
 دم خسروی در گدائی زنده

۴. مقطعات :

اعظم قوام دولت و دین آنکه بر درش

۵. رباعیات :

ابتدا : امشب زغمت میان خون خواهم خفت الخ
 رباعی آخر : لب باز مگیر از لب جام الخ

(۵۳)

آصفیه ، ردیف : ۳۷۹

تستعلیق ، اوراق : ۳۶۲

توضیحات : با سر لوح و عناوین و جداول طلائی است . نسخه دارای
 مهرهایی چند است که بیشتر از آنها محو شده است . تنها
 مهر زیر خوانده میشود :

، رکن الدوله معین‌الملک مبارز جنگ محمد حسن علی خان ،
 با وصف خط خوب ، این نسخه شامل اشعار الحاقی هم میباشد

چنانکه از تفصیل زیر واضح میشود :

ردیف ب : ۶ غزل ، قزوینی ۲ غزل

» ث : ۲ ، ، ۱ »

» س : ۶ ، ، ۵ »

» ص : ۱ ، ، ندارد

» ض : ۱ ، ، »

» ط : ۱ ، ، ندارد

» ظ : ۱ ، ، »

» ع : ۳ ، ، ۲ غزل

علاوه بر غزلیات ، شامل مثنویات (هم ساقی نامه) . مقطعات
و رباعیات است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا وناولها

انجام : باین رباعی پایان میرسد که در چاپ قزوینی نیامده ولی

با تفاوت زیادی لغات در چاپ مسعود فرزند دیده میشود :

جامی که ز دست همو نوش کنی سرمایه عمر جاودانی باشد

(۵۴)

آصفیه ، ردیف : ۳۸۵

نستعلیق ، اوراق ۳۹۲

توضیحات : ورق اول دارای جدول طالایی است . نسخه شامل مقدمه مع

هر دو تاریخ وفات حافظ بحذف نام محمد گل اندام ، قصاید

(۵ عدد) ، غزلیات ، رباعیات ، ترکیب بند ، مخمس و مسدس ،
ترجیعات ، و مثنویات .

مقدمه : حمد بیحد و ثنای بیعد... : آغاز
الهی پیامرز خواننده را عفوکن گناه نویسنده را : انجام
ترجمه : بتاریخ هفدهم شهر شوال روز یکشنبه سنه ۱۷ تحریر
یافت .

(۵۵)

آصفیه ، ردیف : ۳۸۸

نستعلیق ، اوراق : ۱۵۲

توضیحات : سر لوح طلائی و جدولهای رنگی و طلائی دارد . اوراق
نسخه مرتب نیست . در ردیف الف فقط ده غزل بحذف غزل
معروف : الا یا ایها الساقی ادركاسا و ناواها ، است . ردیف
ب چهار غزل درحالیکه چاپ قزوینی تنها دو غزل دارد نسخه
مشمول است بر :

دیباچه ، غزلیات ، قصاید (بدون عنوان) ، ترکیب بند ، مثنوی و
ساقی ناه ، مقطعات و رباعیات .

ابتدای مقدمه : آغاز :

حمد بیحد و ثنای بیعد...

ابتدای غزلیات :

ساقی بنور باده برافروز جام ما
(یازدهمین غزل در چاپ قزوینی)

انجام : گفتم سخن تو ، گفت حافظ گفتا
شادی همه لطیفه گویان صلوات

(۵۶)

آصفیه ، ردیف ، ۴۶۵

نستعلیق خام جدید ، اوراق : ۲۲۸

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
انجام : باین رباعی که در چاپ استاد نذیر احمد و قزوینی آمده ،
پایان میرسد :

وآن گوش که حلقه کرد در گوش جهان

آویزه در ز نظم حافظ بادش

(۵۷)

آصفیه ، ، ردیف : ۱۱۸۲

نستعلیق ،

توضیحات : نسخه جدید است ، چندان مهم نیست و شامل تنها غزلیات
است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : با جمله سر بلندی شد پایمال هستی

(این مقطع از غزلی است بمطلع زیر :

بامدعی بگوئید اسرار عشق و مستی ، رک نسخه گورک‌پور :

ص ۴۹۰ ، اما در چاپ قزوینی : ص ۳۰۳ . مقطع دیگر آمده است .

(۵۸)

آصفیه ، ردیف : ۱۴۵۸

نستعلیق پخته ، س ۱۳

توضیحات : سر لوح و عناوین و جداول طالایی دارد . روی سرورق یادداشت زیر مرقوم است :

« من ودایع الزمان الی محمد اسعد سر بوابین درگاه امجد
غفرالله له ووالدیه » بعد از مقایسه با نسخ قدیم معلوم میشود که
این نسخه شامل اشعار زیاد الحاقی است .

نسخه هذا شامل اصناف زیر است :

غزلیات ، قصاید :

ز دلبری نتوان لاف زدن بآسانی (۳ عدد) ، مثنویات ، ساقی
نامه ، ترکیب بند ، مخمس ، قطعات ، و رباعیات .

ابتدای غزلیات :

آغاز :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

آخرین غزل که در چاپ قزوینی : ص ۳۲۵ آمده است .

مسند فروش دولت کان شکوه و شوکت

برهان ملک و ملت بونصر ابوالعالی

گستاخی ما زحد بیرون رفت

انجام :

المنة لله که عنایت باقیست

در آخر نسخه کسی بعداً این قطعه تازیخ موقوم نموده است :

بہفصد و نود و یک بحکم اسم ازلی

جهان فضل و هنر در جوار رحمت رفت

یگانہ سعدی ثانی محمد حافظ
ازین سراچہ فانی بہاغ جنّت رقت

(۵۹)

آصفیہ ، ردیف : ۱۵۶۹

نستعلیق ریز ، قطع خرد ،

توضیحات : در آخر یادداشتی زیر وجود دارد :

، صاحبہ و مالکہ الفقیر رحب بن خواجہ حسینی ،

نسخہ مشتمل است بر غزلیات ، مشنوی و قطعات .

آغاز : الایا ایہا الساقی ادرکاسا و ناولہا

انجام : گفتم سخن تو ، گفتم حافظ گفتم

شادی مہمہ لطیفہ گویان صدوات

(۶۰)

دانشگاہ عثمانیہ ، ردیف : ؟

نستعلیق پختہ ریز ، تقطیع خرد

توضیحات : سراوح طلائئ دارد و کاغذ نسخہ زرافشان است . جداول

طلایی ہم دارد .

(۶۱)

دانشگاہ عثمانیہ ، ردیف : ۱۰۳۷

نستعلیق ریز ، اوراق : ۱۹۵ ، تقطیع خرد

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
انجام : هرکه مارا کند به نیکی یاد

(۶۲)

دانشگاه عثمانیه : ۸۹۱/۵۱۳۱

نستعلیق ، محمد رضا ، اوراق : ۲۰۷

توضیحات : با مقدمه ای آغاز میشود که با مقدمه معروف منسوب به گل اندام
مختلف است .

آغاز : این گنج معانی که تهی از عیب است
نقشی است که بر صحیفه لا ریب است

(۶۳)

سالار ، ردیف ۱۴۶۳

نستعلیق روشن ، ص ۲۱۱ ، اندازه : $۸/۸ \times ۱۸/۸$

توضیحات : سراوح و جداول طالایی دارد . مشتمل است بر مقدمه گل اندام ،
قصاید ، مسدس ، ترجیع بند ، ترکیب بند ، مثنوی مختصری ،
غزلیات و رباعیات . سه مهر زیر هم روی نسخه ثبت است :
محمد بقا فدوی نواب مظفرخان بهادر ، ۱۱۲۹ ، ف دای ک ری م
علی نقی ، ۱۲۵۲ ، احمد مرزا خان بهادر نبیره سهراب جنگ
آغاز : ابتدای مقدمه : حمدیحد و ثنای بی عد ، سپاس بی قیاس مر
حضرت خداوندی را ... (ورق ۱ ب)

ابتدای قصاید : شد عرصه زمین چو بساط ارم جوان (ورق ۴ ب)

ابتدای غزلیات : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (ورق ۱۹ ب)

خطی خوب ای برادر دل پذیر است

انجام :

که چون روح اندر تن برنا و پیر است

اگر منعم بود آرایشی اوست

و گر درویش باشد دستگیر است

تاریخ اختتام دیوان درین منظومه :

ختم شد دیوان شعر حافظ شیرین کلام

بر سر طاؤس قدسی آشیان فخرالانام

هشدهم ماه ربیع الآخر اندر چاشتگاه

بد سه شنبه روز هجرت ب [و] ز وضاد لام

ازین ماده تاریخ ۸۳۹ هـ (۲+۷+۸۰۰+۳۰) برمی آید .

و در آخر سال کتابت : تحریر فی التاریخ پنجم شهر ذوالقعد

سنه ۸۶۰

(ممکنست منظور از تاریخ اختتام یعنی ۸۳۹، تاریخ ترتیب دیوان

حافظ باشد و پس از ترتیب دیوان نسخه دیگر ازین در

۸۶۰ هـ رونویس شده و همین رو نوشت نسخه حاضر باشد .

بهر حال در تطبیق این دو تاریخ اشکالی هست که در حال

حاضر ما نمی توانیم این اشکال را رفع بکنیم . علاوه بر این

اشکال . اشکال دیگری اینست که نسخه زیاد قدیم بنظر

نمی آید . این نسخه جدیدی است که کاتب این قطعه تاریخ

را از طرف خود اضافه نموده است ، زیرا که اثر تجدید از روش

خط و کاغذ و مندرجاتش بر وجناتش ظاهر است . غالباً تاریخ

کتابت نسخه مجهول است به وجوه زیر :

۱. خط نسخه جدید است . این خط نستعلیق و روش آن در اواسط قرن نهم متداول نه بوده است .
۲. املائی نسخه جدید بنظر می آید . در ۸۶۰ هـ تفریق میان دال و ذال برقرار می داشتند ، اما در این نسخه این تفریق هیچ جا بنظر نمی آید .
۳. از لحاظ مندرجات ، این نسخه از نسخه قدیم نهم هجری خیلی متفاوت است .

۴. عده غزلیات مانند نسخ جدید به بیش از پانصد و هشتاد غزل می باشد . در همه نسخه های قدیم عده غزلیات از پانصد کمتر می باشد . و جود عده بیشتری غزلیات در این نسخه باین نتیجه می رساند که نسخه جدید تراست .
۵. بعضی منظومات اضافی ، از روش و سبک حافظ ، مغایرت دارد .

مثلاً :

دوش بودم در طواف روضه خیرالانام

شاه سلطان خراسان آن امام ابن امام

آن امامی کز شرف ذاتش بود در دین تمام

کعبه اهل خراسان قبله هر خاص و عام

بودم اندر روضه اش ، آمد بگوشم این پیام

کالسلام ای شاه سلطان خراسان السلام

بعلاوه سبک ، ازین منظومه واضح می شود که ناظم آن برای

زیارت طواف روضه امام رضا به مشهد رفته بوده ، اما هیچ

ماخذی درباره حافظ این امر را تأیید نمی کنند .

۶. حافظ يك بند نوشته بود : ساقی اگرت هوای ماهی النخ ،
و همین بند در بعضی نسخ قدیمی^۱ موجود است . شعرای بعدی
بر آن بند چند بند دیگری افزوده يك ترکیب بند ساخته اند .
همین ترکیب بند درین نسخه نیز دیده می شود . این ترکیب
بند در مدح ممدوحی بنام سلطان ناصرالدین^۲ واقع شده و معلوم
است که از ممدوحان حافظ کسی بنام سلطان ناصرالدین
نبوده . پس این ترکیب بند بجز بند اول الحاقی است . چون
این ترکیب بند درین نسخه موجود است ، با احتمال بسیار
قوی بلکه تقریباً بنحو قطع و یقین الحاقی و اشعار شاعری
دیگرست . نا گفته نماند که در نسخه شماره ۱۴۷۲/۳۰۴ در
موزه سالار جنگ نسخه دیوانی ست که شامل همین ترکیب
بند است ، اما این ترکیب ، بند اول را ندارد و از بند دوم
شروع می شود ؛ پس می توان حدس زد که فی الحقیقت
بند : « ساقی اگرت هوای ماهی ، از ترکیب بند اضافی هیچ
رابطه ندارد .

خلاصه اینکه نسخه هذا ، قدیمی نیست و بنا برین تاریخ کتابت
۸۶۰ مجعول است و همین طور تاریخ ترتیب نسخه اعنی ۸۳۹
را نیز مجعول باید شمرد .

۱. مثلاً در نسخه آصفیه ، دیوان کهنه حافظ و غیره .

۲. بیت ترکیب بند دوم : سلطان زمانه ناصرالدین شد معظم او بعز و تکمین

سالار ، ردیف : ۱۴۶۴

نستعلیق خوب ، میر علی ، ص ۱۷۶ ، اندازه : $۱۵ \times ۶/۲۳$
 توضیحات : سراوح دلکش و جدول طلائی دارد و انتساب نسخه به خواجه
 میر علی مشکوک است . ممکنست که در اواخر قرن دهم
 رونویس شده باشد . در آخر ترقیمه ای بدینقرار آمده است :
 « قد نعت دیوان افسح الشعرا و اکمل العرفا افضل الفضلا
 خواجه شمس الدین حافظ شیرازی رحمة الله تعالی ،
 بر سرورق این عبارت مرقوم است :

دیوان حافظ بخط میر علی ، یک صد و هفتاد و هفت ورق
 این دیوان است ۲۴ جمادی الاول ۱۲۵۸ شمردم شد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : دست که حلقه کرد در گوش هلال

آویزه در ز نظم حافظ باشد

(این رباعی با تفاوت در نسخه های چاپی قزوینی و استاد
 نذیر احمد شامل است)

سالار ، ردیف : ۱۴۶۸

نستعلیق زیبا ، ۱۴۷ اندازه : $۱۸/۴ \times ۸/۱$

توضیحات : از آخر ناقص است .

نسخه مصوّر است و تنها یک عکس دارد ، اوراق زرفشان ،
 سر لوح طلائی ، عناوین و جداول مطلا ، نسخه خوب و عالی ،

مزین با یادداشت زیر جهانگیر : [پنجم] آذر سنه داخل کتابخانه این نیازمند درگاه الهی شد در دارالخلافت آگره ، حرره نورالدین جهانگیر ۱۰۱۴ بن اکبر پادشاه و در کتابخانه پدرم از عموی من محمد حکیم میرزا رسید ، ازین تحریر واضح است که این نسخه ، نسخه خانوادگی بوده ؛ اول در کتابخانه محمد حکیم پسر همایون بوده و او به برادر خود اکبر پادشاه اهدا کرده و سپس در یکم آذر سال ۱۰۱۴ داخل کتابخانه جهانگیر شده .

این نسخه از بعضی جهات بر نسخه دیوان حافظ که در کتابخانه خدابخش ، پتنا ، محفوظست و با یادداشتهای همایون و جهانگیر راجع به فالهای ایشان از دیوان خواجه مزینست ، تفوق دارد . مثلاً از لحاظ خط و تزئین و قطع وغیره .

نا گفته نماید که جهانگیر بتاریخ هشتم جمادی الثانی ۱۰۱۴ مطابق ۱۲ - اکتبر ۱۶۰۵ م بر تخت نشست . یکم آذر مطابق با ۲۱ - اکتبر بنا برین واضح است که پنجم آذر که جهانگیر در آنروز بر این دیوان حافظ یادداشت مرقوم نمود درست بعد از دو هفته تخت نشینی او بود . چنان معلوم می شود که پنجم آذر اولین روز بود که جهانگیر پادشاه بررسی نسخه های کتابخانه خود نموده بود ، زیرا که در کتابخانه جهان چندین نسخ وجود دارد که بهمین تاریخ در کتابخانه جهانگیر داخل شده بود ، مثلاً :

۱ . مجموعه ای مشتمل بر خطاطی اظهر هروی / تبریزی ، کتابخانه

دانشگاه اسلامی علیگره ، مزین با یادداشت زیر بقلم
جهانگیر پادشاه میباشد :

الله اکبر

پنجم آذر داخل کتابخانه این نیازمند درگاه الهی در دارالخلافه
آگره ، حرره نورالدین جهانگیر سنه ۱۰۱۴ بن اکبر پادشاه

۲. بیاض کتابخانه خدابخش ، پتنا ، بشماره ۱۰۹۱ ، مزین بخط
خرم بن جهانگیر بدینطور :

الله اکبر

پنجم آذر سنه ۱۰۱۴ داخل کتابخانه اعلی حضرت ظل الله نورالدین
جهانگیر پادشاه بن اکبر پادشاه شد . حرره بنده خرم بن
جهانگیر پادشاه .

۳ ورق اول از دیوان سلطان غازی پادشاه هرات که حسین
تخلص می نمود ، در کتابخانه دانشگاه اسلامی ، علیگره مزین
با این تحریر و امضای جهانگیر پادشاه است :

الله اکبر

خاصه اول ، پنجم آذر سنه ۱۰۱۴ داخل کتابخانه این نیازمند درگاه
الهی شد ، حرره نورالدین جهانگیر ۱۰۱۴ بن اکبر پادشاه ،
در باره مندرجات نسخه باید توضیح نمود که از مقابله و مقایسه
عده غزلیات در نسخه قزوینی واضح می شود که در بعضی ردیف
غزلهای کم و در بعضی بیشتر دارد . مثلا در ردیف الف این
دو غزل ندارد و در ردیف ب غزل زیر زیادست :

بملازمان سلطان که رساند این دعا را

دوش از مسجد سوی میخانه آمد پیر ما

نسخه جهانگیرده غزل، قزوینی ۱۲ غزل
 ردیف ب قزوینی دوغزل دارد، نسخه هندسه و این غزل زیباست
 صبح دولت می دهد کو جام همچون آفتاب
 این غزل در نسخه مورخ ۸۲۴ یافته می شود .
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 انجام : سیلاب گرفت گرد ویرانه عمر

آغاز پری نهاد پیمانه عمر
 یدار شو ای خواجه که خوش خوش بکشد
 همسال زمانه رخت از خانه عمر

این رباعی است و اکثر نسخه های خطی بر رباعیات به پایان
 می رسد . بنابراین واضح است که افتادگی در این نسخه بیش از
 يك دو ورق نیست .

نسخه پتنا نیز افتادگی دارد و این افتادگیها توسط کاتب دیگری
 رفع شده . افتادگیها در نسخه فوق از نسخه سالار جنگ
 بیشتر می باشد .

(۶۶)

سالار ، ردیف : ۱۴۶۹

نستعلیق زیبا، نواب خان زمان، اوراق ۲۲۳، س ۲۵، اندازه :

۱۵/۸ × ۱۳/۳

توضیحات : اوراق نسخه پیش و پس شده است . این نسخه دارای اهمیت
 زیادی است زیرا که این نسخه توسط نواب خان زمان

استنساخ نموده شد. این خان زمان بمنصب بخشی گری در ۱۰۲۵ هـ تعیین شده و در همان موقع این نسخه رونویس شده، ممکنست خودخان زمان نسخه هذا را استنساخ نموده بعلمت آنکه «استکتاب» بمعنی مردو خواهش استنساخ نمودن و خود استنساخ نمودن استعمال می شود یادداشت تاریخی بر روی نسخه وجود دار که بقرار زیر است :

هوالمالك الحجازی نواب خان زمان خان درشهر سنه ۱۰۲۵ در وقتی که بخدمت بخشی گری صوبه بهار تعیین شده بود استکتاب نمود.

این نسخه شامل غزلیها، قصیده، ترکیب بند، ترجیع بند، مثنوی، مقطعات و رباعیات می باشد. و چند ابیات مثنوی که نسخه بشماره ۱۴۶۳ دارد، درین نسخه نیز یافته می شود.

ایا ریح الصبا قلبی کتیب الخ

مندرجات نسخه بدین ترتیب است :

۱۸۶-۱	: غزلیات
۱۹۳-۱۸۶	: قصاید
۱۹۳	: مثنوی
۱۹۳ بعد	: ترجیع بند
۲۰۰	: ترکیب بند
۲۰۶	: مقطعات
۲۲۳-۲۱۶	: رباعیات

الا یا ایها الساقی ادركما و ناولها

ای دهر هر آنکه دل به مهر تو نهد

اینست جزاک احسان الله خیرک

آغاز

انجام

سالار ، ردیف : ۱۴۷۰

نستعلیق خفی ، اوراق ۳۰۲ ، س ۱۱ ، اندازه : ۱۵/۴ × ۱۹/۵

توضیحات : دارای مقدمه کمال اندام ، غزلیات ، مثنوی ، مخمس ، ترکیب بند ، ترجیع بند ، مقطعات و رباعیات است .

آغاز : ابتدای مقدمه : حمدی حد و ثنای بی عد ۰۰۰۰

غزلیات : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (تا ورق ۲۶۲)

مثنوی : (۲۶۲-۲۷۱)

مخمس : ای بسته کمر ز دور و نزدیک (۲۷۲ الف)

ترکیب بند : ای سایه رحمت الهی (۲۷۳ الف)

ترجیع بند : ای داده بیاد دوستداری

مقطعات : آن کیست که بحضورت سلطان ادا کند

رباعیات : آواز پر مرغ طرب می شنوم (۲۹۲ ب)

انجام : بلك این نیز خیال است که می پندارند

سالار ، ردیف : ۱۴۷۱

نستعلیق ، اوراق ۱۶۵ ، س ۱۲ ، اندازه : ۱۶/۵ × ۲۱/۲

توضیحات : بسیار مطلا و مذهب است و عنوان و جداول طلائی و مزین

دارد . مشتمل است بر غزلیات ، مثنوی ، مقطعات و رباعیات .

قصاید و اصناف دیگر ندارد .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم سخن تو حافظ گفتم شادی همه لطیفه گویان صلوات
(این رباعی در بیشتر نسخ مانند قزوینی: ص ۳۷۶ و گورکهور:
ص ۵۵۶ آمده است) .

(۶۹)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۲

نستعلیق ، اوراق ۲۴۱ ، س ۱۱۶ ، اندازه : ۱۱/۸ × ۱۹/۱
توضیحات : نسخه مصوّر است و چهار عکس ایرانی دارد عناوین و جداول
طلایی و منقش است . از لحاظ مندرجانی که در زیر آورده
میشود ، دارای اهمیت است .

آغاز : ابتدای دیباچه : حمد بیحد و ثنای بیعد و ۰۰۰۰ (ورق الف)

۲. قصاید : ابتدا ناقص (هشت بیت از آغاز ندارد)

شد عرصه زمین چو بساط ارم جوان (ورق ۷ الف)

سپیده دم که صبا بوی لطف جان دارد (الف ۸)

دیدار شد میسر و بوس و کنار هم (الف ۱۰)

مقدری که ز آثار صنع کرد اظهار (ب ۱۰)

ای در رخ تو پیدا انوار پادشاهی (الف ۱۲)

قوام دولت دنیا محمد بن علی (الف ۱۳)

احمد الله علی معدلت سلطانی (ب ۱۵)

۳. غزلیات : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها (ب ۱۶ - الف ۲۰۹)

۴. مقطعات : دل منه ای مرد بخرد (الف ۲۰۹)

۵. ترجیع بند : ای داده بیاد دوستداری (۲۱۸)

(هفت بند)

(بیت ترجیع : آن به که ز صبر رخ نتابم)

(۲۲۳ ب)

۶ ترکیب بند: ماهی چو تو آسمان ندارد

(در مدح سلطان زمانه ناصر الدین)

[این ترکیب شامل بند مشهور: ساقی اگر تو هوای ماهی، نیست]

(۲۲۲ ب)

۷. مخمس : در عشق توای صنم چنانم

شامل ۱۳ بند .

[مخمس که شامل نسخه بشماره ۴۶۳ است ، در اینجا نیست]

(ورق ۲۲۳)

۸. مثنویات : من از آنکه گرم بمستی هلاک

(الف ۲۲۹)

۹. ساقی نامه: بیا ساقی آن می که حال آورد

۱۰. رباعیات (به ترتیب تهجی) : جز نقش تو در نظر نیامد مارا (الف ۲۳۳)

انجام : رباعی آخر و خاتمه نسخه :

چون گرم شود ز باده رگ و پی

منّت نبریم يك جو از حاتم طی (۲۴۱)

(۷۰)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۳

نستعلیق ، اوراق ۲۱۶ . س ۱۵ ، اندازه : ۱۱/۵ × ۲۰/۲

توضیحات : مطلا و مذهب است و جداول طلائی دارد . مهر سید مرتضی

انصاری ، ۱۲۵۵ روی نسخه ثبت است و از آغاز ناقص است .

آغاز : ۱. يك صفحه دیباچه افتادگی دارد . ۲. سپس هفت قصیده

است ، سه از آنجمله در نسخه قزوینی در میان غزلها نقل شده .

دو قصیده همان است که در نسخه سالار جنگ بشماره ۱۴۷۲

نقل گردیده است . سه قصیده دیگر هم شامل نسخه قزوینی است .
 ۳. غزلیات : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (۱۴ - ۱۸۵)
 ۴. قطعات : خسروا دادگرا شیر دلا بحر کفا (۱۸۵ - ۱۹۲)
 ۵. ترجیع بند ، ترکیب بند ، مخمس و مثنویات مطابق نسخه
 شماره ۱۴۷۲ میباشد .

۶. رباعیات : جز نقش تو در نظر نیامد ما را
 انجام : يك مدم يار نه دیدم جز درد يك مونس و معتقد ندارم جز غم
 (در نسخه قزوینی : ۳۸۲ آمده است)

(۷۱)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۷

نستعلیق خوب ، اوراق ۱۶۳ ، س ۱۵ ، اندازه : $۲۰/۳ \times ۱۲/۵$
 توضیحات : عناوین و جداول طلائی است شامل غزلیات و قطعات است
 و قطعه آخر با ردیف ، حافظ ، دارای ۱۵ بیت است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : با این بیت قطعه پایان میرسد که در چاپهای قزوینی ، گورکپور
 و نسخه شخصی استاد نذیر احمد رونویسی شده است :

سخنهای محمد را روان بخش قبول لهجه دستان حافظ

(۷۲)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۶

نستعلیق مائل به شکسته ، اوراق ۲۰۶ ، س ۱۶ ، اندازه :

$۱۶/۴ \times ۱۱/۸$

آغاز : ابتدای مقدمه ناقص است :
 نوای زبان را در قفس تنگ .....
 شامل دو قطعه ، یکی : بسال صاد و با و ذال ابجد
 و دیگری : خاک مصلی
 قصاید ، مسدس ، غزلیات ، مثنویات ، ترکیب بند و مقطعات .
 آنها که نشان عشق جویند جز راه مزار من نپویند .
 انجام :

(۷۳)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۷

شفیعیای خوب ، اوراق ۲۱۶ ، اندازه : $۱۷/۵ \times ۱۰$
 توضیحات : مطلا و مذهب ، اوراق زرفشان است . از لحاظ تزئین از
 جمله نسخ خوب است . شامل غزلیات ، مثنویات ، ترجیع بند ،
 يك قطعه و رباعیات است .
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 انجام : یارب تو بفریاد من مسکین رس

(۷۴)

صولت ، ردیف : ۸۹

نستعلیق خفی ، اوراق ۲۹۶ ، س ۱۲ ، اندازه : $۱۱/۶ \times ۷.۰۶$
 توضیحات : مجدول طلائی است . عنوانات زیبا و منقش . مشتمل است .
 بر غزلیات ، مثنویات ، ترجیع ، ترکیب و رباعیات .
 آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 انجام : به این رباعی که شامل چاپ قزوینی : ص ۳۷۸ است :

نه هفت هزار ساله شادی جهان
این محنت هفت روزه غم می ارزد

(۷۵)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۹

نستعلیق ، پیر محمد بن قاسم ، اوراق ۱۷۱ ، س ۱۲ ، اندازه ،

$۲۰/۴ \times ۱۳/۸$

توضیحات : جداول و عنوانات طلایی دارد و آغاز ناقص است
آغاز : بیا که قصرامل سخت بست بنیاد است (سی و هفتمین غزل در
چاپ فزونی)

انجام : گفتم سخن تو، گفتم حافظ گفتم
شادی همه لطیفه گویان صلوات
(این رباعی در چاپهای فزونی : ص ۳۷۴ ، گورکھپور : ص
۵۵۴ و نسخ دیگر آمده است) .

(۷۶)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۲

نستعلیق ، ورق ۱۶۵ ، س ۱۴ ، اندازه : ۷×۳۸

توضیحات : عناوین ، جداول و سرلوح طلایی دارد . عکسی دارد و
چند تا مهر هم روی نسخه ثبت است . دارای مهر سلطان علی
عادلشاه با این سجع است :

درخشان دین برحق شد ز سعیهای ظلال الله

علی ابن محمد ابراهیم عادل شاه ۱۰۶۸

یاد داشتهای دیگر که روی نسخه مرقوم است ، بدینقرار است :

بتاریخ ۲۰ رجب ۳۴ عرض دیده شد .

کتاب دیوان حافظ بکدو صفحه تصویر

۱۶ رمضان ۳۶ عرض دیده شد

محتویات نسخه دارای اهمیت است بنابراین خلاصه آنها درج ذیل است :

۱. دیباچه : حمد بیحد و سیاس بی عد الخ (بخش آخر ندارد).

۲. غزلیات : (ابتدا ناقص) بده ساقی می باقی که در جنت

نخواهی یافت . خاتمه ناقص (ورق ۱۴۶ ب)

۳. قصیده ناقص (۱۴۷ الف)

۴. مثنوی (یک قصیده بردیف گرد) : سر فتنه دلرد دگر

روزگار (۱۴۸ الف)

(شامل ساقی نامه و معنی نامه)

۵. مقطعات : سروران را بی سبب می کرد حبس (۱۵۳ الف)

۶. ترجیع بند : ای داده بیاد دوستداری (۱۵۹ الف)

۸. مخمس : در عشق تو ای صنم چنانم (۱۵۹ الف)

۸. رباعیات (۱۶۵)

ابتدای دیباچه : حمد بیحد و ستایش بیعد . . . .

ابتدای غزل : الایا ایها الساقی ادركاسا و ناولها

گفتم دهن تو گفت حافظ گفنا

شادی همه لطیفه گویان صلوات

(قرأت این بیت در نسخه ها از يك دیگر تفاوت دارد)

آغاز :

انجام :

سالار ، ردیف : ۱۴۸۷

نستعلیق ، اوراق ۲۴۶ ، س ۱۵ ، اندازه : $۱۳/۳ \times ۸/۸$

توضیحات : با جداول طلائی است ولی اوراق نسخه مرتب نیست .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین رباعی پایان میرسد که در چاپهای قزوینی و گورکهور

نیامده ولی در نسخه شخصی استاد نذیر احمد نقل شده است :

از سادگی و سلیمی و مسکینی

در سرکشی و تکبر و خود بینی

بر آتش اگر نشانیم بنشینیم

بر دیده اگر نشانت بنشینم

سالار ، ردیف : ۸۸

نستعلیق خوب و ریز ، اوراق ۲۰۲ ، س ۱۱ ، اندازه ۱۲×۸

توضیحات : جداول طلائی دارد و شامل غزلیات ، مثنویات ، مقطعات و رباعیات است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم سخن تو گفت حافظ گفتم

شادی همه لطیفه گویان صلوات

(چند تا نسخه دیگر در خود کتابخانه سالار جنگ به همین بیت

پایان میرسد) .

سالار ، ردیف : ۱۴۸۹

شفیعا ، اوراق ۱۹۱ ، س ۱۵ ، اندازہ : $۱۷/۸ \times ۱۰/۸$

آغاز : الا یا ایہا الساقی ادراکما و ناولہا

انجام : بقرار و عقل خود و انسانی خویش

دیدم رخ دفتر پشیمانی خویش

سالار ، ردیف : ۱۴۹۰

نستعلیق ، اوراق ۱۶۴ ، س ۱۲ ، اندازہ : $۱۸/۸ \times ۱۱/۳$

توضیحات : ناقص الطرفین است .

آغاز : صوفی بیا کہ آینه صافیست جام را

انجام : من با کمر تو در میان کردم دست

پنداشتمش کہ در میان چیزی هست

(این بیت اول از رباعی است کہ در چاپ قزوینی : ۳۷۶ و

گورکھپور : ۵۵۱ آمدہ است مصرع اول در فہرست سالار

جنگ بدینطور نقل گردیدہ است : بستہ کمر تو در میان بستم دست)

سالار ، ردیف : ۱۴۲۳

نستعلیق زیبا ، اوراق ۳۲۲ ، س ۱۱ ، اندازہ : $۱۱/۵ \times ۷/۴$

توضیحات : کاغذ نسخہ زر افشان است . عناوین و جداول طلاہی است

و نسخه برای نواب مزبیر جنگ عزیز الدوله زکریا خان بهادر
احراری رونویس شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : حافظ خوش پیشه کن و زکار خود کن (۴)

(۸۲)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۵

نستعلیق عادی ، اوراق ۱۷۴ ، س ۱۳ ، اندازه : ۱۵×۹

توضیحات : دارای جداول طلائی است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : به قطعه‌ای پایان میرسد که بدینطور شروع میشود :

ساقیا پیمانہ پر کن زانکہ صاحب مجلس است

آرزو می بخشد و اسرار می دارد نگاه

آخرین شعر این قطعه که نسخه‌ها به آن خاتمه می یابد :

دور ازین بهتر نگردهد ساقیا عشرت گزین

حال ازین خوشتر نباشد حافظا ساغر بخواه

(۸۳)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۵

نستعلیق مایل به شکسته ، اوراق ۳۰۰ ، س ۱۳ ، اندازه

۲۱/۴×۱۱/۸

توضیحات : ناقص الآخر است و مهر منیر الملک ۱۲۰۶ هـ روی نسخه ثبت
است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین بیت پایان میرسد که در چاپهای قزوینی و گورکهور دیده
نشده :

وین عاریتی روان زندانی را
یک لخطه ز بند عقل آزاد کنیم

(۸۴)

سالار ، ردیف ۲۲۸۰

نستعلیق ، سکندر ، اوراق : ۱-۸۵ ، س ۳۶ (حاشیه) ، اندازه
 $۱۷/۸ \times ۷/۸$

توضیحات : عناوین و جداول طلائی دارد و قسمتی از مجموعه دواوین
است . این مجلد دارای مهری بنام مرزا حسین علی ، ۱۲۳۸ هـ
می باشد .

(۸۵)

سالار ، ردیف : ۲۲۸۴

نستعلیق قدیم ، اوراق : ۱-۱۹۹ ، س ۳۰ (حاشیه) ، اندازه :
 $۱۲/۶ \times ۸/۸$

توضیحات : این دیوان که قسمتی از مجموعه دواوین میباشد در آخر
ناقص است و مهر امیرالمسلمین سید محمد عمر بن یاربوته خان ،
روی نسخه ثبت است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین شعر از ساقی نامه پایان میرسد :

معنی نوای طرب سازکن بقول و غزل قصه آغاز کن

(۸۶)

بارت اتیهاس ، ردیف : ۱۷۴

تستعلیق ، ص ۱۰۰

توضیحات : این نسخه ناقص است .

(۸۷)

رضا ، ردیف : ؟

تستعلیق ، ص ۲۰۳ ، اندازه : $۲۶/۵ \times ۱۹$

توضیحات : این نسخه دارای یازده نقاشی است که مصوران دربار شاهنشاه

اکبر مانند کسبها ، سانولا ، فرخ چیللا ، منوهر و نرسنگ

چترا کشیده به اکبر تقدیم کرده بودند .

(مقدمه گل اندام)

آغاز :

حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس ...

شد عرصه زمین چو بساط ارم جوان

از پر تو سعادت شاه جهانیان

از سینه دلش ز نازکی بتوان دید

انجام :

ماننده سنگ خاره در آب زلال

(۸۸)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : (۱) - ۱۱۴

تستعلیق ، ص ۹۸۶ ، س ۱۱ ، اندازه : $۱۰/۵ \times ۱۶/۶$

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

آغاز :

انجام : بهاء الحق و الدین طاب مشواہ
 امام سنت و شیخ جماعت
 چومیرفت از جهان این بیت میخواند
 بر اہل فضل و ارباب بلاغت
 بطاعت قرب ایزد میتوان یافت
 قدم در نہ گرت هست استطاعت
 بدین دستور تاریخ وفاتش
 برون آر از حرف قرب طاعت

(۸۹)

مولانا آزاد ، دانشگاه : ردیف ۷ - ۲ ف ۱

نستعلیق ، ص ۴۰۸ ، س ۱۴ ، اندازہ : $۱۵/۷ \times ۱$

آغاز : جوڑا سحر نہاد حمائل برابرم

یعنی غلام شاہم و سوگند میخورم
 ساقی بیا کہ از مدد بخت سازگار

کامی کہ خواستم ز خدا شد میسرم

انجام : از غمزه تو نیست و خرابست دلم

از آتش عشق تو کبابست دلم

زانروی کہ آنروی همه نسبت کرد

زین راہ ہمیشہ در حجابست دلم

(این رباعی در چاپہای مختلف دیوان حافظ شامل نیست)

(۹۰)

مولانا آزاد ، دانشگاه : ردیف : ۲۵ ف

نستعلیق ، ص ۲۳۸ ، س ۱۷ ، اندازہ : $۲۳۴ \times ۱۵/۲$

توضیحات : حاشیه دارد و ناقص الآخر است .
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادركاسا و ناولها
 که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها
 انجام : یاران هم نشین همه از ما جدا شدند
 ما ئیم و آستانه دولت پناه تو
 حافظ طمع مبرز عنایت که عاقبت
 آتش زند بخرمن غم دود آه تو
 سپس نسخه با این مطلع غزل پایان میرسد :
 بجان پیر خرابات و حق صحبت او
 که نیست در سر من جز هوای خدمت او

(۹۱)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ۹۱ ف
 نستعلیق ، ص ۵۱۶ ، س ۱۴ ، اندازه : ۱۹/۷ × ۱۰/۵
 آغاز : حمد بیحد و ثنای بیحد و سپاس بیقیاس مرحضرت خداوندی را
 که جمع دیوان حافظات ....
 انجام : رو توکل کن نمیدانی که نوک کلک من
 نقش هر صورت که زد رنگی دگر بیرون فتاد

(۹۲)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ۱۵۶ ف ۱
 نستعلیق ، ص ۴۷۶ ، س ۱۳ ، اندازه : ۲۱/۵ × ۱۲/۵

آغاز :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلمها

انجام :

تا نماید بنده را کی عرضه ات احوال زار
کا السلام ای شاه سلطان خراسان السلام
این غالباً بیتی از مسدس است ولی جزو مسدسی نیست که در
بعضی دیوانهای چاپی حافظ شامل است و هم در قرأت آخرین
مصرع این بیت اختلاف دیده میشود . مصرع چاپ شده
بدینقرار است :

کا السلام ای حضرت شاه خراسان السلام)

(۹۳)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ۲۳۱ ف ۱

نستعلیق ، ص ۴۷۶ ، س ۱۲ ، اندازه ۲۳×۱۵/۱۴

توضیحات : ناقص الآخر و کرم خورده است .

آغاز :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلمها

انجام :

گر همچومن افتاده این جام شوی
ای بس که خراب باده و جام شوی
ما عاشق و رند و مست عالم سوزیم
با ما منشین و گرنه بدنام شوی

(۹۴)

عبدالسلام ، ردیف : ۸۱۵/۵۲ ف (۱۰)

نستعلیق ، ص ۳۹ ، س ۱۴ ، اندازه ۲×۱۸/۶

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
انجام : یا تا نشینیم و ساغر کشیم
دم از دل بر آریم و دم در کشیم

(۹۵)

عبدالسلام ، ردیف : ۸۱۶/۵۳ ف (۱۰)

نستعلیق ، ص ۲۸۹ ، ۱۴ ، ۲۱ × ۴/۱۱

توضیحات : کرم خورده است
آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
انجام : اول بوقا وصالم درداد
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلمها

چون مست شدم دام جفا را سرداد
پر آب دو دیده و پر ز آتش دل

خاک ره او شدم یادم در داد
گفتم سخن تو گفتم حافظ گفتم
شادی همه لطیفه گویان صلوات

(۹۶)

احسن ، ردیف : ۸۹۱۰۵۵۱۱/۶

نستعلیق ، ص ۱۸۱ ، اندازه : ۲۶ × ۱۸

توضیحات : مجدول شکر فی است .
آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلمها

(۹۷)

حیب گنج ، ردیف : ۱۱۱

نستعلیق ، ص ۱۱۴ ، اندازه : ۱۸×۱۱

توضیحات : ناقص است و جداول رنگی دارد .

(۹۸)

حیب گنج ، ردیف : ۱۱۳

نستعلیق زیبا ، ص ۱۶۹ ، اندازه : ۱۵×۱۰

توضیحات : صفحه اول دیوان با خط مختلفی است . دارای جداول قرمز و آبی رنگ است

(۹۹)

حیب گنج ، ردیف : ۴۷/۱۸

نستعلیق ، ص ۲۰۵ ، اندازه : $۲۱/۵ \times ۱۳$ توضیحات : دو صفحه اول مطالا است و صفحات دیگر مجدول طلائی و آبی رنگ است . بعضی صفحات کرم خورده و آبدیده است
بین هر دو غزل حافظ یک رباعی خیام رو نویسی شده و در نتیجه ۴۴۳ رباعی منسوب به خیام در این نسخه کتابت شده است

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

(۱۰۰)

حیب گنج ، ردیف ۴۸/۱۱۶

نستعلیق ، ص ۱۱۴ ، اندازه : $۱۸ \times ۱۱/۵$

توضیحات : کرم خورده و ناقص الطرفین است .

(۱۰۱)

حیب گنج ، ردیف : ۷۴/۱۵۲

نستعلیق ، ، ص ۱۶۹ ، اندازه ، $۱۵/۵ \times ۱۰$

توضیحات : جداول قرمز و آبی رنگ دارد .

(۱۰۲)

کرزون ، ردیف : ۲۲۹

نستعلیق ، ص ۱۴۱ ، اندازه : $۱۷/۵ \times ۱۴/۵$

توضیحات : نسخه مشتمل است بر مقدمه گل اندام ، غزلیات ، قطعات ، ترجیعات ، قصاید ، مثنویها و رباعیات و نسخه از آخر ناقص است .

آغاز : بعد از مقدمه :

الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : مردی ز کونده در خیبر پرس
اسرار کرم ز خواجه قنبر پرس

(گر تشنه فیض رحمتی ای حافظ
سر چشمه آن ز ساقی کوثر پرس)

(۱۰۳)

مدراس ، ردیف : ۱۴ - D

ص ۱۶۹، اندازه : ۱۰×۱۶/۱

توضیحات : نسخه ناقص است .

(۱۰۴)

مدراس ، ردیف : ۱۵

نستعلیق ، ص ۱۹۶، اندازه : ۱۹×۱۴

توضیحات : نسخه قدیمی است و از آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادركاسا و ناولها

انجام : هیچ کس را نیست زین منزل گریز

از گدا و شاه از برنا و پیر

ایکه برما بگندری دامن کشان

حافظ الحمد همی خواند بخوان

(این ابیاتی از قطعه ابست که شامل چاپهای قزوینی و استاد

نذیر احمد نیست)

(۱۰۵)

مدراس ، ردیف : ۱۶

ص ۲۲۸ ، اندازه : $۱۸ \times ۱۵/۱$

توضیحات : نسخه کامل است .

(۱۰۶)

مدراس ، ردیف : PMS ۶۱۵ D

نستعلیق ، ص ۳۴۶ ، اندازه : $۲۰/۱ \times ۱۳/۷$

توضیحات : شامل رباعیها ، غزلیات ، ترجیعات ، مثنویات و مقطعات است .

تعداد رباعی ها در این نسخه ۲۳ است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : در صحبت آنکس که صاحب هنر است

گر زهر خوری بدان که شیر و شکر است

(اما نفسی بصحبت نااهلان گر خلد برین بود که نارسقرست)

(این رباعی در چاپهای قزوینی و امتداد نذیر احمد شامل نیست)

(۱۰۷)

مدراس ، ردیف : PMS ۸۳۸ D

نستعلیق ، ص ۴۷۵ ، اندازه : $۲۱/۵ \times ۱۴$

توضیحات : مقدمه گل اندام دارد و در آخر نسخه طریق فال گرفتن از

دیوان حافظ آمده است و بعد از مقدمه ، قصاید آمده است .

روی صفحه اول مهر محمد عبد الرحمان ثبت است .

آغاز : جوزا سحر نهاد حمایل برابرم
یعنی غلام شاهم و سوگند می خورم

بعد از قصاید غزلیات شروع میشود باین غزل :
الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : در آخر دیوان رباعیات است بتعداد ۸۴ ولی نسخه به این جمله
از طریقه فال گرفتن پایان میرسد :
مصرع غزل دیوان حافظ خواهد بر آمد . باید که برو عمل
نماید ، باعتقاد درست نقش است .

(۱۰۸)

مدراس ، ردیف : ۱۴

ص ۳۳۸ ، اندازه : ۱۶ × ۱۰

توضیحات : نسخه قدیمی است و در آخر چهار یا پنج صفحه ندارد .
جدول طلایی است و اولین دو صفحه مذهب و مطلا است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : حافظ ار پادشهان مایه بخدمت طلبند

کار نا کرده چه امید عطا میداری

(۱۰۹)

مدراس ، ردیف : ۱۶

نستعلیق ، ص ۴۵۶ ، اندازه : ۱۸ × ۱۵

توضیحات : شامل ۲۸۶ رباعیست و بیشتر از آنها رباعیات منسوب به عمر
خیام است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 انجام : از آمدن بهار و از رفتن دی
 اوراق وجود ما همی گردد طی
 خور و نخور اندوه که گفت است حکیم
 غمهای جهان چو زهر و تریاکش می

(۱۱۰)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۱

تستعلیق ، اوراق : ۲۹۸ ، اندازه : $۲۱/۵ \times ۱۴$
 توضیحات : کرم خورده و در آخر ناقص است .
 انجام : زان پیشتر که عمر گرا نمایه بگذرد
 بگذار تا مقابل روی تو بگذریم

(۱۱۱)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۲

تستعلیق ، محمد علی ابن مولوی . . . . اوراق : ۴۴۰ ، س ۱۱ ،
 اندازه : $۱۷ \times ۱۰/۵$
 انجام : یکیست ترکی و تازی درین معامله حافظ
 حدیث عشق بیان کن بدان زبان که تو دانی

(۱۱۲)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۷

تستعلیق شکسته ، اوراق : ۲۸۰ ، اندازه : $۲۳/۵ \times ۱۶$

توضیحات : کرم خورده است . بعد از خاتمه دیوان ، جزوه هایی از
قوانین مالکان و مستاجران رو نویسی شده است .

انجام : درینما خلعت و حسن جوانی
گوش بودی طراز جاودانی

(۱۱۳)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۸

تستعلیق ، ص ۶۱۰ ، س ۱۰ ، اندازه : $۱۰ \times ۱۴/۵$

توضیحات : کرم خورده ، پاره و صفحه اول مطلا و منقش است در آغاز
مقدمه ای هم دارد .

(۱۱۴)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۵۶

تستعلیق ، ص ۵۶۰ ، س ۵ ، اندازه : ۱۲×۱۹

توضیحات : دارای مقدمه چهار صفحه ایست و نسخه منقش است .

آغاز : دوش بودم در طواف روضه خیر الانام

شاه سلطان خراسان آن امام ابن الامام

(۱۱۵)

زدوه ، ردیف : ۱۳۶

تستعلیق شکسته ، ص ۶۴ ، س ۱۱ ، اندازه : $۱۰/۵ \times ۱۸$

توضیحات : نسخه کرم خوردگی دارد .

(۱۱۶)

ندوه ، ردیف : ۱۷۸

نستعلیق شکسته ، ص ۲۵۸ ، س ۱۳ ، اندازه : $۲۴/۵ \times ۱۳$

توضیحات : کرم خوره و ناقص الطرفین است .

آغاز : این بیت غزل پنجم در چاپ قزوینی شروع میشود .

در کوی نیکنای ما را گذر ندادند

گر تو نمی پسندی تغییر کن قضا را

انجام : نسخه با این غزل ۳۱۱ چاپ قزوینی که هم در دیوان چاپ پرفسور

نذیر احمد وجود دارد ، پایان میرسد :

همچو حافظ بخرابات روم جامه قبا

بوکه در بر کشد آن دلبر نوخاسته ام

(۱۱۷)

ندوه ، ردیف : ۲۷۷

نستعلیق ، ص ۴۲۸ ، س ۱۰ ، اندازه : ۲۴×۱۶

توضیحات : مطالا و در آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : با این رباعی پایان میرسد که در نسخه های چاپی قزوینی و استاد

نذیر احمد وجود دارد :

باور نکنی خیال خود را بفرست

تا در نگرده که بی تو چون خواهم خفت

(این رباعی در چاپهای قزوینی ، استاد نذیر احمد و دیگران

آمده است)

موسسه کاما ، ردیف : ۲۶۷

همان

نستعلیق بسیار ریز ، ص ۴۴۰ ، اندازه : ۱۴×۲۰
توضیحات : دارای مقدمه بنشراست و ۲۴ برگ اول دارای مقدمه و قصاید
و ساقی نامه میباشد .

آغاز : هو الله الباقي بسم الله . . . . . حمد و ثنای . . . . . (۱ - ب)

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (۲۵ ب)

انجام : وآنکه دوشنوز و یکی بیش مگوی

تاگور ، ردیف : ۴۶۵۹۶

نستعلیق ، ص ۶۲۰ ، اندازه : ۱۸×۱۳

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : ای باد حدیث من نهانش میگو

سوز دل من بصد زبانش میگو

میگو نه بدانسان که ملاش گیرد

میگو سخنی و درمیانش میگو

(این رباعی در چاپ های قزوینی و مسعود فرزاد آمده است

ولی خارج است از چاپ استاد نذیر احمد) .

تاگور ، ردیف : ۴۵۱۱۲

نستعلیق ، ص ۳۵۱ ، اندازه : ۱۶×۸

توضیحات : مذهب و مطلا و ناقص الاول و آخر است .
 آغاز : نامم ز کارخانه عشاق محسو باد
 گر جز محبت تو بود شغل دیگرم
 انجام : حالش قرین رحمت خود کرد تا بود
 این معامله رحمتی لایموت

(۱۲۱)

تاگور ، ردیف ۸۹۱۰۵۵۱ H ۱۲ D

توضیحات : این مجلد مشتمل است بر چهار کتاب مختلف و دیوان حافظ
 کامل است .

(۱۲۲)

کشمیر ، ردیف ، ۱۵۹

نستعلیق بسیار خوب و زیبا ، اوراق : ۴۱۳ ، اندازه :
 $۲۲/۵ \times ۳۶/۵$

توضیحات : خطوط ما بین جدولهای مذهب قرار گرفته است .
 آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
 انجام : رباعی :

روزی که فلك از تو بریده است مرا
 کس با لب پر خنده ندیده است مرا
 (ورق ۴۱۳ الف)

چندان غم هجران تو بر دل دارم
 من دانم و آنکه آفریده است مرا
 (این رباعی در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد نیامده است)

(۱۲۳)

کشمیر ، ردیف : ۴۲۱

نستعلیق ، اوراق : ۲۲۳ ، اندازه : $۱۱/۷ \times ۱۷/۴$

توضیحات : شامل تنها غزلیات است و ناقص الآخر است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (ورق : ا ب)

انجام : برو زاهد بامیدی که داری (ورق : ۲۲۳)

که دارم همچنان امید واری

(۱۲۴)

کشمیر ، ردیف : ۱۷۳۰

نستعلیق ، اوراق : ۱۸۹ ، اندازه : $۱۴/۵ \times ۲۳$ توضیحات : نسخه ناقص الآخر است و دارای غزلیات ، قصاید و رباعیات
 و ساقی نامه است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (ورق : ا ب)

انجام : یا ساقی آن جام چون سلسبیل

که دل را بفردوس باشد دلیل (۱۸۹ ب)

(۱۲۵)

کشمیر ، ردیف : ۱۶۷۲

نستعلیق ، اوراق : ۱۱۷ ، اندازه : $۱۱/۵ \times ۱۸/۵$

توضیحات : ناقص الطرفین است در آخر ۵۳ ورق اضافی راجع به موضوعات دیگری است .

(۱۲۶)

جامعه ، ردیف : ۱۱۶۵

نستعلیق ، ص ۹۱ ، س ۱۴ . اندازه : $۲۰/۵ \times ۱۲$

توضیحات : نسخه کرم خورده و ناقص الآخر است و غزلیات تا ردیف دال دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : جان شربت مهر و باده عشق در ساغر دل مدام دارد

(۱۲۷)

جامعه ، ردیف : ۱۱۸۸

نستعلیق شکسته ، ص ۳۹۷ ، س ۱۷ ، اندازه : $۲۵/۵ \times ۱۴/۵$

توضیحات : کرم خورده و ناقص الآخر است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : آنها که نشان عشق جویند جز راه مزار من نپویند

(۱۲۸)

جامعه ، ردیف : ۱۳۲۱

نستعلیق ، ص ۳۵۸ ، س ۱۶ . اندازه : $۱۶/۵ \times ۱۰/۵$

توضیحات : این نسخه ملك محمد علیخان ساکن را جو پور ، ۱۹۰۵ م بوده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : وگر سرای جهان را سر خرابی نیست
بنای او به ازین استور بایستی

(۱۲۹)

جامعه ، ردیف : ۱۷۵۱

نستعلیق ، ص ۴۴۰ ، س ۱۴ ، اندازه : ۲ X ۱۱

توضیحات : از آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : نام بت من که مه ز رویش خجلست

در حرف نظم حافظ من مجلست

دل ششم و چهار قلبش روشن

لیکن عجب آنکه حاصلش خون دلست

(۱۳۰)

جامعه ، ردیف : ۱۷۷۸

نستعلیق ، ص ۲۴۱ ، س ۱۵ ، اندازه : ۳۱ X ۱۳

توضیحات : کرم خوردگی دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : حافظ مکن اندیشه که آن خسرو خوبان

باز آید و از کلبه احزان بدر آیبی

(غزل بشماره ۴۹۴ در چاپ قزوینی)

جامعه ، ردیف : ۳۷۱۲

تعلیق ، عبدالصمد بخاری ، ص ۳۵۷ ، س ۱۷ ، اندازه :

۲۲ X ۱۱/۵

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : چون گرم شود ز باده ما را رگ و پی

منت نپندیریم جز از حاتم طی

(این رباعی در چاپهای قزوینی، استاد تقدیر احمد و مسعود فرزاد

نیامده است و در بعضی نسخه های چاپی بتفاوت نقل

شده است)

نسخه های خطی
انتخاب ها از شعر حافظ
(بدون ذکر تاریخ)

انتخاب
 نوالک ، ردیف ۲۹۹۹
 نستعلق . ص ۴۰ ، اندازه : ۲۰ × ۱۳
 توضیحات : قسمت کوچکی از انتخاب دیوان حافظ است .
 آغاز : در زلف چون کندش ای دل میبچ کانجا
 سرها بریده بینی بسی جرم و بی جنایت
 انجام : شبی دامن کشان بگذر بیزم ای گل خندان
 منور ساز از شمع رخت کاشانه ما را

انتخاب
 موزه ملی ، ردیف : ۴۸۰۶/۱۱
 نستعلق ریز و زیبا ، میر علی ، اندازه : ۱۷ × ۹
 توضیحات : این بیاضی است بسیار مهم و تاریخی . دو یاد داشت که روی
 دو صفحه مختلف این نسخه مرقوم است ، حاکی این حقیقت
 است که این بیاض برای سلطان طهماسب صفوی نوشته شده بود
 و سپس همین پادشاه ایرانی آنرا به حمیده بانو بیگم مادر
 اکبر شاه تیموری هند تقدیم کرد . یاد داشتی روی صفحه ۲۰
 بدینقرار است :
 خط میر علی ، پنجاه و دو فرد ، با تصاویر سلطان محمد که
 بحضرت سلطان طهماسب مدظله تقدیم شده است .
 در این بیاض چند تا غزل حافظ انتخاب گردیده و روی
 صفحه اول مهر حمیده بانو بیگم ثبت است .

(۳)

انتخاب غزلیات / تونک ، ردیف : ۲۵۱۴/۳

تستعلیق ، ص ۳۲ ، اندازه : ۲۲/۵ × ۱۴/۵

توضیحات : این انتخاب غزلیات مختلف حافظ که مشتمل بر ۱۶ ورق است ، بشکل بیاضی ترتیب داده شده و بعنوان هایی از کلام لسان الغیب ، دیوان خواجه راست ، ، مخمس از خواجه راست ، و ، از دیوان حافظ است ، نقل گردیده است .

آغاز : از کلام لسان الغیب بالله ، متوطن شیراز

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : دوشم نوید داد عنایت که حافظان

باز آ که من بعفو گناهت ضمان شدم

(۴)

انتخاب غزلیات / حبیب گنج ، ردیف : ۴۹/۲۲

تستعلیق زیبا ، ص ۷۶ ، اندازه : ۲۴ × ۱۳

توضیحات : این نسخه قصائد انوریست و غزلیات حافظ تا ردیف تا روی حاشیه این نسخه رو نویسی شده است .

(۵)

انتخاب / مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ۴۳ ف

تستعلیق ، ص ۵۱ ، س ۱۸ ، اندازه : ۱۴/۷ × ۱۵/۳

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : یاد رفتگان دوستداران موافق گشته با ابر بهاران

(۶)

تنها قصیده ای مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : (۱) - ۳۹

نستعلیق ، ص ۲۲ ، س ۱۴ ، $۱۴/۸ \times ۲۱ \times ۹$

آغاز : اول بتوحید خدا من بعد نعت مصطفی

ایدل بیان کن دایماً مدح امام پیشوا

انجام : من کیستم سرگشته از جان و دل برگشته

بر گرد هر درگشته بر بری احسان شما

آرم به پیش هر کسی رازی و درد دل

تا از میان گیرد کسی دست من رندگدا

(۷)

دیوان حافظ (منتخب) ندوه ، ردیف : ۲۱۶

نستعلیق ، ص ۲۲ ، س ۸ ، اندازه : $۲۱/۵ \times ۱۴$

توضیحات : از آخر ناقص و کرم خودره است :

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : مسند فروز دولت کان شکوه و شوکت

برهان ملک و ملت بود نصر بومعالی

(۸)

انتخاب غزلیات سالار ، ردیف : ۲۳۲۵

نستعلیق ، اوراق : ۱۳۴ ، س ۱۵ ، اندازه : $۱۵/۸ \times ۷/۸$

توضیحات : این جنگ را شخصی بنام ریاضی ترتیب داده است و نسخه
دارای دو مهر است بنام :

۱ - امین راز زضیمران میرانست ، ۱۱۲۰ هـ

۲ - آمین رب العالمین

(غزلیات حافظ تحت شماره ۳۰ نقل گردیده است)

(۹)

انتخاب غزلیات سالار ، ردیف : ۲۳۳۵

نستعلیق، قرن یازدهم هجری، اوراق : ۱۶۹ ، اندازه : $۱۶/۴ \times ۱۰/۴$

توضیحات : این جنگ شامل بعضی غزلیات حافظ میباشد .

نسخه های خطی
شرح های دیوان حافظ

مرج البحرین = شرح دیوان حافظ بازکی پور ، ردیف : ۱۶۰
از : سیف‌الدین ابوالحسن عبدالرحمان ختمی لاهوری

نستعلق . سید فخرالدین علی بن سید محمد فاضل ، غالباً قرن
هیجدهم میلادی ، اوراق : ۱۰۴ ، س ۲۷-۲۹ ، اندازه :
۱۶/۲ × ۱۰/۵

توضیحات : از اوّل ناقص است . و این شرح در سال ۱۰۲۶ هـ بتکمیل رسیده
است . اول لغات و اصطلاحات مورد شرح قرار گرفته و سپس
اشعار حافظ با استنباط از قرآن‌الحکیم ، احادیث نبوی و
دانشمندان دیگر شرح شده است . نویسنده بعضی جاها سوالهایی
هم مطرح کرده و بعداً پاسخ آنها بتفصیل داده است .

سیف‌الدین ابوالحسن عبدالرحمن متخلص به ختمی از لاهور
بود . پدرش سلیمان در ۱۰۲۱ هـ فوت شد ، ختمی در ابتدا از
جد پدری خود میان سعدالله تحصیل علوم نمود ، پس از وفات
او در ۹۹۹ هـ ختمی به گوالیار پیش پسر عم خود شیخ منور
رفت و تا چند سال در محضرش بوده ، وقتی که از گوالیار به
لاهور برمی‌گردید قصیده‌ای مؤثر در ستایش مرقد شیخ محمد
غوث گوالیاری سرود . در سال ۱۰۲۱ هـ ختمی در برهان‌پور بوده .
از اظهارات ختمی استنباط میشود که او سراسر هند را دیده بود .
ختمی شرح دیوان کامل حافظ را نه نوشته بلکه تنها ابیات
مشکل از غزل و قطعه را مورد تشریح عارفانه قرار داده . چنانکه
گفته شد ، تاریخ تکمیل شرح هذا ۱۰۲۶ هـ میباشد که دوره

حکومت جهانگیر بود، اما ختمی این اثر خود را بنام جهانگیر معنون نه ساخت بالآخره وقتی که در ۱۰۳۸ هـ شاه جهان بر تخت نشست، ختمی شرح خود را به شاه جهان اهدا نمود. بعضی از محققان ۱۱۲۶ هـ را تاریخ تکمیل شرح قرار داده اند که سهواست.

آغاز: همه کارم ز خود کامی به بدنامی کشید آخر، نهان کی ماند الخ
متی شرطیه است بمعنی هرگاه و کلمه ما زایده است تاق فعل
مضارع، مخاطب معلوم است الخ

(۲)

کرزون ردیف: ۲۳۱

مرج البحرین
از: همان

تستعلیق، عبدالله خویشگی، قصور، اوراق: ۲۱۱، اندازه:

۹/۵ × ۶/۵

توضیحات: کرم خوردگی دارد و چند سطر اول هم خوانده نمی شود.
آغاز: آغاز کتاب بنام رب الارباب، بسم الله الخ، ابتدا میکنم سلوک
عرفان:

اولین غزل بقرار زیر آغاز میشود:
غزل اول از مقالات خواجه بی بدل، الا یا ایها الساقی الخ،
دانا (و) آگاه باش ای رعنا که الا حرف تنبیه است و یا حرف
ندا ....

ابتدا: ز بطن نون خرامد خامه ما

چو ذوالنون سجدهها آورد برجا

(۳)

آصفیه ، ردیف ، ۱۶۵

مرج البحرین

از : همان

توضیحات : نسخه جدید ولی ناقص الطرفین است .

(۴)

حمیدیه ، ردیف ۱۴۷

مرج البحرین

از : همان

آغاز : ز بطن نون خرامد خاوه ما

چو ذوالنون سجده ها آورد برجا

(۵)

حمیدیه ، ردیف : ۵۱

شرح چند بیت حافظ

از : نامعلوم

توضیحات : در آخر نسخه مرقوم است که .

تمت الرساله بحمدالله و حسن توفیقه ، ثانی شهر رمضان ۵۹۴۲

(۶)

کرزون ، ردیف : (۳) ۷۴۴

شرح دیوان حافظ

از : محمد سعد

نستعلیق ، محمدعاشق بن دیدار محمد ، ۱۶ ربیع الثانی ، ۱۱۹۹/۲۶

فبرویه ۱۷۸۵ ، اوراق : ۱۶۰ ب - ۲۵۵ ب

توضیحات : این شرح در سال ۱۱۰۰/۸۹-۱۶۸۸ بتکمیل رسیده است (بیان
غزل، ماده تاریخ برای سال تکمیل است) و شامل مجموعه ایست
در ذخیره کرزون .
آغاز : بعد از ادای ثنای حضرت دادار بی همال... اما بعد ، محمد سعد
مشهود ضمائر سخن سنجان... .

(۷)

شرح دیوان حافظ
از : همان

نستعلیق ، اوراق ۹۷

توضیحات : روی صفحه آخر جمادی الاول ۱۲۱۸ هـ ، نوشته شده ولی غالباً
این تاریخ کنایت نیست .

(۸)

خلاصة البحر فی التقاط الدرر (شرح دیوان حافظ) سالار، ردیف : ۱۵۰۲۰
از : عبد الله الخلیفه الخویشگی الچشتی قصوری متخلص به عبیدی
(۱۰۴۳ - ۱۱۰۶ هـ)

نستعلیق عادی ، غالباً قرن دوازدهم هجری ، اوراق : ۲۷۱ ، س
۱۹ ، اندازه : $۲۳/۴ \times ۱۶/۴$

توضیحات : نسخه ناقص الاخر است . اسم اصلی مؤلف غلام معین الدین است
او فرزند عبدالقادر از تبار افغانی بوده قبلاً شرح بر دیوان حافظ
بعنوان « بحر الفراسه » بنام شاه جهان پادشاه تیموری نوشته بود
(فهرست مشترك پاکستان ، ج ۳ : ۱۵۹۹ ، ج ۷ ، ص ۴۷۳ ،

فهرست گنج بخش ، ج ۳ ، ص ۱۴۳۳) درباره دیوان حافظ
کارهای دیگری هم انجام داده بنام جامع البحرین و خلاصه
البحرین که شاید نسخه‌های خطی از آنها وجود ندارد از خلاصه
البحرین معلوم میشود که عابدی به شخصی بنام محمد رشید
مخاطب به فیاض و معروف به دیوانچی متعلق بود .

آغاز : حمد و سپاس خدواندی را که عاشقان را ...

انجام : و از عمر ز آخر شب دیجور نمادست .

(۹)

تونک ، ردیف : ۱۳۵۰

شرح دیوان حافظ

از : همان

تستعلیق ، محفوظ خان ، قرن سیزدهم هجری ، ص ۶۴۲ ، س

۱۷ ، اندازه : ۲۵/۵ × ۱۵/۵

توضیحات : شرح دیوان کامل است . غزلها بترتیب حروف تهجی شرح گردیده .

قصاید ، مثنویات و قطعات هم مورد شرح قرار گرفته است .

شارح درباره روش کار خود مینویسد که او این شرح را بدو

جلد نوشت . جلد اول شرح غزلیات از ردیف الف تا س هست

که آنرا در زمان شاهجهان پادشاه تیموری پایان رساند . سپس

وی بنابر اوضاع نا مساعد به بیجاپور منتقل شد و جلد دوم

این شرح را آنجا باتمام رساند .

کاتب این دو جلد را در این یک جلد نقل کرده است .

آغاز : سپاس عظمت اساس واحدیرا رسد که محمود است بجلال ذات

و معبودی را سزد که موصوفست بکمال صفات ...

انجام : قاما برای دوستان نقد وقت است . پس باید که از وی استفاده
نماید و اگر سهو و خطا در وی ملاحظه نمایند باصلاح در
آیند و بدعای خیر تذکر فرمایند سبحان ربك رب العزة عما
یصفون والسلام علی المرسلین والحمد لله رب العالمین

(۱۰)

بحرالفرامست : شرح دیوان حافظ
از : همان

نستعلیق ، شیخ کبیر ، اوراق ۲۶۸
آغاز : سیاس عظمت اساس واحدی را سزد که محمود است بجلال
ذات و ...
آخر : و نکات تصرف و حقایق و لطایف و سایر علوم را کما ینبغی
مبین سازد و این کتاب هر که مطالعه بکند ، استفاده نماید
و بدعای خیر یاد فرماید ، الهی عاقبت بخیر باد .

(۱۱)

بحرالفرامست : شرح دیوان حافظ
از : همان

نستعلیق ، اوراق ۲۰۱
توضیحات : از آخر ناقص و کمی کرم خورده است .
آغاز : گوهری دارم و صاحب نظری می جویم ، یعنی ای دوستان عیب
من بسی دل و حیران مکنید ...
آخر : اگر شراب مجازی یا حقیقی خوری جرعه را اندازی بر خاک
که عبارت ....

(۱۲)

شرح دیوان حافظ
از : همان
تونک ، ردیف : ۱۳۵۱

نستعلیق ، ص ۳۱۶ ، س ۱۸ ، اندازه : ۱۸×۲۵

توضیحات : از آخر ناقص است .
آغاز : سپاس عظمت اساس واحدی را رسد که محمود است بجلال
ذات و معبودی را سزد که موصوف است بکمال صفات . . . .
انجام : مپیچ اندر سرو پای عبادت

اگر هستی ز ارباب اشارت

تو جانش را طلب از چشم بگذر

مسمی جوی باش از اسم بگذر

(۱۳)

شرح دیوان حافظ
از : نامعلوم
عبدالسلام ، ردیف : ۸۷۶/۱۱۲ ف (۱۰)

نستعلیق ، ص ۳۷۲ ، ۱۸ × ۹/۵

توضیحات : ناقص الاخر و کرم خورده میباشد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

ساقی کنایه از ذات واجب الوجود که ساقی اینجا کیست یعنی
محض ذات . . .

انجام : از می فروش مراد عارف کامل . . . صراحی مراد عارف کامل . .
معنی اینست که زاهد ظاهر پرست . . . .

شرح غزل حافظ
از : نامعلوم

حبیب گنج ، ردیف : ۱۱۴

تستعلیق ، ص . از ۲۹ الف تا ۳۲ الف

توضیحات : غزل با مطلع زیر در اینجا شرح شده است :

زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست

در حق ما هر چه گوید جای هیچ اکراه نیست

و این سه صفحه شرح شامل « مجموعه رساله در بیان اذکار و سلوک » میباشد .

(۱۵)

شرح دیوان حافظ
از : نامعلوم

سلیمان ، ردیف ۱۳۸/۳۸ ف (تصوف)

شکسته ، ربیع الثانی ۱۲۷۱ هـ ، ص ۳۷۶ ، س ۱۶ اندازه : ۱۹/۸ × ۱۷/۷

توضیحات : نسخه از درمیان ناقص و کرم خورده است .

(۱۶)

کشف الاستار عن وجوه مشکلات الاشعار (شرح دیوان حافظ)

سالار ، ردیف ۱۵۰۱

محمد افضل سرخوش اله آبادی (متوفی : ۱۷۱۵/۱۱۷)

تستعلیق مائل به شکسته ، بابورام اعل جیو ، مره پور ، ۱۱۵۱ هـ ،

اوراق : ۱۶۸ ، س ۱۵ ، اندازه : ۲۲/۴ × ۱۳/۶

توضیحات: در این شرح از کتب عرفانی مانند نفحات الانس، لطائف اشرفی و غیره استفاده شده است. شارح شاعر و نویسنده معروف فارسی است و افضل و سرخوش مردود تخلص داشت چنانکه ازین ابیات ظاهر است:

پذیرفت چون عذر من اختتام

شوم سرخوش از جام ذکر مدام

از دل بزبان رسانده اول

این نسخه رقم نمود افضل

افضل شرحهای متون دیگر مانند شرفنامه و قران السعدین را قبلاً نوشته بود چنانچه ازین ابیات برمی آید:

زبان می گشایم بشکر خدا

که از کشف استار آن بیتها

که اندر شرف نامه مشکل بدند

واز آنها خلش داشت جان نثرند

پس از دیدن محنت جستجو

شدم نیز فارغ بتایید او

کنون شرح دیوان حافظ کنم

برون از دل آن رازها افکنم

که اندر دل اکثر از مردمان

از آن رازها نیست نام و نشان

در اثنای این شرح مشکل گشا

بسی از فواید کنم هم ادا

بدان سان که در شرح آن شش کتب

کنز آنها درین نسخه رفع حجب

نمودم بکلك معافی نگار
 ازین قسم بسیار شد آشکار
 درین نسخه آن جمله کردم بیان
 که این نسخه را بیشتر مردمان
 خصوصاً کسانی که با این فقیر
 بود شان بدل حسن ظن کثیر
 پی حل ایات خواهند دید

به تبعیت این میوه خواهند چید
 پذیرفت چون عذر من اختتام

شوم سرخوش از جام ذکر مدام
 در خاتمه این شرح می آورد :

بشکر خداوند رانم سخن
 که از فضل او بهره جان من
 شد از شرح دیوان حافظ چنان

که نتوانم آوردن اندر بیان
 بدان بهره چون دست فکرت زدم

بشرح قران دو سعد آمدم
 سعادت شود زین قران حاصلم

گشاید گره ها ز هر مشکلم
 زبان می کشایم بشکر خدا

که از کشف استار آن بیتها
 سعادت شود زین قران حاصلم

گشاید گره ها ز هر مشکلم

ابتدا :

انجام :

کشف الاستار عن وجوه مشکلات الاشعار = شرح دیوان حافظ
پتیاله ، ردیف : ۱۹۹۳

از : همان
نستعلیق ، محمد اسد بیگ ولد مرزا احمد بیگ ، پانزدهم محرم
الحرام ۱۲۵۱ هـ ، ص ۲۵۴ ، ۱۶ × ۱۱
آغاز : رساله هفتم از رسائل شانزده کانه کتاب کشف الاستار عن
وجوه مشکلات الاشعار که فقیر حقیر محمد افضل اله آبادی
تالیف کرده .
انجام : سعادت شود زین قران حاصلم گشاید گرمها زهر مشکلم

کشف الاستار عن وجوه مشکلات الاشعار : شرح دیوان حافظ
بانکی پور ، ردیف : ۱۵۹

از : همان
نستعلیق ، فیض الله ، اوراق : ۱۴۰ ، س : ۱۹ ، اندازه : ۱۶/۵ × ۹/۵
توضیحات : این شرح دارای مقدمه ایست که اقتباس زیر از آن اهمیت این
اثر را آشکار میکند :
باید دانست که اشکال ایات واقعه دیوان خواجه حافظ بچند
وجه است و تفصیل آن وجوه آنکه بعضی ازان ایات ازان
قسم است که معنی شعری آنها بسبب غموض عبارت فارسی
بآسانی بر نمی آید . پس رفع آن غموض باید کرد و بعضی

از آن قسم که معنی شعری بعبارت عربی مودی شده . پس ترجمه آن باید نوشت و بعضی از آن قسم که معنی شعری آن موقوف است بر فضله ، پس ذکر آن قضیه باید نمود و بعضی از آن قسم که اگر چه معانی آنها ظاهر است اما دران معانی اختلاف واقع شده . پس بیان مطلب آن آیات بتفصیل باید نمود تا هر چه حق باشد مقرر گردد و بعضی از آن قسم که در میان معانی آنها و میان مسایل شریعت یا طریقت یا حقیقت تطبیق میسر نمی آید مگر بصرف الفاظ آن آیات از ظواهر آن الفاظ . پس حرف آن الفاظ از ظواهر آنها بسوی الفاظ خفیه که تطبیق مذکور بدان حرف میسر آید ، باید نمود الخ بعد از مقدمه لغاتی مانند زلف ، خال ، ساقی ، می ، معشوق ، بوسه وغیره توضیح شده و شارح از مصطلحات الشعرا و شرح گلشن راز و آثار دیگری استنباط کرده است . ترقیمه هم دارد که بقرار زیر است :

تمام شد نسخه شرح دیوان خواجه حافظ من تصنیف ...
 شمس العارفین .. شیخ محمد افضل اله آبادی قدس سره ،
 العزیز .. از دست فیض الله تحریر یافت .

آغاز : حمد حق و نعت مصطفی را از دل بزبان رسالده اول

(۱۹)

آصفیه ، ردیف : ۱۰۵۳

شرح دیوان حافظ

از : همان

تونک ، ردیف : ۱۳۶۰

فوائد الاسرار فی رفع الاستار عن عیون الاغیار = شرح دیوان حافظ

از : بهلول کول بن مرزا خان البرکی ثم جالندهری مرید سید بهیکه

نستعلیق ، ص ۱۵۴ ، اندازه : $۲۵/۵ \times ۱۶/۵$

توضیحات : شارح در ابتدا تفصیل اسناد و اجازات خود را داده است
و از آخر ناقص است .

آغاز : الحمد لله الذی اعطی لمنلی قدرة... پس میگوید مرید حضرت

سید بهیکه فتح الله تعالی فی اجله بهلول کول بن مرزاخان البرکی

ثم الجالندهری ...

انجام . پس فقیهه انکار می کند بر متصوف و متصوفه بر صوفی و صوفی

بر عارف و علی هذا القیاس و قطب بر هیچ یکی انکار نمیکنند

زیرا که بر همه ...

فوائد الاسرار فی رفع الاستار عن عیون الاغیار : شرح دیوان حافظ

صولک ، ردیف ۱۶۶

از : همان

نستعلیق ، محمد علی ، ۱۲۲۶ هـ ص ۱۶۵

توضیحات : این شرح در سال ۱۱۳۲ هـ نوشته شده بود .

زبدة البحرین :

شرح دیوان حافظ
عبدالسلام ، ردیف : ۸۱۸/۵۵ ف (۰۱)
از : سیف الدین ابوالحق عبدالرحمن

نستعلیق ، محمد سعید خان ، ذی القعدة ۱۲۴۲ هـ . اندازه :

۱۴/۷ × ۲۶/۲

توضیحات : ناقص الاول و کرم خورده است .

آغاز : یا ایها العزیز منا واملنا انصرنا . انکه ایها . کلمه ایست محض برای

وساطت .... و در ادای معانی او را مدخلی نیست یا آنکه

ساقی عبارت از ذات واجب باشد ....

تاگور ، ردیف : ۱ SV. ۱ H۱۲ . RP ۸۹۱۰۵۵۱

تراکیب الاقدام : شرح شعرو مصطلحات حافظ

از : مرزا غلام علی بیگ

نستعلیق ، ص ۲۵۰ تا ۳۲۱ ، اندازه : ۲۵ × ۲۰

توضیحات : ناقص است .

آغاز : معنی التسمیه فی الفارسیه یعنی ابتدا می کنم سلوک عرفان ....

انجام : شاید که بفهم اینها سخن ما نیاید مستعد و مصلح شوند ، و خون

ناحق مسکین ریخته گرفتار عاقبت گردد .

(۲۴)

تا گور ، ردیف :

تراکیب الاقدام

از : همان

نستعلیق ، ۵۱۲۳۲ ، ص ۲۰۷ تا ۲۴۸ ، اندازه : ۲۰ × ۳۵

آغاز : محبت جاده دارد نهان در خلوت دلها

چو تار سبزه گم گردید این ره زیر منزلها

(۲۵)

تونک ، ردیف ۱۳۵۳

شرح دیوان حافظ

از : خواجه کمال خجند

نستعلیق ، یاریک ولد شیریک نیشابوری ، ۲۴ ربیع اول ۱۰۸۴ هـ ،

شاهجهان آباد ، ص ۱۱۴ ، س ۱۵ ، اندازه : ۲۰ × ۱۳/۵

نوضیحات : شش ورق از اول ندارد ، ترقیمه ای دارد بدینقرار :

نمت تمام هذا الكتاب شرح حضرت خواجه حافظ قدس الله

سره العزیز من تصنیف حضرت خواجه کمال خجند بتاریخ بیست

و چهارم شهر ربیع الاول ۱۰۸۴ در مقام شاهجهان آباد مرقوم

شد و کاتب حروف یار یک ولد شیریک نیشابوری

هر که خواند دعا طمع دارم زانکه من بنده گنه گارم

نوشته بماند بخط غریب نصر من الله فتح قریب

آغاز : ۰۰۰ دنیاست صورتش زالی و هیئاتش از هیکل تاس و سیرتش

چون عضوهایش پنج حواس ۰۰۰

انجام : با خویشان خطاب میکنند و میگویند :

مشمز کمال خود را ز سگان آستانش

که به پایه بزرگی نرسند خود پسندان

شرح دیوان حافظ
از : همان

تونك ، ردیف : ۱۳۵۴

نستعلیق ، ص ۷۳ ، اندازه : ۲۲×۱۳

توضیحات : شرح بعضی غزلیات حافظ میباشد و نسخه آب دیده است .
آغاز حمد بیحد حضرت خلاق کارساز و رزاق بنده نواز زیرا که
این همه نقوش پرکار بر صحایف روزگار جهان افروز . . .
انجام : و آن مرشد کامل و آن محقق عامل با وجود آن کمال در مقام
نقصان با خویشتن خطاب میکنند و میگویند .
مشر کمال خود را ز سگان آستانش
که به پایه بزرگی نرسند خود پسندان

لطیفه غیبی

از :

ایوانف ، ذیل ۲ ، ردیف : ۹۸۳

محمد بن محمد الدارابی (دارابگرد در فارس)

نستعلیق ، اوراق : ۵۲ ، اندازه : ۱۶×۱۳.۰۵

توضیحات : نویسنده در قرن یازدهم زنده بود . این شرح لغات و اصطلاحات
دیوان حافظ از ایران چاپ شده است (۱۳۰۴/۱۸۸۷) و دارای
مقدمه : درباره شرح اصطلاحات عرفانی و سه باب است که
بدینقراراند :

۱- در بیان ابیات مشکله

۲. در بیان معانی آیات باصطلاح عرفان
 ۳. در بیان معانی آیات مخالف ظاهر مذهب
 سپس خاتمه مختصر است .

آغاز : فصیح ترین کلامی که فصحای بلاغت شعار و بلغای فصاحت
 دثار ... پس آن شیرازه بند دفتر نادانی ، طفل نا فهم مکتب
 ابرجد خوانی ...

(۲۸)

شرح دیوان حافظ
 از : مظفر حسین بن خان محمد
 حمیدیه ، ردیف : ۱۴۶
 نستعلیق ، مظفر حسین (مصنّف) ، س ۱۵ ،
 توضیحات : شارح ساکن رای پور بوده .

(۲۹)

شرح دیوان حافظ
 از : نامعلوم
 تونک ، ردیف : ۱۳۵۲
 نستعلیق ، عبد الله ، ص ۳۸۴ ، س ۱۲ ، اندازه : ۲۵/۵ × ۱۷
 توضیحات : ناقص الطرفین است و روی صفحه اول این عبارت نوشته شده :
 شرح دیوان حافظ بقدر يك جز از اول و آخر کم آورده عبدالله
 کتبه ۹۸ ص ح ن : ۱۲۴۰

آغاز : عطار چون معنی متابعت بجای نیاورد و جای عتاب مشایخ آن
 زمانه گشت بنا بر آنکه متابعت پیر طریقت در همه احوال

فرض طریقت است . . .
 انجام : مراد نوبهار جوانی است یعنی ای ایام را بعزت بگذران که
 آخر مردنی است ،
 چنگ در پرده همین می دهدت پند ولی

(۳۰)

شرح دیوان حافظ

از : نا معلوم

نستعلیق ، اوراق : ۲۱۰ ، س ۱۷ ، اندازه : $۱۰/۵ \times ۶/۲$
 توضیحات : ناقص است . نویسنده لغات و اصطلاحات را بسبک عرفانی
 توضیح نموده است و در بعضی جاها به میر سید علی همدانی
 و فرهنگ لغات اشاره شده است .

آغاز : الا ای طوطی گویای اسرار مبادا خالیت شکر ز منقار
 الا کلمه تنبیه است در پارسی بجهت التماس نیز آمده است ،
 طوطی در عرف صوفیه صافیه نفس ناطقه را گویند .

(۳۱)

ابوانف ، ذیل ۱ ، ردیف : ۷۸۹

دیباچه معیار الادراک = آهنگ بلبل = جوش بلبل

از : ملا طغرا مشهدی (متوفی : ۱۰۷۸/۸ - ۱۶۶۷)

توضیحات : شرح مشکل و مقفّی و مسجع بعضی اشعار حافظ است .

آغاز : پیش و ساز سخن ترانه حمد و صانعیت که . . .

نسخه های خطی
فرهنگ های دیوان حافظ

(۱)

اصطلاحات قوانین تصوف دیوان حافظ
از : نا معلوم

توضیحات : نستعلیق ، ولی محمد ، ص ۴ ، س ۱۳ ، اندازه : ۲۱×۱۳
این رساله چهار صفحه ای نام خاصی ندارد و اصطلاحات
قوانین ... از آغاز این رساله گرفته شده است و ممکن است
قسمتی از فرهنگ اصطلاحات باشد .

آغاز : وصل در اصطلاحات قوانین تصوف دیوان حافظ شیرازی
قدس سره چنانکه میخانه و بتکده و خمخانه و شرابخانه عالم
معنی و باطن ...

انجام : در مرتبه بالغ سالک کامل را گویند ، جاهل و کاهل طلب
کاذب را گویند :

هزاران درود و هزاران سلام   زما بر محمد علیه السلام

(۲)

فرهنگ دیوان حافظ
از : نا معلوم

نستعلیق عادی ، ۱۸ ذی قعد ، ۱۰۸۱ هـ ، اوراق ۴ - ۷

توضیحات : این مجلد مشتمل است بر بخشهای زیر :

۱ . اسناد دعای گنج العرش : ۱ - ۳

۲ . فرهنگ دیوان حافظ : ۴ - ۷

۳ مقدمه دیوان منسوب به محمد گل اندام : ۸ - ۱۴
 بعضی معانی عارفانه الفاظ دیوان حافظ مورد توضیح و تشریح
 قرار گرفته است .

فرهنگ دیوان حافظ : الفاظ حضرت خواجه اصطلاح عارفان
 فاضل ...

انجام : هم نیز بودند مسلم و عبد الصمد و اصف .

(۳)

فرهنگ دیوان حافظ
 از : میر محمد اعظم
 موزه ملی ، ردیف : ۷۳/۱۹۲۴ و ۵۵

تستعلیق ریز و زیبا ، میر محمد اعظم (خود نویسنده) ، بهاول پور ،
 ۱۱۸۷ هـ ، اوراق : ۳۰ ، اندازه : ۱۲/۶ × ۲۱/۳

توضیحات : این فرهنگ در آخر دیوان حافظ آمده است و ترقیمه ای
 دارد بدینقرار :

و تمام شد این فرهنگ خواجه حافظ شیرازی قدس الله العزیز
 از دست اضعف العباد میر محمد اعظم بتاریخ بیست و یکم
 ماه جمادی الثانی . ۱۱۸۷ هجری بروز پنجشنبه در قصبه بهاول پور ،
 هر که خواند بفاتحه یاد کند ، .

آشوب بالمد شور و غوغا ، آب طرب ، بالمد شراب حرام ...
 یاد باد لفظ مرکب بمعنی وداع استعمال کرده اند و کنند . تیاقی
 انجام :
 (۴) پاسبانی یارا یعنی ای یار و بمعنی طاقت نیز آید .

فرهنگ دیوان حافظ   تونک ، ردیف : ۱۳۶۱

از : مولوی محمد سعد عظیم آبادی بهاری

نستعلیق ، ۲۱ جمادی الثانی ، ۱۱۸۷ هـ ، ص ۱۴۶ ، س ۱۹ ،

اندازه : ۱۴ × ۲۴

توضیحات : در اول يك ورق ندارد .

آغاز : ... واختصار نموده و من الله التوفیق .... و برای آنکه

ایات آن در هر ردیف که رود پیداشود به ترتیب حروف تهجی

از هر غزل مطلع اختیار کرده غزلها را مرقوم می سازد ، اول

مطلع الف ، الایا ایها النخ پوشیده نخواهد بود که این مطلع

ملمع است در اصطلاح علمای بدیع ....

خواستم چون ز عقل تاریخش

انجام

گفت تابنده از زبان غزل

اینچنین کردی از تردد ها

بی رخ دوستان بیان غزل

فرهنگ دیوان حافظ   بانگی پور ، ردیف ۱۵۷

از : نا معلوم

نستعلیق ، قرن هیفدهم میلادی ،

توضیحات : فرهنگ مختصر بعضی لغات دیوان حافظ بسلیقه عرفانی است. این

فرهنگ به مقدمه ، توسط و خانمه تقسیم شده و لغات بترتیب الف

بایستی توضیح و تشریح شده است و جزو نسخه دیوان حافظ است.
 آغاز : بر رای خردمندان و ارباب عرفان واصحاب وجدان پوشیده
 نمازند . . .

(۶)

فرهنگ دیوان حافظ
 از : نا معلوم
 سالار ، ردیف : ۱۵۰۰
 نستعلیق ، ۱۸ ذیقعدہ . ۱۹/۱۸۰۱ مارس ۱۶۷۱ ، ص ۲۸
 توضیحات : این فرهنگ جزو رساله اسناد دعای گنج العرش ، است که در
 آن لغات بعضی غزلیات حافظ بسبب عرفانی مورد شرح قرار
 داده شده است و نسخه دیگری فرهنگنامه است که ذکرش تحت
 سالار ، شماره ۲ در این فهرست آمده است .
 آغاز : الفاظ حضرت خواجه اصلاح عارفان فاضل . . .
 انجام : هم نیز بودند مسلم و عبد الصمد واصف

(۷)

فرهنگ لغات دیوان حافظ
 از : بهلول کول بن مرزا خان البرکی ثم جالندهری
 جامعہ ، ردیف : ۶۶۶
 نستعلیق ، ص ۱۸ ، س ۱۸ ، اندازه : ۲۱ × ۱۵
 توضیحات : کرم خوردگی دارد . بهلول کول شرح دیوان حافظ هم دارد
 بنام فوائد الاسرار فی رفع الاستار عن عیون الاغیار که ذکرش
 در این فهرست آمده است . غالباً این فرهنگ اثر دیگری بهلول
 کول میباشد .

آغاز : بعد از حمد قادر ذوالجلال و صلوة نبی ذی المعجد و الافضال ،
 میگوید بهلول کول برکی ثم الجالندهری . . . . که فرهنگ لغات
 دیوان حافظ از . . . .
 انجام : علف شهوات و آرزوهای نفس را گویند ، زر ریاضت و مجاهده
 را گویند سیم تصفیه ظاهر و باطن را گویند ، گوهر معانی
 صفات اسماء الهی را گویند ۱۲۰ تحقیقات من عینه لخواجه
 محمد پارسا نقشبندی

(۸)

فرهنگ دیوان حافظ ندوه ، ردیف : ۱۳
 از : نا معلوم
 نستعلیق ، ص ۶۲ ،
 آغاز : باب الف ، آشوب : شور و غوغا ، افسانه : حکایتها ،
 امالخبائث : یعنی شراب ، آنچه همه بدیهای ازو میزاید

(۹)

مصطلحات دیوان حافظ احمد آباد ، ردیف : ۱۲۴
 از : نا معلوم
 نستعلیق ، ۱۷۷۵ م ، ص ۹ ، اندازه : $۲۲/۵ \times ۱۲/۵$
 توضیحات : شرح و توضیح بعضی اصطلاحات عرفانی در دیوان حافظ است .

نسخه خطی

مخمسات غزلهای حافظ

مخمسات غزلهای حافظ کرزون ، ردیف : ۲۳۱

از : علی شیرازی

نستعلیق ، عبد الرحمان ، پشاور ، جمادی الثانی ، ۱۳۵۵ هـ ، اوراق :

۲۲۹ ، اندازه : ۱۶ × ۵/۱۸

توضیحات : اسم شاعر این مخمسات تنها در ترقیمه آمده است .

آغاز : فُتادم در ره عشقش بجست جوی منزلها

بمانده در نخستین کام پای عقل در گلها

چاپهای دیوان و منتخبات حافظ
(با ذکر تاریخ)

۱. ۱۲۰۰-۱۲۰۶ هـ ق . کلاکته ، سنگی ، به دستور مستر جانسن انگلیسی .
به تصحیح میرزا ابوطالب لندنی ، تبریزی ، از روی دوازده نسخه خطی .
۲. ۱۲۲۸ هـ ق . بمبئی . (حیات حافظ) .
۳. ۱۲۴۱ هـ ق / ۱۸۲۶ م . کلاکته ، چاپخانه سنگی آسیا ، ۱۳۰ ص .
۴. ۱۲۴۳ هـ ق . / ۱۸۲۷ م . کلاکته (نام چاپخانه یاد نشده) . متن
دیوان و مقدمه محمد گلندام ، به تصحیح بدرعلی عظیم آبادی ،
۳۲۰ ص .
۵. ۱۲۴۴ هـ ق . / ۱۸۲۸ م بمبئی ، انتشارات گ . ر . جرویس و دیگران ،
۶۴۸ ص .
۶. ۱۲۴۷ هـ ق . بمبئی ، چاپ محمود حکیم پسر وصال شیرازی .
۷. ۱۲۴۸ هـ ق . بمبئی ، چاپ اولیا سمیع .
۸. ۱۲۵۴ هـ ق . دهلی ، در ضمن بدر الشروح - شرح دیوان - از
بدرالدین اکبرآبادی .
۹. ۱۲۶۷ هـ ق . بمبئی .
۱۰. ۱۲۶۸ هـ ق . بمبئی ، سنگی ، رقمی ، چاپ اولیا سمیع .
۱۱. ۱۲۶۹ هـ ق . دهلی . . (حیات حافظ) .
۱۲. ۱۲۷۷ هـ ق . بمبئی ، سنگی ، وزیری ، ۳۴۴ ص .
۱۳. ۱۲۷۷ هـ ق . بمبئی ، به خط عباسعلی شیرازی ، مطبع محمدی .
آقا میرزا محمد باقر شیرازی ، بادبیاچه وارثعلی مشهر به عبد الله فتح
علی در دو فصل و یک خاتمه ، محشی ، ۳۴۵ ص .
۱۴. ۱۲۷۸ هـ ق . بمبئی ، به خط و اهتمام سید محمد باقر انجوی شیرازی .
۱۵. ۱۲۸۳ تا ۱۲۸۵ هـ ق . / ۱۸۶۶ تا ۱۸۶۹ م . کانپور ، چاپخانه نولکشور ،
محشی ، ۴۰۴ ص .

۱۶. ۵۱۲۸۶ . ق . / ۱۸۶۹ م ، دہلی ، چاپخانہ محمدی ، با مقدمہ گل اندام ، سنگی ، ۲۹۶ ص .
۱۷. ۵۱۲۸۷ . ق . / ۱۸۷۰ م ، بمبئی ، چاپ حیدری ، با مقدمہ گل اندام و نصیحات جلال الدین و علاء الدین ، ۲۸ + ۳۳۲ ص .
۱۸. ۵۱۲۹۲ . ق . / ۱۸۷۶ م لکھنؤ ، نولکشور ، سنگی ، وزیری ، منتخب غزلیات با تفسیر آنها ، انتخاب کنندہ و شارح محمد صادق علی حنفی لکھنوی ، ۳۴۸ ص .
۱۹. ۵۱۲۹۴ . ق . بمبئی ، سنگی ، وزیری ، ۴۱۲ ص .
۲۰. ۵۱۳۰۱ . ق . / ۱۸۸۵ م . لکھنؤ ، بخط محمد شمس الدین اعجاز رقم ، ۴۵۴ ص (نولکشور ہمین دیوان را چند مرتبہ بچاپ رساندہ است) .
۲۱. ۵۱۳۰۸ . ق . بمبئی ، بہ خط مشکین قلم .
۲۲. ۵۱۳۰۸ . ق . لاہور ، سنگی ، وزیری ، ۳۹۵ ص .
۲۳. ۵۱۳۰۸ . ق . لاہور ، سنگی ، وزیری ، خلاصہ دیوان ، ۹۲ ص .
۲۴. ۵۱۳۰۸ . ق . لاہور ، سنگی ، وزیری ، خلاصہ دیوان ، ۸۰ ص .
۲۵. ۵۱۳۱۲ . ق . بمبئی ، سنگی ، رقمی ، بخط محمود حکیم فرزند وصال شیرازی ، ۴۴۰ ص .
۲۶. ۵۱۳۱۲ . ق . کراچی ، مطبع فیض محمدی ، ہمراہ با شرح دیوان (مفتاح الکنوز علی حافظ الرموز) ، بخط محمد زمان ولد سردار غلام قاسم مفتی .
۲۷. ۵۱۳۱۴ . ق . بمبئی ، سنگی ، رقمی ، چاپ سید محمد قدسی ، محشی ، ۴۹۶ ص . (غالباً در سال ۱۳۲۲ھ از چاپ در آمدہ بود)

۲۸. ۱۳۱۴ هـ . ق . گوجرانواله ، مطبع میکسی ، منتخب دیوان حافظ ، با ترجمه منظوم اردو از غلام حیدر ، به نام « تحفه دلکش » .
۲۹. ۱۳۲۰ هـ . ق / ۱۹۰۲ م . کانپور ، مطبع نامی ، با مقدمه و اهتمام محمد رحمت الله رعد ، ۱۲ + ۳۸ + ۴۵ ص .
- در مقدمه بزبان اردوی این چاپ آمده : « دیوان حافظ بارها و بارها در شهرهای هند مانند دهلی ، کلمکتہ ، لکھنؤ ، بمبئی و غیر آن چاپ شده و تعداد نسخه های چاپ شده آن در هند امروز ۱۰۰/۰۰۰ فراتر می رود . در آخر نسخه نویدی را خوانیم : انشاء الله بعد اشاعت این دیوان شرحی بسیط حاوی رموزات و اصطلاحات چاپ می شود .
۳۰. ۱۳۲۱ هـ . ق . بمبئی ، به خط میرزا مهدی شیرازی . (بریلوی)
۳۱. ۱۳۲۱ هـ . ق . ۱۹۰۴/۰ م ، دهلی ، مطبع مجتبائی ، همراه با شرحی بر دیوان (بدر الشروح) از مولانا بدرالدین اکبر آبادی ۷۵۴ ص .
۳۲. ۱۳۲۲ هـ . ق . بمبئی ، چاپخانه سپهر ، به خط و اهتمام محمد قدسی حسینی .
۳۳. ۱۳۲۲ هـ . ق . بمبئی ، مطبع کریمی .
۳۴. ۱۳۲۲ هـ . ق . بمبئی ، مطبع خورشید ، ۴۹۶ ص .
۳۵. ۱۳۲۲ هـ . ق . ۱۹۰۴/۰ م ، مرادآباد ، چاپ خانه فضل المطابع ، سنگی ، همراه با ترجمه اردو از محمد اسماعیل خان (کتاب به نام گلبن معرفت چاپ شده) قسمت اول ، ۳۲ ص .
۳۶. ۱۳۲۳ هـ . ق . بمبئی ، سنگی ، چاپ سید محمد قدسی ، ۴۹۹ ص .
۳۷. ۱۳۲۵ هـ . ق . لکھنؤ ، محمد سعید ، متن فارسی با ترجمه آن به اردو از ناشناس .

۳۸. ۱۳۲۹ هـ . ق . ۰ بمبئی ، سنگی ، رقعی ، خط علیرضا ضیاء الادب . بن ابوالحسن شیرازی ، ۴۰۹ ص .
۳۹. ۱۳۲۹ هـ . ق . ۰ بمبئی ، مطبع کریمی ، باسراوح ها و تذهیب های بسار عالی ، ۲۹۵ ص .
۴۰. ۱۳۲۹ هـ . ق . لاهور ، کتابخانه محمدی ، متن فارسی چهل و دو غزل حافظ با ترجمه اردو و پنجابی از غلام حیدر ، کتاب به نام « آئینه معرفت » چاپ شده .
۴۱. ۱۳۳۱ هـ . ق . ۰ / ۱۹۱۳ م . لکهنو ، مطبع ، نوالک-شور .
۴۲. ۱۳۳۳ هـ . ق . لاهور ، به فرمایش شیخ گلزار محمد احمد علی ، گلزار هند اسیتیم پریس ، متن فارسی با ترجمه پنجابی در سه قسمت از سه مترجم (مولوی عبدالله عبدی ، مولوی تفضل حسین احمد آبادی ، مولوی پارس علی لاهوری) به ضمیمه فرهنگ بعض اصطلاحات حافظ (از عبدالعزیز محمد عبدالرشید لاهوری) با تضمین های بعضی غزل های حافظ از شعرای شبه قاره ، در ۸۸ ص .
۴۳. ۱۳۳۴ هـ . ق . ۰ بمبئی ، سنگی ، رقعی ، ۳۱۴ ص .
۴۴. ۱۳۳۵ هـ . ق . ۰ / ۱۹۱۷ م . بمبئی ، چاپخانه انگلیسی هند ، هفتاد و پنج غزل (شماره ۱ تا ۷۵) از ردیف دال با ترجمه (گویا به انگلیسی) و تصحیح از دوایرنی : د ک . ب ، و د . ج . ۱۷۰ + ۵۴ + ۴۲ ص .
۴۵. ۱۳۳۵ هـ . ق . لاهور ، محشی ، حواشی از فیروزالدین معروف به صاحبزاده ، کاشی رام پریس ، بفرمایش حاجی محمد افضل و ملا جان محمد ، چاپ سوم ، ۷۵۲ ص .
۴۶. ۱۳۳۸ هـ . ق . هند ، با ترجمه اردو ، نام مترجم و مصحح و شهر و ناشر مذکور نیست .

۴۷. ۱۳۳۹ هـ . ق . ۰ / ۱۹۲۰ م . کاپپور ، مطبع نامی به سعی و اهتمام محمد رحمة الله رعد . این چاپ ظاهراً از روی چاپ ۱۳۲۰ هـ . ق که به وسیله همین ناشر انجام گرفته عکس برداری شده ، و نسخه ای که در ۴۸۸ ص بدون ذکری از تاریخ چاپ و نام چاپخانه ، در لاهور انتشار یافته و در گنج بخش هست از روی همین چاپ افست شده .
۴۸. ۱۳۴۱ هـ ق حیدرآباد دکن (ظاهراً) با تصحیح و حواشی مولوی عبدالرحیم منتظم فیانس سرکار عالی - نظام حیدرآباد -
۴۹. ۱۳۴۳ هـ . ق . لاهور ، ملک غلام محمد و پسران ، متن دیوان با ترجمه اردو و حواشی و نیز مقدمه ای درباره شعر فارسی و احوال حافظ و خصایص شعرا و از محمد عنایت الله .
۵۰. ۱۳۴۴ هـ . ق . بمبئی ، سنگی ، رفعی ، ۳۳۰ ص .
۵۱. ۱۳۴۵ هـ . ق . ۰ / ۱۹۲۷ بمبئی ، چاپخانه مظفری ، از غزل ۳۶۹ تا ۴۴۳ (هفتاد و پنج غزل از ردیف میم) با ترجمه (به انگلیسی ؟) و مقدمه و یادداشتها و توضیحات از دو ایرانی : « خدابخش . ب . » و « ج . » ، ۲۴ + ۸۴ + ۴۵ ص .
۵۲. ۱۳۵۷ هـ . ق . حیدرآباد ، ترجمان الغیب ، متن همراه با ترجمه منظوم شش صد غزل منسوب به حافظ محمد احتشام الدین حقی (همین آقای حقی کتابی بنام مطالعه حافظ اوراس سے کیا مستنبط ہوتا ہے بحیثہ تحریر آورده که از بمبئی چوپ برقی پریس ، دہلی ۱۳۵۸ هـ ق چاپ سنگی خورده است)
۵۳. ۱۳۷۷ هـ . ق . بمبئی ، علی بهائی شرف علی اینڈ کمپنی تاجران کتب ، مطبع محمدی ، ۲۷۲ ص .

۵۴ . ۱۳۸۲ هـ . ق ۰ / ۱۹۶۱ م . دهلی ، متن حافظ با ترجمه و حواشی به اردو از مولانا قاضی سجاد حسین . سب رنگ کتاب گهر ، دهلی . چاپ مزبور مقدمه ای از کوثر چاند پوری و یک فالنامه از مولانا محمد میاں صاحب قمر دهلوی ، ضمیمه دارد . مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان و لاهور و موسسه انتشارات اسلامی هم این نسخه دیوان را در ۱۴۰۵ هـ . ق . تجدید چاپ کرده اند و همچنین حامد اینڈ کمپنی دیوان حافظ را از روی چاپ هند ، آفست نموده است .

چاپهای دیوان و منتخبات حافظ
(با ذکر تاریخ میلادی)

- ۵۵ . ۱۷۹۱ م . کلکتہ ، چاپخانہ اب جومن ، سنگی ، رحلی ، با مقدمہ ، و شرح احوال و آثار حافظ ، ۱۵۷ ورق .
- ۵۶ . ۱۸۲۱ م . بمبئی ، سنگی ، وزیری ، ۶۴۸ ص .
- ۵۷ . ۱۸۲۱ م ، کالیور ، انتشارات جرویس و دیگران ، سنگی ، وزیری ، ۳۱۰۰ ص .
- ۵۸ . ۱۸۴۱ م . بمبئی .
- ۵۹ . ۱۸۴۴ م . بمبئی ، سنگی ، رحلی ، ۳۲ + ۵۳۴ ص .
- ۶۰ . ۱۸۵۰ م . ہند ، سنگی ، وزیری ، ۲۲۸ ص .
- ۶۱ . ۱۸۵۸ م . کلکتہ .
- ۶۲ . ۱۸۶۱ م . آگرہ .
- ۶۳ . ۱۸۶۳ م . لاہور ، سنگی ، وزیری ، خلاصہ دیوان ، ۹۶ ص .
گویا این همان چاپ است کہ نسخہ ای از آن در گنج بخش موجود و حسب الحکم کپتان فولر صاحب ڈائریکٹرف آف پبلک انشورکشن، مدارس پنجاب بہ وسیلہ مولوی کریم الدین سررشتہ دار محکمہ ڈائریکٹری انتخاب شدہ و در مطبع سرکاری در + ۹۶ ص بہ چاپ رسیدہ است .
- ۶۴ . ۱۸۷۲ م . لکھنؤ ، سنگی ، وزیری ، ۳۸۴ ص (شرح دیوان است) .
- ۶۵ . ۱۸۷۲ م . لکھنؤ سنگی ، وزیری ، ۴۰۴ ص .
- ۶۶ . ۱۸۷۴ م ہند، متن حافظ با ترجمہ اردو مقابل ہر صفحہ، نام مترجم و محل چاپ و چاپخانہ معلوم نشد ۹۳۴ ص . (ہند) .
- ۶۷ . ۱۸۸۱ م . کلکتہ ، مطبع اردو گائیڈ ، سنگی ، رحلی ، بہ اتمام مولوی کبیر الدین احمد ، با دیباچہ انگیزی ، ۲۳۲ ۱۴ ص . (برای امتحان افسران نظامی وغیر نظامی چاپ شدہ بود)
- ۶۸ . ۱۸۸۳ م . بمبئی . (حیات حافظ) .
- ۶۹ . ۱۸۸۷ م . بمبئی ، چاپخانہ انجمن تربیت ، غزل چہار صد تا پانصد ،

- با توضیحات و یادداشت ها ، از پستانجی کودرجی ثها کر (هندو) .
 ۰ ۱۱۴ + ۲۴ ص .
- ۷۰ . م ۱۸۸۸ . لاهور . (حیات حافظ) .
- ۷۱ . م ۱۸۷۹ . بمبئی ، تفسیر و ترجمه پنجاه غزل حافظ (از غزل ۲۵۱ تا
 ۳۰۰) به انگلیسی از ایچ . تی . دادا چانچی ، ۴ + ۴ + ۳۶ ص .
 شاید متن اشعار را به همراه نداشته باشد .
- ۷۲ . م ۱۸۹۱ . کلکته ، متن فارسی دیوان با ترجمه و مقدمه انگلیسی از
 ایچ . دبلیو . کلارک ، دو جلد ، ج ۱ : ۴۸ + ۴۹۴ ص ، ج ۲ :
 (۴) + ۴۹۵ ، ۱۰۱۱ ص .
- ۷۳ . م ۱۸۹۱ . لکهنو ، نولکشور ، چاپ سنگی . با فرهنگ لغات و تعیرات
 و نیز حواشی در کنار صفحات از محمد اشرف علی ، ۳۲ + ۲۷۶
 ص .
- ۷۴ . م ۱۸۹۳ . لکهنو ، مطبع نولکشور ، منتخب غزلیات و شرح و نیز ترجمه
 آنها به اردو از محمد یوسف علی شاه چشتی ، ۱۴۵ + ۵ ص .
- ۷۵ . م ۱۸۹۵ . بمبئی ، نام چاپخانه یاد نشده . ترجمه غزل ۱۵۱ - ۲۰۰ با مقدمه
 و شرح حال و آثار حافظ به انگلیسی از کریشنا لال (لعل) جهاوری
 (جواهری) ، ۵۰ ص . (شاید متن غزل ها به همراه نداشته) .
- ۷۶ . م ۱۸۹۵ . لاهور ، چاپخانه خادم التعلیم ، منتخب غزلیات حافظ و در فواصل
 آیات ترجمه آن ها به زبان هندی از غلام حیدر ، کتاب به نام
 تحفه بی نظیر ، ۶۵ ص .
- ۷۷ . م ۱۸۹۶ . کامپ پونه ، پنجاه غزل (به شماره ۲۰۱ تا ۲۵۰) از حافظ
 با ترجمه (به اردو ؟ یا انگلیسی ؟) و حواشی از مولوی سید سراج
 الدین ، ۱ + ۶۸ ص . (ممکن است متن اشعار فارسی را نداشته باشد)

۷۸. ۱۸۹۶ م گوجرانوالہ، میکی پریس، منتخب غزلیات حافظ با ترجمہ اردو بہ نظم از غلام حیدر بہ نام تحفہ دلکش چاپ اول۔
۷۹. ۱۹۰۰ م، لکھنؤ، سنگی، وزیری، ۶۲۰ ص۔
۸۰. ۱۹۰۱ م مطبع منشی نوالکشور بہ خط محمد شمس الدین اعجاز رقم تکثیر از روی چاپ ۱۳۰۱ هـ ق۔ کہ بہ وسیلہ معین ناشر انجام گرفتہ۔
۸۱. ۱۹۰۳ م مرادآباد، متن دیوان با ترجمہ اردو از محمد اسماعیل خان۔
۸۲. ۱۹۰۴ م۔ دہلی، سنگی، وزیری، ۶۱۲ ص۔
- گویا معان چاپ است کہ نسخہ ای از آن با خصوصیات زیر در گنج بخش مست۔ دہلی مطبع نظامی ۱۳۲۲ هـ ق ۱۹۰۴ م محشی بحوالشی ملا محمد خطاب معروف بہ ملا گلڑہ کہ تہیہ شدہ بود بہ ایماں میر محمد کتب فروش پشاور ۵۵۸ ص۔
۸۳. ۱۹۰۴ م۔ لکھنؤ، سنگی، رقعی، ۴۰۴ ص۔ با اصطلاحات صوفیہ۔
۸۴. ۱۹۰۷ م۔ دہلی، چاپخانہ فاروقی، دیوان حافظ با ترجمہ اردو درمیان سطرما از میرزا جان، ۶۱۲ ص۔
۸۵. ۱۹۰۷ م۔ دہلی، سنگی، وزیری، ۷۵۴ ص۔
۸۶. ۱۹۱۱ م۔ لاہور، نوالکشور پریس، منتخب غزلیات حافظ با ترجمہ اردو و پنجابی بہ تر از غلام حیدر، ۸۴ ص۔
- این منتخب و ترجمہ کہ «آئینہ معرفت» نام دارد در سال ۱۳۳۹ هـ ق۔ در لاہور بہ وسیلہ کتابخانہ محمدی چاپ شدہ۔
- احتمال ہم مست کہ در یکی از دو مأخذ مزبور در ذکر ناشر اشتباهی روی دادہ و از یک چاپ بیشتر نباشد۔

۸۷. ۱۹۱۲ م. لکهنو، مطبع نولکشور، به حکم رای بهادر منشی پراگ
 نراین، چاپ دواوزدهم، ۴۵۶ ص.
- ظاهرآ یازده چاپ قبلی هم تماماً به وسیله همین ناشر انجام گرفته و این
 چاپ نیز از روی چاپ ۱۳۰۱ ه. ق. همین ناشر عکسبرداری شده
 (ص ۴۵۴ و ۴۵۶) .
۸۸. ۱۹۱۴ م. احمد آباد، چاپخانه سربی انگلو ورنکیوار، منتخب ۷۵ غزل
 حافظ از ردیف میم، با شرح و ترجمه و مقدمه (به انگلیسی؟)
 از چو توبای آدو والا - محمد حسیب الله قریشی، ۷ + ۱۱۸ ص.
۸۹. ۱۹۱۶ - ۱۹۱۸ م. لاهور، چاپخانه اسلامیہ اسٹیم پریس، متن فارسی
 دیوان و ترجمه و تفسیر آن به اردو از میر ولی الله (به نام لسان الغیب)،
 قسم دوم: ۳۹۹ ص، سوم: ۳۹۹، چهارم: ۱۶، ۴۲۸ ص.
۹۰. ۱۹۱۶ م. لکهنو، چاپ نولکشور.
۹۱. ۱۹۱۷ م. لکهنو، سنگی، وزیری، چاپ سیزدهم، ۴۵۶ ص
 ظاهرآ این چاپ دیوان هم به وسیله مطبع نولکشور انجام گرفته
 هر چند که با توجه به چاپ های مذکور در بندهای گذشته، باید چاپ
 چهاردهم باشد (حد اقل) و نه سیزدهم، مگر این که در سال ۱۹۱۶ م
 چاپ نشده باشد.
۹۲. ۱۹۱۹ م. بمبئی، چاپخانه انگلیسی مند، هفتاد و پنج غزل (به شماره
 ۱ - ۷۵) از ردیف ه یا، با ترجمه و حواشی - گویا به انگلیسی -
 از دو ایرانی: د ک . ب ، و د . ج . ، ، ۱۲ + ۳۴ ۲۹ ص
۹۳. ۱۹۲۱ م. امرتسر، چاپخانه الکتریک روز بازار، منتخب دیوان حافظ
 با ترجمه اردو از غلام محمد متخلص به عبد، به ضمیمه فریاد عبد یا
 گلدسته عشاق اثر مترجم، مجموعاً در ۸۸ ص.

۹۴. ۱۹۲۱ م. لاهور، نام چاپخانه یاد نشده، انتخاب غزلیات حافظ و ترجمه آنها به انگلیسی از: ر. اوپارد، ترجمه عنوان کتاب: یادگارهای (یادهای) حافظ، ۶۳ ص.
۹۵. ۱۹۲۱ م. لاهور، خادم التعليم اسٹیم پریس، منتخب غزلیات حافظ و در فواصل ابیات ترجمه هندی از غلام حیدر (کتاب به نام تحفه بی نظیر) در ۶۲ ص.
- ظاهراً مقصود از ترجمه هندی ترجمه پنجابی و این کتاب و این چاپ، همان است که بعداً ذکر آن می آید.
۹۶. ۱۹۲۱ م. لاهور، خادم التعليم پریس، به اهتمام میرعبدالمجید، خلاصه دیوان حافظ با ترجمه پنجابی به نظم به نام تحفه بی نظیر، (ترجمه پنجاه و شش غزل) از غلام حیدر، چاپ هشتم.
۹۷. ۱۹۲۲ م. لاهور، منتخب غزلیات حافظ با ترجمه انگلیسی از: ر. اوپارد، چاپ دوم، ۸۷ ص.
- چاپ اول آن که در سال ۱۹۲۱ م. انجام گرفته قبلاً معرفی شد.
۹۸. ۱۹۲۳ - نوالکشور، دیوان حافظ با شرح و ترجمه آن بزبان اردو از میر ولی الله به نام لسان الغیب، ج ۱، (ج ۴ همین کتاب از عالمگیر الیکترک پریس، لاهور در ۱۹۳۲ م چاپ گردیده که ذکر آن بعداً می آید)
۹۹. ۱۹۲۳ - ۱۹۲۵ م. لاهور، چاپخانه های مشهور عالم و منصور، دیوان حافظ، با باب مقدمه و درمیان سطرها ترجمه اشعار به نظم پنجابی از مولوی محمد شاه الدین سروری، در دو قسمت: ۱۲۷ + ۷۶ ص.
۱۰۰. ۱۹۲۴ م. لاهور، چاپخانه رو تاری ورکس، متن دیوان و درمیان ابیات ترجمه اردو از خواجه محمد عباد الله امرتسری با مقدمه و یادداشت های وی، و شرح حال و نیز فالنامه حافظ، ۳ + ۱۴۴ + ۸۴۶ ص.

۱۰۱. ۱۹۲۵ م. بمبئی . چاپخانه انگلیسی مند ، هفتاد و پنج غزل (به شماره
 اتا ۷۵) با ترجمه (به انگلیسی ؟) و تصحیح دو ایرانی : « ك.ب. » ،
 و « د.ج. » چاپ دوم ، با تجدید نظر کامل و تصحیح دقیق ، ۱۷ +
 ۴۸ - ۳۰ ص .
۱۰۲. ۱۹۲۵ م. سورت ، چاپخانه پرنسنگ سیٹی سورت ، هفتاد و پنج غزل
 حافظ (۱ - ۷۵ منتخب) با مقدمه و شرح احوال و زندگی حافظ و
 ترجمه و حواشی و شرح لغات (به انگلیسی) از پرفسور م. ج .
 تا کور ، ۸۸ ص .
۱۰۳. ۱۹۳۱ م. بمبئی ، چاپخانه هور ، هفتاد و پنج غزل از ردیف دال (به
 شماره ۱۱۸ تا ۱۹۲) با تصحیح و ترجمه (به انگلیسی ؟) از دو ایرانی :
 « ك.ب. » و « د.ج. » ، چاپ دوم ، با تجدید نظر کامل و تصحیح دقیق ،
 ۱۴ + ۱۴ + ۸۳ ص .
۱۰۴. ۱۹۳۲ م. لاهور ، عالمگیر التکتریک پریس ، دیوان حافظ با ترجمه و
 شرح آن به اردو از میروالی الله ، به نام « اسان الغیب » ، چاپ دوم
 قسمت چهار ؛ ۴۲۸ ص .
۱۰۵. ۱۹۴۷ م. لاهور ، متن دیوان در ضمن اثر عبد الله خان عسکری (حافظ
 شیرازی مع حقیقی معنی - اردو) به چاپ رسیده است .
۱۰۶. ۱۹۷۵ م . دہلی ، جمال پرنسنگ پریس ، ناشر انجمن فارسی ، انتخاب
 غزلیات حافظ ، مع فرهنگ ، دکتر مغیث الدین فریدی (چهل غزل حافظ
 انتخاب شده و فرهنگ لغات به اردو داده شده است)

چاپهای دیوان و منتخبات حافظ
(بدون ذکر تاریخ)

۱۰۷. الہ آباد ، انوار احمدی پریس ، لسان الغیب یعنی حافظ کی حالات زندگی
 آوران کے کلام پر نقد و تبصرہ اور انتخاب غزلیات، مرتبہ حافظ جلال الدین
 احمد جعفری ، بافرنگک مصطلحات غزلیات حافظ، ۱۰۱ + ۳۸ ص .
۱۰۸. سیالکوٹ ، قرن ۱۹۹۱ منتخب غزلیات حافظ ، انتخاب کنندہ (وشاید ناشر)
 چشمہ فیض ، ۲ + ۶۴ ص .
۱۰۹. کانپور، مطبع مجیدی، متن فارسی دیوان با ترجمہ اردو از میرزا جان دہلوی .
۱۱۰. لدھیانہ . متن دیوان در ضمن ترجمہ منظوم دیوان حافظ از عبداللہ
 خان عسکری .
۱۱۱. لکھنؤ، متن دیوان با ترجمہ اردو از میرزا جان دہلوی .
۱۱۲. ہند ، تاریخ چاپ و خشوش (قرن ۱۹ ؟) ، متن دیوان، سنگی ۲۵۲ ص .
۱۱۳. ہند ، طبع کشوری ، محشی .
۱۱۴. ہند ، مصور ، سنگی .
۱۱۵. ہند ، سنگی ، کہن .
۱۱۶. حیدرآباد ، دارالطبع جامعہ عثمانیہ ، دیوان حافظ شیراز ، ترتیب و تصحیح:
 ابوالفتح عبد الرحیم
۱۱۷. لکھنؤ ، نولکشمور ، متن دیوان با شرح از مولانا سید محمد صادق علی
 لکھنوی (دوچاپ جدا گانہ در کتابخانہ دانشگاه دہلی وجود دارد)
۱۱۸. کراچی بورڈ ، ایجوکیشنل پبلشنگ کمپنی ، صفحات حافظ ، یعنی انتخاب
 پنجاہ غزل از دیوان حافظ ، داکٹر عمر بن محمد داؤد پوتہ (این انتخاب
 بعنوان کتاب درسی انجام گرفت) و ہمراہ با مقدمہ مفصلی بزبان انگریزی
 درباره حافظ و شعر او میباشد)

فہرست نام کاتبان

۳۵	خدا داد خان	۳۳	ابراہیم فریشی
۲۷	خیر اللہ عرف محمد خورم جیو	۲۵	احمد فروینی (میرزا)
۹۵	دل سکھ راہی	۸۳	اسماعیل (میر)
۴۱	رجب علی	۱۲	اصیل الدین
۴۲	رستم علی بخاری (سیّد)	۳۵	اکرم (خواجہ)
۵۸	سعید خان	۲۷	امان اللہ ابن ملا عبد الرحمن
۱۴۴	سکندر	۱۸۰	بابو رام لعل جیو
۸۲	سلطان محمد نور الکاتب	۵۷	بشن سہای
۲۳	سلیم الدین	۵۴	بہاری لعل ولد رام بخش
۵۷	سورج رام پنڈت	۷۰، ۲۹	پایندہ محمد استر عجمی کابلی
۱۶	شاہ محمد	۹	پیر حسین الکاتب
۱۰۰	صلاح جعفری	۱۵	پیر محمد
۲۰۵	عباس علی شیرازی	۱۳۹	پیر محمد بن قاسم
۱۸۹	عبد اللہ		جعفر (حافظ) ابن
۱۷۴	عبد اللہ خویشگی	۲۶	مقصود علی
۸۳	عبد البقا الموسوی	۳۴	جمال الدین محمد
۱۱۴	عبد الجلیل		حسن خادم سیّد زین
۲۰۱	عبد الرحمان		الدین علی خان بہادر فیروز
۴۲	عبدالرزاق (شیخ)	۵۱	جنک (نواب ناظم بنگال)
	عبد الرسول بن ملا عبد الرحیم	۳۸	حفظ اللہ
	بن ملا عبد اللہ بن ملا شیری	۱۰۴	حمید الدین خان
۳۲	مشہور بہ ملا اجل	۱۳۲	خان زمان، نواب

۵۴	قطب الدین فاروقی (شیخ)	۵۳	عبد الصمد
۷۱	قوام بن محمد شیرازی	۱۶۳	عبد الصمد بخاری
۱۷۸	کبیر ، شیخ		عبد المجید بن عبد اللطیف
۵۳	کیول رام	۳۶	ترکمان دملوی
۴۷	گل محمد وزیر آبادی	۳۴	عبد الواحد (میرزا)
۱۷۷	محفوظ خان	۱۱۱	علی . . .
۶۰	محمد ابراهیم		علی رضا ضیاء الادبا بن
	محمد اسد بیگ ولد مرزا	۲۰۸	ابوالحسن شیرازی
۱۸۳	احمد بیگ	۱۶۷ ، ۱۲۹ ، ۱۳	علی ، میر
۱۹۴ ، ۴۳	محمد اعظم (میر)	۱۶	عنایت الله شیرازی
	محمد امین ولد محمد		غلام شرف ، سید ، ولد سید
۱۸	افضل سودهری		دوست محمد بن سید
۲۰۵	محمد باقر انجوی شیرازی	۱۱۰ ، ۴۵	محمد رفیع
۱۶	محمد حبیب الرحمن		غلام کبیر قریشی ولد شیخ کریم
۲۴	محمد حسن	۴۰	الدین ابن شیخ عبد المقتدر
۵۵	محمد حسین اکبر آبادی		غلام مهدی ولد محمد اصلح
۲۵	محمد حسین انجو	۴۶	انصاری کا کوی
۱۲۵	محمد رضا	۷	فتح محمد ولد ملا صاحب
	محمد زمان ولد سردار غلام		فخر الدین علی ، سید ، بن
۲۰۶	قاسم مفتی	۱۷۳	سید محمد فاضل
۱۸۶	محمد سعید خان	۳۰	فرخ بیگ بلخی
۲۱۵ ، ۲۰۶	محمد شمس الدین اعجاز رقم	۱۸۳	فیض الله
۱۰۲	محمد ضمیر مخدوم زاده	۳۸	قاسم بیگ

۲۰۶	مشکین قلم	۱۷۵	محمد عاشق بن دیدار محمد
۱۸۹	مظفر حسین	۵۰	محمد عبد الله
۳۶	ملا جیون عرف صدیقی	۱۸۵	محمد علی
۲۰۷	مهدی شیرازی ، میرزا	۱۵۵	محمد علی ابن مولوی . . .
۱۴	میرک	۲۳	محمد فاضل هارون عباسی
۳۱	نیاز محمد بن یوسف نسفی	۲۷	محمد محسن
۵۹	وردی خان ابن شیر خان	۵۲	محمد منور
۱۹۳	ولی محمد	۱۹	محمد مومن بن کمال
۳۹	هدایت الله	۵۱	محمد مهدی
۴۸	هیرا اعل پندت	۴۶	محمد ناصر (میر)
	یار بیگ ولد شیر بیگ	۸۲	محمد نور الکاتب ، سلطان
۱۸۷	نیشابوری	۲۰۶	محمود حکیم فرزند وصال شیرازی

فہرست اماکن

۴۰	شاہ آباد	۲۱۳	آگرہ
۱۸۷ ، ۸۳ ، ۴۸	شاہجہان آباد	۲۱۶ ، ۲۵ ، ۹	احمد آباد
۵۴	عظیم آباد	۲۲۱	الہ آباد
۲۳	فیروز پور	۲۱۶	امر تسر
۱۷۴	قصور	۳۳	اورنگ آباد (محلہ بیگم پورہ)
۷۰	کابل	۸۲	بخارا
۲۲۱ ، ۲۱۳ ، ۲۰۹ ، ۲۰۷ ، ۲۰۵	کانپور	۸۲ ، ۳۱	بلخ
۲۰۶	کراچی	۲۰۹ ، ۲۰۸ ، ۲۰۷ ، ۲۰۶ ، ۲۰۵	بمبئی
۲۱۴ ، ۲۱۳ ، ۲۰۵	کلکتہ	۲۱۸ ، ۲۱۶ ، ۲۱۴ ، ۲۱۳	
۲۸	گجرات	۲۰۱	پشاور
۲۱۵ ، ۲۰۷	گوجرانوالہ	۱۱۰	پوکر
، ۲۱۳ ، ۲۰۹ ، ۲۰۸ ، ۲۰۶	لاہور	۲۱۴	پونہ
۲۱۸ ، ۲۱۷ ، ۲۱۶ ، ۲۱۵ ، ۲۱۴		۸۱	جونپور
۲۲۱	لدمیانہ	۲۲۱ ، ۲۰۹ ، ۲۴	حیدر آباد
، ۲۱۳ ، ۲۰۸ ، ۲۰۷ ، ۲۰۶	لکھنؤ	۲۱۰ ، ۲۰۹ ، ۲۰۷ ، ۲۰۶ ، ۲۰۵	دہلی
۲۲۱ ، ۲۱۶ ، ۲۱۵ ، ۲۱۴		۲۱۷ ، ۲۱۵	
۲۱۵ ، ۲۰۷	مراد آباد	۱۱۰	مرس
۴۳	ملتان	۵۹	سلون
۱۸۰	ہرہر پور	۲۱۸	سورت
۲۲۱ ، ۲۱۳	ہند	۲۲۱	سیالکوٹ

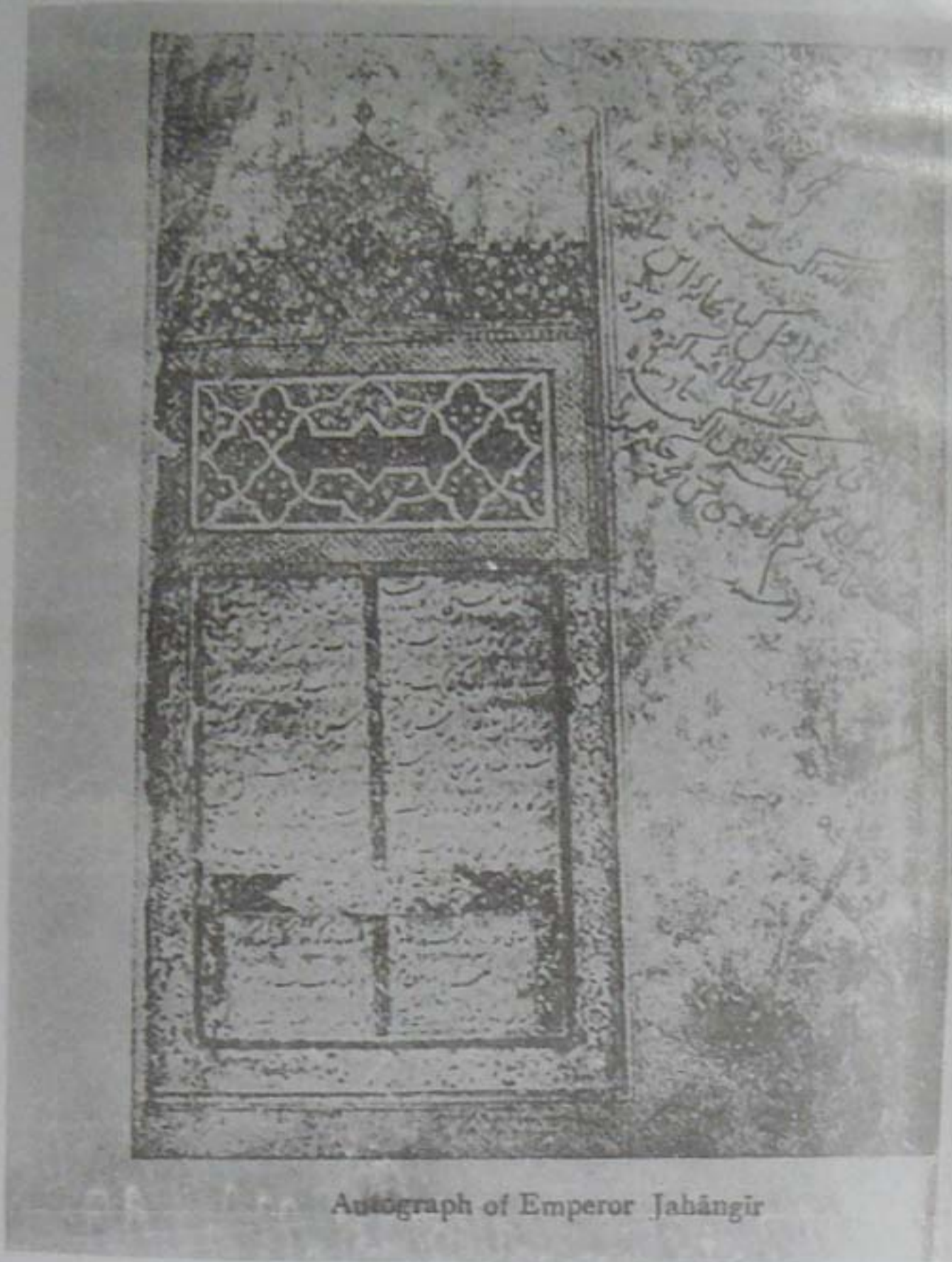
لطفا تصحیح فرمائید

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۵	۱۴	انجو	انجو
۴۲	۱۶	داری	دارای
۴۴	۱۶	زند شوم	زنده شوم
۵۱	۱۸	مضطرب	مضطربند
۶۱	۶	دست نو	دست نویس
۶۱	۱۷	شام خرم	شاه خرم
۷۵	۱۱	مثالت	مثالت
۸۱	۵	در حافظ این	در این
۸۱	۸	ندادر	ندارد
۹۰	۸	جاداول	جداول
۹۱	۲	خونده	خوانده
۱۰۵	۲۰	در آب	در آب زلال
۱۱۰	۱۶	کایت	کاتب
۱۱۴	۱۶	مرحوی	مرحومی
۱۱۸	۵	دوده	دوره
۱۲۳	۲۲	تازبخ	تاریخ
۱۵۷	۵	این بیت	با این بیت
۱۹۰	۲۰	پیشو ساز	پیشرو ساز

اولین صفحه دیوان حافظ، موزه سالار جنگ، ردیف : ۱۴۹۲

(دارای مهر سلطان علی عادل شاه بیجاپور)

Autograph of Emperor Jahāngir

اولین صفحه دیوان حافظ موزه سالار جنگ ، ردیف : ۱۴۶۸

(دارای یادداشتی بخط جهرانگیر پادشاه)

سنگها تمام شدنی و غیر سنگی

کبرین کجیبی کرسی کندی

آسا پیش دو کیچی بزمین و دو چشم
آدو ششمان مودت و دو چشم

ده روزه بگذرد و آن وقت سما را
بسیک کبابی باران و آن وقت

بیش از آن که هر چه چشم
تکلیک چشمایم ای کبریا

در آله را ز بهمان آهنگ
دل بر بود و چشم صائب و لایق

اولین صفحه جنگ اشعار موزنه سالار جنگ ، ردیف : ۲۳۲۹

(قرن دهم هجری)

آخرین صفحه چنگ، موزه سالارچنگ، ردیف: ۲۳۲۹

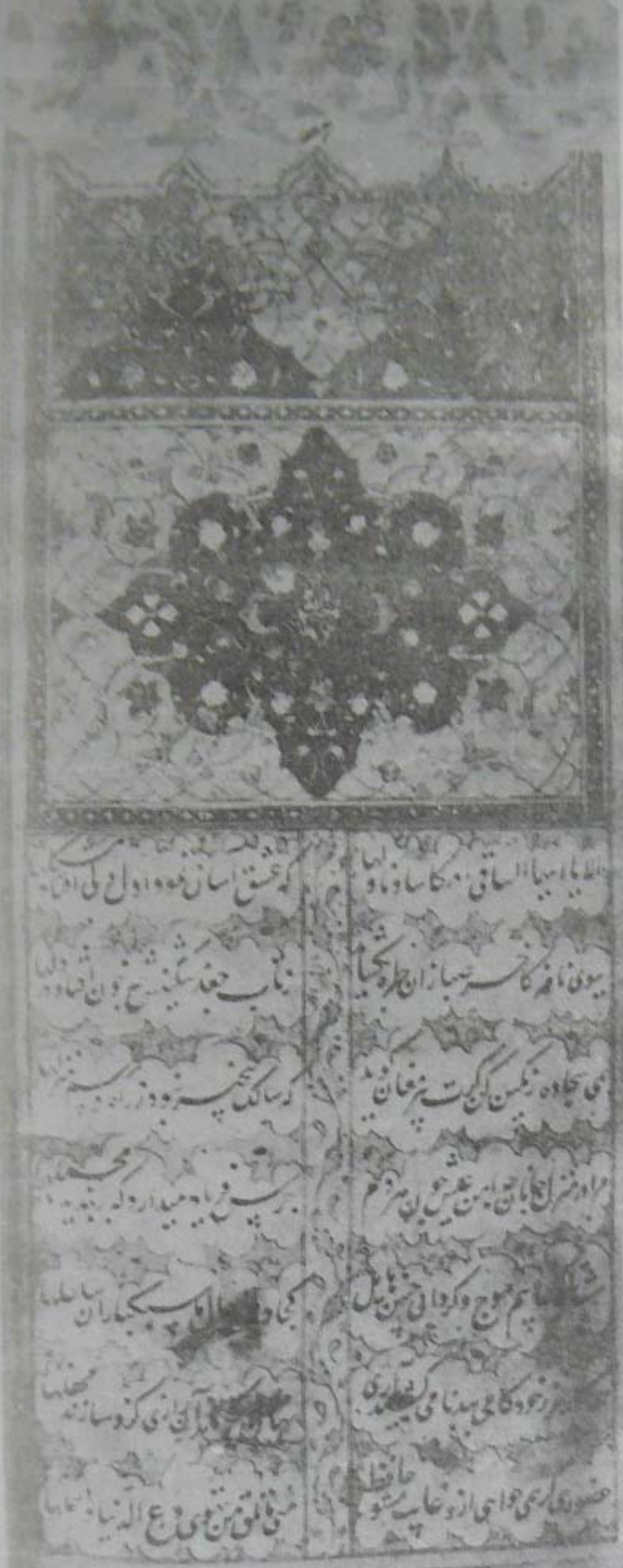
یکی را قلم زدن کند زوزگار	سخ و اندر زدن زوزگار
که کو و بزج سپردانی سپرد	فوی بچک است زود
غبار غم از خاطرش دور باد	بسیار سان ملک منصور باد
شجر با مبینان نیاد وین	بخت اندای سپرد و هم کنین
که منصور بادت بر اعدا دام	بمستوریت شد در آفاق نام
مردان سپید چو ای سپید	نکند صفت زودم تا پیش است

تمام شد این سخن مبرک که در کتابت
 سپرد امیر زود در بلده شیخ در هر سه خان جمیع مکانی مذکور
 در سال هزار و هشتاد و هشت فی شهر رجب نیاید و چنانچه

عقدی قدرش که سپرد	عقدی قدرش که سپرد
علم نماند	علم نماند
باین ملک رود دولت	باین ملک رود دولت
مرد لوس است	مرد لوس است
دست از کف که بر	دست از کف که بر
مکعبه است	مکعبه است

آخرین صفحه دیوان حافظ، موزه سالار جنگ، ردیف: ۱۴۸۶

(مورخ ۱۰۷۸ هـ)

اولین صفحه دیوان حافظ ، موزه سالار جنگ ، ردیف : ۱۳۶۶

باز آي که جسم کماليت کراست

باز آي که دل دغم جراتت بجاست

در باب کربل روی تو ای نور بصیر

سیلاب شرک از من سرکشه روانست

ای که تفتیر و پیمان مرزلی ارغشت

بما تو ندادیم بحسن خیر و سلامت

تتمای من از غم و جوانی

و صلوات است و آنکه زنده گانی

تم الديو ان بعون عواطف الملك المنان من كلام حضرت ابي عبد الله

و افضل الله و ان قدوة العرف المحققين

المهققين و افصح المقصود الملك الجليل من الملة و

الحقيقة و الله بن محمد الجافظ الشيرازي

قدس سره علی عهد العبد المذنب
خیر حسین افکانه سرخود

فی شهر جمادی الاول ۹۳۵ سپه جم و ثلاثین و تسعایه الحمد لله رب العالمین
و من الله علی سید محمد المصطفی الامین و لله الامین و غیره الطاهرین

Handwritten notes at the top right corner.

Main body of handwritten Persian text, including a title and several lines of script.

Decorative section with floral motifs and text: 'کارهای سخنچینان در بزم و در وقت خواب' and 'در نامه دومه روزی پنجم بهر با'.

Small handwritten note or signature in a box.

Large handwritten signature or name in the lower right area.

SALAB JUNG ESTATE LIBRARY

(Oriental Section)

PERSIAN MANUSCRIPTS

Accession No..... Cat. No.....

الخزینة صفحہ دیوان حافظ ، موزة سالار جنگ ، ردیف : ۱۳۸۳

صفحه ای از دیوان حافظ (روی حاشیه)، موزه سالار جنگ، ردیف : ۵۰۸ (اخلاق)

(مورخ ۱۳۱۸ هـ)

افشای سخن چو کوه
پوشش کوه چو پرده
در سپهر مگدوش که ملک را دریا
بر دربار جلاشمن خود جانی پشت
مین پایی جو پر کار شد و سم
است در چشم سینه دامن مسکن
حکمت اوست که بر زبان آید

شای کبک الکب تقدای سال
پادشاهان جهان را روزی نه
یک اندیشه آن پادشاهان
هر چه در پیشین است که در سال
مانند من است انسان

بسیار است که در این دیوان
حافظ از این بیت استفاده کرده است
و این بیت را در جایی که
میخواهد به کسی هشدار دهد
یا به او نصیحت کند به کار
برد. این بیت را می توان
در جایی که می خواهید به
کسی هشدار دهید یا به او
نصیحت کنید به کار برد.

بسیار است که در این دیوان
حافظ از این بیت استفاده کرده است
و این بیت را در جایی که
میخواهد به کسی هشدار دهد
یا به او نصیحت کند به کار
برد.

<p>شربت است که پوره پیشین گمان کبریا از شایسته حدیثش کرد پیش اصحاب یسین بهای سخن بر دانه آینه دل صد افروز گشت می چون دهنج ، با بطور گمان سخن کرمه است ، در یسین کج می نویسد ز آب نام که بسیار بلبلان</p>	<p>لعلی نامش را در پستان نعل در سر کعبه ای که در پستان نعل چنان است که با شکر بانی نعل رشاد از گوشه چشم در کعبه نعل در فضای زمین است نعل نعل دل خود بر کن بهاست نعل نعل پندیر و نعل نعل نعل نعل نعل</p>
--	---

Handwritten marginal notes in Persian script, including the title 'دیوان حافظ' and other commentary.

کسی از تو پندارم که در کمال است
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری

بهر کمش از سوز من گمش کمال
 شمع را گو این که من پروانه ام

از لب و زلف او نشان جستم و باز یافتم
 راه روان کعبه گو بر پی من نهد قدم
 سر خداست قطعه آن دهن و دهان سخن
 جنت نیبه ز اهدا تو بهمازیستی
 چون بنظاره آمدم روز شکار دبران
 نی تو به بندگان خود چو روپستم کنی دس
 بر پسر کوی دبران بود کال دلشده

آب حیات خوردم و عسرد از یافتم
 کز پسر کوی اور سی سوی جاز یافتم
 واقف تر غیب را محرم را از یافتم
 دولت نقد و عیسی را من نیاز یافتم
 دام دل پس بگشای زلف ایاز یافتم
 جلد شهان حسن را بنده نواز یافتم
 کرد در تو اش طلب کردم و باز یافتم

و ایضا که

آمد لب تو باز بعد نکته در سخن
 حاجت بگفت منت ترا بشم و عود
 دیوار کوشش از دو ایضا پذیرم
 شیرین حکایتت که گویشگر سخن
 کرمی کنی مردم صاحب نظر سخن
 با چون کنیم با تو ز پروان در سخن

کسی از تو پندارم که در کمال است
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری

کسی از تو پندارم که در کمال است
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری

کسی از تو پندارم که در کمال است
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری
 که با تو ایام از خسر و باری